

TREBALLEM LA MORT I EL DOL A L'ESCOLA

ACTIVITATS PER TREBALLAR LA MORT A L'AULA DE CI

IRENE PALOL I RIBAS

Tutora: MONTSE TESOURO

PEDAGOGIA

Setembre 2013

TREBALLEM

LA MORT I EL DOL

A L'ESCOLA

ACTIVITATS PER TREBALLAR LA MORT A L'AULA DE CI

PARAULES CLAU _____

- Dol
- Educació
- Mort
- Escola
- Pèrdua
- Educació emocional

IRENE PALOL I RIBAS

Tutora: MONTSE TESOURO

PEDAGOGIA

Setembre 2013

INTRODUCCIÓ	4
Quatre ratlles sobre el tema...	5
Motivacions...	5
Com va sorgir el tema...	6
Objectius...	8
Metodologia...	9
L'estructura...	9
Avaluació...	10
MARC TEÒRIC	11
1. LA MORT	12
1.1 Concepte de mort i pèrdua	13
1.2 Tipus de pèrdues	15
1.3 La mort en les diferents cultures	16
1.3.1 Occident	17
1.3.2 Orient	18
1.3.3 Islam	19
1.3.4 Àfrica, Oceania i altres	20
1.4 Com entenen la mort els nens	21
2. EL DOL	24
2.1 Concepte del dol	24
2.2 Característiques del procés de dol	25
2.3 Síntomes del procés de dol	26
2.4 Tipus de dol	28
2.5 El dol en diferents èpoques i cultures	29
2.6 Les fases del procés de dol	31
2.6.1 Fases del dol segons John Bowlby	32
2.6.2 Fases del dol segons J.W. Worden	32
2.6.3 Fases del dol segons Elisabeth Kübler-Ross	33
Negació	
Ira	
Negociació	
Depressió	
Acceptació	
2.7 El dol en els infants	36
2.7.1 Condicionants del procés de dol en els infants	37
2.7.2 Etapes del dol en infants	39

0-24 mesos
2-6 anys
6-8 anys
8-12 anys

MARC PRÀCTIC	47
3. OBSERVACIÓ DES DE L'EXPERIÈNCIA PROFESSIONAL	50
3.1 L'observació directa i participació a l'aula	51
3.2 Reflexions dels mestres del claustre	51
3.3 Reunions amb famílies	53
3.4 Assessorament del servei d'acompanyament al dol	53
4. INFORMACIÓ OBTINGUDA PER MITJÀ D'UNA EXPERIÈNCIA	55
5. JUSTIFICACIÓ DINS DEL CURRÍCULUM DEL CI I DINS L'ETAPA D'EDUCACIÓ PRIMÀRIA	61
6. QUÈ PODEM TREBALLAR	67
6.1 Reflexionar sobre la mort i el dol: com fer-ho?	67
6.2 Les respostes	69
6.3 Educació emocional	72
6.4 Eines d'acció tutorial	73
6.5 Donar i agafar-se temps	75
PROPOSTA PRÀCTICA	77
7. ACTIVITATS PER A TREBALLAR LA MORT AL CI	79
REFLEXIONS	144
8. CONCLUSIONS	145
9. EL PAPER DEL PEDAGOG	150
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	153
ANNEXES	158
ABSTRACT	175

Agraïments:

A la Montse per la seva ajuda i predisposició que m'han acompanyat al llarg d'aquest treball.

A les meves companyes i amigues de l'escola Carme Guasch i Darné de Figueres per la seva col·laboració i per tot el què m'han ensenyat.

A la Judit i la Mireia i a la Gemma per la seva generositat, consell i paraules sempre sàvies.

A en David, company de tants moments, pel seu amor, ànim i suport.

En tot aquest document s'utilitza el gènere masculí de forma genèrica per facilitar la lectura. Els substantius en forma masculina fan referència doncs a membres d'ambdós sexes (masculí i femení).

INTRODUCCIÓ

*“Hi quelcom tan evident com la mort, és la VIDA”
Charles Chaplin*

Quatre ratlles sobre el tema...

En poques paraules, aquest treball pretén ser una reflexió i una proposta pràctica justificada curricularment per treballar el concepte de la mort i el procés del dol a les escoles i en concret al cicle inicial amb alumnes dels 5 als 8 anys. La meua proposta és vàlida i aplicable a tots els centres, independentment de la tipologia d'alumnat o projecte educatiu (PEC¹) que tinguin, així com també pot ser un material útil per a les famílies que vulguin parlar del tema de la mort amb els seus fills o treballar processos de dol perquè s'hi veuen immersos.

El tema de la mort continua essent el tema més tabú en la nostra societat . Ni a les famílies, ni als alumnes, ni a l'escola en parlem. I quan esdevé una mort, a part de totes les emocions que ens afloren, no sabem ni com viure-la ni com ajudar-la a viure.

Malgrat es poden trobar molts recursos, estudis, llibres, contes, associacions d'acompanyament el dol, és un tema que no s'enfronta perquè no sabem com enfrontar-lo, només quan no hi ha més remei, perquè la mort i el dol ens toca d'aprop.

Tots els infants de les nostres escoles, més tard o més d'hora pateixen una pèrdua més o menys significativa. En aquest procés que malauradament cada vegada és més habitual, no hi han estratègies o solucions concretes, però sí que podem treballar-ho amb els alumnes, perquè si mai arriba, tinguin les millors estratègies i estiguin un mica més preparats per afrontar-ho. Aquesta és la proposta del material que proposo; fer un treball de reflexió de la mort a priori perquè els alumnes a les aules vagin preparant i madurant, el que algun dia els tocarà viure, la mort i el dol.

Motivacions...

El tema d'estudi d'aquest treball l'he anat variant al llarg dels diferents cursos, però finalment el què em va ajudar a decidir-me per treballar el dol a l'escola, va ser precisament això, el fet d'haver-lo d'afrontar com a equip de mestres amb diverses morts en la comunitat educativa.

Personalment, és un tema que sempre m'ha preocupat i ocupat i ja des de fa anys, he anat llegint tot allò que em cau a les mans. He sentit la necessitat, des de l'adolescència, de buscar respostes, entendre i acceptar la mort i tot el procés de dolor que comporta.

Potser aquesta necessitat prové de que a casa mai se'n parlava. Potser també, perquè a l'escola mai se'n parlava. I enlloc no se'n parlava, perquè fa por i fa mal.

Va ser en aquesta cerca, que em va caure a les mans un llibre de l'Elisabeth Kübler-Ross, psiquiatre suïso-estatunidenca, experta en la mort, persones moribundes i experiències properes a la mort. La lectura dels seus llibres i d'altres, personalment em van donar respostes, una altra visió del fet de morir i certa calma per entendre-ho com a una part del procés vital.

¹ Projecte Educatiu de Centre: explicació del què és l'escola, com està estructurada, organitzada, el tipus d'educació que s'hi fa, com es treballa i els objectius que es volen assolir. En resum és la identitat del centre educatiu.

És per això que com a mestra, replantejant-me la pròpia pràctica docent penso que anem totalment coixos amb un tema com aquest. És molt difícil parlar del tema de la mort amb certa naturalitat. Continua essent complex fer suport a companys o infants que pateixen morts properes. Els missatges són diversos, incongruents i pal·liatius per allunyar el més ràpid possible el què suposa la mort i el dolor. Suposo que és així per tradició sociocultural dels darrers anys i pel fet que no sabem ni posar-nos-hi.

La motivació per fer aquest treball prové d'això, del fet de plantejar-me que a l'escola cal dedicar-hi un temps; si ensenyem educació vial, educació per la ciutadania, ètica, educació sexual, musical, plàstica, religió, sostenibilitat i respecte pel medi ambient, com treballar l'hort, cultura ecològica, treballem projectes interdisciplinaris, educació emocional, fem padrins de lectura i setmanes culturals, s'hi vacunen als més grans, es fan revisions dentals...entre moltes altres coses; no podem cedir un espai de temps per parlar, treballar, donar recursos i desenvolupar estratègies per afrontar el dol d'una mort?

Tenim per segur que tots la patirem, algun dia tots morirem i de ben segur que al llarg de la nostra vida veurem morir algun ésser estimat, sigui una mascota, l'avi, un familiar, un company o el pare. Cal doncs que l'escola se'n pugui parlar.

Principalment per a dos grans motius:

1. Perquè fem créixer persones que cada vegada les volem més complertes i competents, i per això hem de dotar-les d'estratègies per superar i viure amb els entrebancs.
2. Perquè educant als infants, la societat avança i creix amb ells. Així les futures generacions potser seran més hàbils i tant a casa com a l'escola, la mort serà un tema del que es podrà parlar.

Com va sorgir el tema...

Com ja he dit, he anat variant el tema al llarg dels diferents cursos que m'hi he matriculat. Volia escollir un tema que m'interessés i em motivés, ja que el temps de dedicació a aquest treball és molt ampli. També m'interessava que em pogués aportar solucions pràctiques per al meu treball del dia a dia i que el seu resultat em fos útil. La meva intenció era conjuntar motivació personal pels temes que més m'interessen amb allò que estic fent i que em puguin servir pel dia a dia.

Inicialment em proposava fer un estudi per assessorar pedagògicament en l'ambientalització d'un centre educatiu al nivell màxim. És a dir, incloure i recollir totes les propostes d'educació ambiental que s'estan duent a la pràctica actualment (escoles verdes, agendes21, basses de biodiversitat, horts d'escola, galliners, conilleres, setmanes verdes, reciclatge de llibres, fires d'intercanvi, ambientalització del PCC², patis sostenibles... etc.) juntament amb l'adaptació i adequació dels edificis escolars per assolir un màxim estalvi i aprofitament energètic. Fent de l'escola una escola el més sostenible del contingut i el continent.

² Projecte Curricular de Centre

Després de donar-hi voltes, em volia centrar en la tasca del pedagog en ajuntaments petits per tal de proposar un projecte per crear i teixir una xarxa d'associacions, entitats i veïns en un projecte com *Fem poble*.

Finalment i relligant la motivació i interès personal pel tema del dol, amb la meva pràctica del dia a dia com a mestra, em va sorgir la necessitat de fer quelcom per ajudar a 3 alumnes, una companya i una família que van patir una mort molt propera al llarg del curs 2011-2012.

En Jaume alumne de 1r va patir la mort sobtada de l'avi.

La Sophia i la Martina alumnes de P5 i 1r van patir la mort del pare per malaltia.

L'Amàlia companya de feina va patir la mort per càncer del seu marit.

La Teresa, en Carlos i en David, van partir la mort de l'Èric, fill, germà i alumne de l'escola.

La comunitat educativa de l'escola, vam fer pinya i tots i cadascun de nosaltres amb més o menys mesura vam sentir ben endins aquestes morts.

Quan els dies següents a aquestes morts ens vam retrobar amb els nostres alumnes a l'escola, els mestres hi havíem de donar una resposta, havíem de fer-hi alguna cosa i no podíem obviar les situacions que estàvem vivint. Els infants vivien canvis i en parlaven, sentien converses i sabien que quelcom no gaire bo, estava passat. Som educadors i transmissors del coneixement, aquesta és la nostra tasca i la nostra responsabilitat. Darrerament s'ha treballat molt el tema de la mort i hi ha molta pedagogia per tal de donar eines i aportar recursos per afrontar el procés del dol. Hi ha grups d'acompanyament al dol, associacions de famílies que ha perdut éssers estimats per una malaltia en concret, llibres, estudis, llicències d'estudis, contes, pel·lícules que ho tracten, però es fa servir prou? El meu parer és que els materials i recursos es fan servir com a mesura pal·liativa durant els processos d'elaboració del dol quan algú ha perdut un ésser estimat. Per a mi cal fer un pas més enllà, i fer servir aquests recursos i aplicar-los abans de les pèrdues. Amb això no vull pas dir que no s'usin quan toca i quan hi ha dolor, precisament tenen la funció d'ajudar en moments difícils, però la meva opinió és que cal fer servir tot el material com a una vacuna per estar preparats en el moment de la malaltia.

Per concloure la meva argumentació usaré la metàfora; igualment com en una maratón, podem preparar-nos i entrenar-nos una mica cada dia durant un temps, per saber el què passarà, reconèixer la duresa i l'esforç del dia de la cursa i tenir el cos i la ment preparats per la carrera. Ens cansarem, suarem, acabarem destrossats, i tot l'entrenament no es privarà haver de córrer, esforçar-nos, superar-nos i potser patir per arribar a la meta, però de ben segur, la preparació física i psicològica de tot l'entrenament ens ajudarà a suportar tot el camí. Si no ens preparem, som conscients que algun dia arribarà la carrera, també l'enfrontarem, correrem i arribarem a la meta, però ho farem amb molts més entrebancs i acabarem molt més esgotats.

Al meu parer no té sentit ni coherència que riem amb els nostres alumnes explicant la sexualitat o el perquè els cauen les dents i que no plorem ni els expliquem tot el què sabem o no sabem de la mort i del dol. Preparar-nos i prendre consciència de la maratón és més fàcil de fer quan no hi ha dolor.

És a partir d'aquestes reflexions i del dol que vam patir tota la comunitat educativa, que el claustre de mestres es va iniciar, va parlar i debatre sobre el gran tabú de la mort i el dol.

Aquests successos són els que em fan concentrar en el treball de la mort i el dol a CI i que m'inicien a remenar i a trobar quantitat i quantitat de recursos, que són al nostre abast, però no els treballem per que curricularment no ho diu enlloc i perquè el tema no ens agrada.

Cap família s'oposaria a que l'escola faci un acompanyament en el dol a un infant, però caldria veure com s'accepta que el fill arribi a casa, explicant que amb la mestra han parlat de la mort, del què en sabem, que tots ens morim, del què en diuen altres cultures i els qui en saben, què hi podem fer si ens passa a prop..., ja que aquest és un tema que angosta a petits i a grans. A més, els missatges són tant diversos com famílies hi ha. I la veritat és que ningú ens ha ensenyat què podem sentir, com ho sentim, què podem fer per acceptar-ho i com podem gestionar les pròpies emocions. Per acceptar que hi ha coses que no tenen solució també cal un aprenentatge.

En resum, el tema del treball va sorgir d'una realitat del dia a dia. La vida ens el va imposar sense demanar-ho i el sentiment que vaig tenir com a mestra i pedagoga, era la responsabilitat d'aportar-hi alguna cosa.

Per en Jaume, la Sophia, la Martina, l'Amàlia, la família de l'Èric i per ell mateix.

Objectius...

Els objectius que m'he plantejat per aquest treball són els següents:

1. Recollir i analitzar informació sobre el concepte de la mort i el procés del dol en adults i en infants.
2. Oferir orientacions pedagògiques al mestre per abordar la idea de la mort que té l'infant, en el desenvolupament de les seves responsabilitats, especialment com a tutor.
3. Localitzar recursos didàctics que facin referència al tema de la vida i de la mort.
4. Proposar un dossier d'activitats d'ensenyament aprenentatge per al CI de l'etapa d'Educació Primària, recollits en un *Activitats per a treballar la mort al CI*.
5. Enriquir-me personal i professionalment amb l'elaboració d'aquest treball.

Voldria citar textualment, un paràgraf d'Immaculada Díaz Teva, que justifica perfectament la motivació i l'objectiu del meu treball.

"L'habilitat per reprendre el propi desenvolupament, la capacitat d'adaptació i d'autocura són innates en tots els éssers humans, ja que tots haurem d'enfrontar-nos a les inclemències de la vida, que ens presentarà múltiples conflictes i pèrdues. Quan som petits aquestes habilitats són enormes i asseguren la nostra supervivència en un món on som

diminuts i estem molt limitats. A mesura que altres factors s'hi afegixen per guiar el nostre desenvolupament: d'una banda, la interacció, en primer lloc amb la nostra mare i després amb el nostre pare, amb la resta de la família i amb la societat; de l'altra, el significat que donem a allò que ens passa, en altres paraules, el conjunt de creences que ens permet entendre el que ens succeeix a la vida i que ens dóna una explicació sobre el sentit de les nostres reaccions, sobre allò que fem i sentim.

Els recursos són innats en els nens, però les relacions en les quals participen i la cultura en la qual es desenvolupen són responsabilitat nostra, dels adults". Díaz (2004)

Metodologia...

Amb aquest treball no pretenc fer una gran investigació ni recerca sobre el procés de la mort i del dol, ni inventar i escriure res que ja s'ha inventat o ja s'ha escrit, sinó que busco fer una proposta molt pràctica d'activitats per promoure la reflexió dels mestres i dels alumnes amb un treball a l'aula sobre un tema tan cabdal i que té tanta significativitat com càrrega emocional.

Inevitablement per elaborar unes activitats amb orientacions, cal documentar-se i com a fruit sorgeix el marc teòric del treball.

Des de fa molt temps, vaig llegint articles, llibres i contes que em van caient a les mans sobre la mort i el dol, però per afrontar el treball i començar a escriure he realitzat una extensa recerca bibliogràfica que em m'ha servit per clarificar conceptes i definir una mica la línia de treball. A partir de lectures de llibres, d'articles de revistes, de diverses pàgines web consultades per internet i dels contes de maletes pedagògiques del dol, he pogut anar elaborant el marc teòric, que fonamenta la proposta pràctica i les fitxes d'activitats. Una vegada escrita i organitzada la teoria, volia que la visió de mestra en actiu i el treball realitzat en diversos dols a l'escola Carme Guasch i Darné hi fos molt present, perquè és el que m'ha donat eines, estratègies, recursos i en resum la motivació i experiència per elaborar la part més pràctica del treball. És més, no podia deixar d'incloure com a annex, els qüestionaris fets a les mestres que van treballar la mort d'un alumne a l'escola. És una vivència que aporta molta riquesa i validesa a la tasca de reflexió que proposo per les aules de CI o per a famílies.

Una vegada recollida la informació, de diferents agents i amb diferents tècniques (observació participativa, assessoraments, reunions, enquestes...) i previ al material pràctic, he elaborat en diversos apartats, el què i com s'ha de treballar amb les fitxes d'activitats. Així doncs, és imprescindible, fer una lectura del punt 6. *Què podem treballar?* abans de dur a la pràctica les activitats amb els alumnes.

L'estructura...

Aquest treball està estructurat en tres gran blocs, un de teòric, un de pràctic i la proposta d'activitats a més dels capítols introductoris, la conclusió final, les referències bibliogràfiques i els annexes.

El primer gran bloc és el **marc teòric** i recull la informació sobre el tema en concret, es podria dir que és el *concepte* i tota la teoria que l'envolta. El segon bloc és el **marc pràctic**, és el *procediment*, el moment de l'observació, de les estratègies i dels recursos que es poden fer servir per treballar, acompanyar en l'aprenentatge dels infants i promoure la reflexió. El darrer i últim bloc és la unió dels dos anteriors *l'aplicació pràctica*; en aquesta part hi han les activitats en sí; que és el recull i elaboració de diverses estratègies, recursos, activitats i orientacions, per tal de donar mecanismes al mestre, a la família o a qui vulgui i necessiti aplicar-ho.

La part final del treball i a mode de resum, són les conclusions extretes i les aportacions que pot fer el pedagog en aquest tema en concret. És la valoració de tota la tasca que he dut a terme, tant del procés com del resultat final.

Avaluació...

El resultat d'aquest treball és per portar-lo a la pràctica. L'objectiu és el de fer pensar sobre un tema, del que no ens és gens agradable pensar-hi, la mort. Pretenc promoure la reflexió tant de l'adult com de l'infant amb un material per treballar a l'aula de 1r o 2n de CI. Pot ser que pugui resultar útil a d'altres, però el meu objectiu no es centra en l'avaluació de la seva aplicació sinó en l'elaboració de les orientacions i en les activitats en sí, amb la fonamentació teòrica prèvia. És per això que jo no em centraré en l'avaluació d'aquest material, ja que no l'he aplicat ni s'ha aplicat encara. També dependrà de l'ús que en faci cadascú. És més, és molt difícil avaluar-lo, ja que el proposo com a un treball de reflexió prèvia per dotar d'estratègies i educació emocional als infants que algun dia s'hauran d'enfrontar amb alguna mort significativa. Es podria valorar com s'ha dut a terme l'aplicació, però és molt més complex avaluar si aconsegueix l'objectiu final, ja que caldria esperar si els alumnes amb els que s'ha treballat, han adquirit estratègies per elaborar correctament el seu procés de dol.

En el marc pràctic s'inclou, així com també en els annexes del treball, una avaluació de com es va treballar i què es va fer a l'escola Carme Guasch i Darné per la mort d'un alumne, l'Èric. He cregut molt interessant, incloure-ho i valorar-ho ja que el resultat d'aquest seguit d'accions, m'han estat de gran valor per a l'elaboració del material i per avaluar com es va elaborar el procés de dol de la resta dels alumnes de l'escola.

Els companys de l'Èric, eren alumnes molt treballats emocionalment, ja que des de l'inici de l'educació infantil, tenien dues sessions d'educació emocional al llarg de la setmana. Aquestes sessions es mantenien a una per setmana a l'inici de primària, al Cicle Inicial. Tota l'escola vam acordar les pautes de treball i tant els mestres com els alumnes, van fer un procés molt positiu, que més endavant explicaré.

Crec interessant centrar-me en l'avaluació d'una experiència pràctica i duta a terme per justificar que el treball emocional dóna com a resultat processos d'integració i d'acceptació de la nova realitat, en els infants.

“Morir es tan natural como néixer o créixer, però el materialisme de la nostra cultura ha convertit aquest últim acte de desenvolupament en quelcom aterrador”

Elisabeth Kübler-Ross

1. LA MORT

*“No temis a la mort i no temeràs a la vida”
Epicur*

Aquest primer apartat del marc teòric consta de 4 parts diferenciades. En les que exposo el concepte de mort i pèrdua i els tipus de pèrdua que hi ha. També hi recullo un breu repàs històric i per cultures del què s’ha anat entenent per mort al llarg de la història. Ho he cregut interessant perquè segons com es percep la mort socioculturalment ens condiciona com la vivim.

Per acabar aquest apartat, em centro en els infants explicant com entenent la mort els nens i les nocions associades a la mort com la irreversibilitat, universalitat i com es va desenvolupant la comprensió dels conceptes segons el desenvolupament en les diferents etapes evolutives dels infants.

Vull aclarir que a l’inici de l’apartat exposo a un nivell més general, com entenem la mort els adults, perquè crec necessari situar al lector amb el concepte de mort de la societat actual. L’aplicador de les activitats, mestre o pare no es pot deslligar de la visió pròpia de la mort, perquè indiscutiblement condicionarà la visió dels infants. És més, per a dur a terme aquest treball, cal una reflexió prèvia de l’adult. Són temes, que molts de nosaltres no estem avesats a reflexionar-hi i menys a treballar-los a les aules o a casa, és per això que crec necessari fer una prèvia. També crec que cal parlar de la mort i la pèrdua com a concepte, perquè tot el què s’hi exposa, aporta contingut a la lectura del darrer punt, com entenent la mort els nens. Si hagués obviat tractar el concepte de mort i només m’hagués focalitzat en els nens, no seria un apartat complert. De la mateixa manera, diversos autors reconeguts que treballen i escriuen sobre el tema, sempre fan una introducció prèvia abans de centrar-se en els més petits.

Tots els punts estan contrastats o recolzats amb anotacions de diversos autors.

1.1 CONCEPTE DE MORT I PÈRDUA

Per treballar i entendre la mort, inicialment cal definir el concepte. Com veurem més endavant, la idea en sí mateixa té matisos segons les èpoques i cultures, i segons els diversos autors que en parlen, però totes coincideixen en que és la “cessació de la vida” (Diccionari de l’Enciclopèdia Catalana). El fet de la mort va intrínsecament lligat amb la pèrdua i les connotacions emocionals que això comporta. No patim per la mort de qualsevol ésser, ni per la mort en sí mateixa, sinó pel què suposa. Així que per esclarir el concepte de la mort cal fer esment doncs del concepte de pèrdua irreversible d’un ésser viu.

L’espècie humana és la única que sap que ha de morir i ho sap només per l’experiència, i malgrat conèixer aquesta veritat empírica, la mort s’ha convertit en un dels tabús més profunds de la societat actual. *La nostra societat tendeix a amagar, ignorar i rebutjar aquesta realitat vivint al marge o d’esquena a la mort.* (Esquerda, Agustí, 2009). Tan és així, que fins i tot ha guanyat la victòria al sexe. A la fi del segle passat, segons Esquerda i Agustí en el mateix llibre, el mot prohibit per excel·lència era “sexe” i amb dos aspectes molt concrets. Un pel què fa a la intimitat de les persones i l’altre per explicar com es creaven i naixien les criatures. El canvi ha estat substancial, ja que actualment els infants estan exposats a qualsevol conversa d’adults, a parlar de tot i a veure qualsevol escena en la televisió. Independentment que ho puguin entendre per edat, hi ha una gran diferència del que es vivia a finals de segle passat, quan els petits ens tapàvem els ulls al veure dos adults fent-se un petó a la televisió.

Aquest símil es pot usar amb el tema de la mort i em desvetlla el dubte de si passarà el mateix amb el nostre tabú actual i podrem parlar-ne amb tota naturalitat d’aquí a uns anys acceptant-la com a part de la vida talment com el sexe.

La nostra societat vol obviar l’existència de la mort, encara que tingui la certesa i l’experiència que, tan aviat com una persona neix, ja és prou vella per morir. Procurem no pensar-hi perquè la mort interpel·la, fa prendre partit i obliga a reflexionar ja que toca les emocions més íntimes i llavors la persona se sent impotent i vulnerable. El que toca viure és desagradable i només podem fer que acceptar-ho, ja que no ho podem canviar. Sempre és feixuc pensar en quelcom que ens aporta dolor i difícilment hi ha traspàs sense sofriment. A més, tal com exposen Esquerda i Agustí en el seu llibre, *El nen i la mort* (2009), cada vegada ens és més difícil i intentem imposar diferents mecanismes per no percebre la mort, però tot i que s’intenta reiteradament la societat del benestar i el consum no pot aportar-hi solucions.

Mecanismes desenvolupats per la nostra societat per allunyar el pensar amb la mort:

- * **Allargament de l’esperança de vida.** Vivim més anys però amb menys qualitat.
- * **Model familiar nuclear que aporta més estrès** amb menys temps per pensar, pel fet de compaginar la vida laboral, familiar i tasques de la llar que s’agreuja en els casos de famílies monoparentals.
- * El **dipòsit del valor de la salut en un mateix** i no tant en els professionals de la salut. Cadascun és responsable del seu propi cos i de mantenir uns hàbits saludables.

- * La manca de cultura religiosa, que aporta unes creences i donen sentit a la mort i a la vida.

La societat actual l'obvia perquè fa mal, perquè tota pèrdua és dolorosa. És la separació d'una figura o un objecte. Des de la primera infantesa es comença a entendre el sentiment de pèrdua, ja que se'ns priva de diferents estímuls per afavorir els aprenentatges. Segons Nomen (2007) és una situació i emoció intrínseca a la naturalesa humana que en dependrà el grau d'afectació, segons el significat que atorguem a l'objecte o ésser perdut. Hi ha molts tipus de pèrdues i fins i tot hi ha una escala que delimita l'impacte de cadascuna d'aquestes. Escala de Reajustament social de Holmes i Rahe (1967).

Escala de evaluación de reajuste social			
Señale con una cruz aquel o aquellos acontecimientos vitales que le han sucedido en el último año			
☐	1. Muerte del cónyuge	100	☐
☐	2. Divorcio	73	☐
☐	3. Separación matrimonial	65	☐
☐	4. Encarcelación	63	☐
☐	5. Muerte de un familiar cercano	63	☐
☐	6. Lesión o enfermedad personal	53	☐
☐	7. Matrimonio	50	☐
☐	8. Despido del trabajo	47	☐
☐	9. Paro	47	☐
☐	10. Reconciliación matrimonial	45	☐
☐	11. Jubilación	45	☐
☐	12. Cambio de salud de un miembro de la familia	44	☐
☐	13. Drogadicción y/o alcoholismo	44	☐
☐	14. Embarazo	40	☐
☐	15. Dificultades o problemas sexuales	39	☐
☐	16. Incorporación de un nuevo miembro a la familia	39	☐
☐	17. Reajuste de negocio	39	☐
☐	18. Cambio de situación económica	38	☐
☐	19. Muerte de un amigo íntimo	37	☐
☐	20. Cambio en el tipo de trabajo	36	☐
☐	21. Mala relación con el cónyuge	35	☐
☐	22. Juicio por crédito o hipoteca	30	☐
☐	23. Cambio de responsabilidad en el trabajo	29	☐
☐	24. Hijo o hija que deja el hogar	29	☐
☐	25. Problemas legales	29	☐
☐	26. Logro personal notable	28	☐
☐	27. La esposa comienza o deja de trabajar	26	☐
☐	28. Comienzo o fin de la escolaridad	26	☐
☐	29. Cambios en las condiciones de vida	25	☐
☐	30. Revisión de hábitos personales	24	☐
☐	31. Problemas con el jefe	23	☐
☐	32. Cambio de turno o de condiciones laborales	20	☐
☐	33. Cambio de residencia	20	☐
☐	34. Cambio de colegio	20	☐
☐	35. Cambio de actividades de ocio	19	☐
☐	36. Cambio de actividad religiosa	19	☐
☐	37. Cambio de actividades sociales	18	☐
☐	38. Cambio de hábito de dormir	17	☐
☐	39. Cambio en el número de reuniones familiares	16	☐
☐	40. Cambio de hábitos alimentarios	15	☐
☐	41. Vacaciones	13	☐
☐	42. Navidades	12	☐
☐	43. Leves transgresiones de la ley	11	☐

Font: El duelo y la muerte. El tratamiento de la pérdida. Nomen (2007)

Aquesta escala recull 43 situacions que poden ser percebudes com a negatives o no desitjables, causant estrès en l'individu. Els diferents esdeveniments recollits (*mort del cònjuge, divorci, jubilació, embaràs, etc.*) es refereixen a aspectes referits a la família, la llar, la feina, la comunitat i l'economia. Cada ítem té una puntuació determinada "unitat de canvi vital", i aquestes puntuacions oscil·len des del 100, que és la màxima, referida a l'esdeveniment més greu (mort del cònjuge), fins a 11 que és la menys rellevant i menys estressant. Quan la suma és igual o superior a 150 es considera que els esdeveniments succeïts, poden afectar negativament a la família o l'estat de salut d'algun dels seus membres. Aquesta escala, ens serveix per mesurar la gravetat del mort que vivim. És

important, al meu parer, perquè ens dona una idea de l'estrès que pot provocar una mort i per tant com condicionarà al procés d'elaboració del dol, perquè serà més difícil.

1.2 TIPUS DE PÈRDUES

La mort és una pèrdua i genera dolor perquè deixem de tenir quelcom que teníem i ens hem de readaptar a la nova situació i aprendre-hi a viure. L'ésser humà experimenta diversos tipus de pèrdues al llarg de la seva vida. Aquestes pèrdues poden ser materials o en relació a la nostra o d'altres persones. És important anomenar-les perquè ens donen exemples o casos pràctics que no hem de desaproveitar a l'hora del treball de la mort amb infants. Podem concretar, segons Nomen (2007) quatre tipus de pèrdues:

- * **Pèrdues relacionals:** són els tipus de pèrdues relacionades amb l'altre, és a dir, amb les persones que ens envolten i que són molt importants en les nostres vides. Aquestes inclouen la mort de persones molt properes, el trencament de relacions, els abandonaments, les privacions afectives i els abusos.
- * **Pèrdues intrapersonals:** són totes les pèrdues que tenen a veure amb nosaltres mateixos i amb el nostre cos, és a dir de les nostres capacitats intel·lectuals o físiques.
- * **Pèrdues materials:** són les relacionades amb objectes o possessions que ens pertanyen.
- * **Pèrdues evolutives:** són les fases del nostre cicle vital (infantesa, adolescència, joventut, l'edat adulta i la vellesa) i suposen diversos canvis que comporten pèrdues.

De totes les possibles pèrdues, en diverses fonts documentals, la que ocasiona un major impacte psicològic és la d'un familiar proper. No obstant, el que cal esmentar és que cadascuna pot ser significativa i provocarà un procés d'adaptació, al que s'anomena procés de dol.

Així el sentiment de pèrdua forma part de l'essència i del viure de les persones i l'anem vivint i revivint una vegada rere una altra. Com totes les experiències, suposa una adaptació a la nova situació i d'aquí n'extrec que treballant-t'ho, anticipant i usant diferents estratègies, no obviarem el dolor però donarem mecanismes per tal de superar-lo.

Montse Esquerda i Ana M. Agustí, donen com a pauta que per a treballar les pèrdues el primer i indispensable que cal fer, és reconèixer l'emoció que ens aflora i deixar-la sentir. Aquesta instrucció és la més important a l'hora del treball emocional de la mort a l'aula amb els infants. Hem de deixar expressar lliurement, sense judici, les emocions que els provocaran les activitats per tal que puguin créixer i aprendre.

"Els sentiments i les emocions hi són: es poden negar i amagar o es poden reconèixer i acceptar. Donar validesa als sentiments vol dir acceptar-los, saber que hi són i no jutjar-los mai, hi són"(Esquerda i Agustí, 2009).

1.3 LA MORT EN LES DIFERENTS CULTURES

La manera en què comprenem el procés de la mort i com vivim el procés de dol, està directament relacionat amb la cultura i ha anat variant amb les diferents èpoques de la humanitat. És important donar una ullada a les altres cultures i ampliar la pròpia visió sobre aquest tema. Cal prendre consciència que la nostra experiència és subjectiva i influenciable i no per això cal restar-li importància, però sí, que integra el fet cultural i com a tal, el fet educatiu. Amb aquest argument es pot justificar que treballant-ho podrem variar la nostra consciència de la mort i del dol.

Segons Rojas (2008) *cada cultura ha viscut i ha assumit la mort de diferents maneres, segons els concepte que es tingui a priori sobre el fet i condicionat per les creences que la societat del moment tingui del morir, del cos físic i del més enllà.*

Si fem una mínima aproximació històrica, Rojas (2008) ens diu que en **l'antiguitat** es considerava una mala mort, que el cos no tingués sepultura i que fos enmig d'una malaltia i amb patiment. En contra d'això s'acceptava el suïcidi com a solució encertada i del tot vàlida enmig del patiment d'una malaltia.

Al llarg de **l'Edat Mitjana**, la "bona mort" era considerada quan es moria lentament, de manera anunciada i es podia assistir, i per tot el contrari la mort era inadequada o incòmoda quan arribava inesperadament.

En els segles del **XIV al XVIII**, el dolor i el patiment van adquirir un notable valor religiós i es considerava una mort adequada, la que es donava amb molt patiment. La mort incorrecta era aquella que passava sense dolor i de manera tranquil·la.

A finals del s. **XVIII** la figura del metge estava separada del procés de morir, ja que el metge només complia la funció de curar i quan això no succeïa, en les fases terminals era la família la que feia l'acompanyament al moribund. En el s. **XIX** s'accentua la confiança cap al diagnòstic mèdic i es té la certesa del diagnòstic de la mort, gràcies a l'estetoscopi; així la mort deixa de ser patrimoni únicament de la religió o de la filosofia. La mort imprevista, sense testament era considerada al llarg del **XIX** com a una mort inadequada.

Al llarg del segle XX (en els països desenvolupats) i degut als avenços mèdics i tecnològics, es pot prolongar la vida de les persones i es modifica substancialment l'esperança de vida i la manera de morir. En aquests casos, les persones, comencen a morir en els hospitals i acompanyats per ben pocs familiars. Al llarg dels anys seixanta, amb l'aparició de les cures pal·liatives, es dignifica el procés de la mort i es busca que succeeixi en el millor lloc pel tal que el moribund estigui el més ben atès possible (en un hospital, en una unitat especialitzada o a casa). El que impera actualment en la nostra societat occidental és la necessitat d'una mort ràpida i imprevista, per la por al patiment. Però en tot cas davant un procés terminal, la gran majoria de persones busquen una mort molt tecnificada i massivament assistida per a diversitat de teràpies.

Tots els processos de traspàs, van acompanyats de rituals que també han anat variant al llarg de la història i les societats. Aquest rituals que acompanyen al procés del dol els concretaré en el proper apartat que fa referència al dol.

La visió històrica ens dóna una idea de com ha anat variant la percepció de la nostra societat al llarg de la història vers la mort i el fet de morir, però si girem la vista cap a altres cultures, veurem que ens aporten noves perspectives.

1.3.1 Occident

En les cultures industrialitzades, la mort és un enemic, genera tanta por que fins i tot ens és difícil parlar-ne. Poques famílies en conversen i fins i tot es considera pejoratiu i incòmode demanar el tipus de ritual que es desitjarà, qüestions sobre el testament, donació d'òrgans i molts altres aspectes que hi tenen relació. S'usen quantitats d'eufemismes per tal de no parlar-ne ni anomenar-la, tal com :

Traspàs, viatge, somni, dormir el son etern, descansa en pau, pau eterna, la pau del senyor, passar a millor vida, lliurar l'ànima a Déu, defunció, òbit, decés, trànsit, finir, expirar, transir, perir, sucumbir, fer el darrer alè i col·loquialment també es pot anomenar dinyar-la, palmar-la, anar al canyet, al calaix, a l'altre barri, etc.

Font: http://cosesdelallengua.blogspot.com.es/2011_09_01_archive.html

El fet que parlar del tema de la mort, enterraments, cerimònies o el més enllà s'hagi convertit en un tabú, fa que no podem ni vulguem enfrontar-la, tal com comenta Enza Scalici en el seu estudi *La muerte segun las distintas culturas*, recuperat a <http://www.escuelatranspersonal.com/tesis/duelo-y-muerte/la-muerte-en-diferentes-culturas.pdf> ho concreta amb paraules de Pierre Chaunu³: *“Al no poder expulsar la mort de la nostra vida s'ha decretat que és vergonyosa i indigne de nosaltres. Hem d'apartar-la de la nostra ment. L'han excomunicat perquè posa en crisi totes les cultures hegemòniques del nostre temps. Com no han pogut fer-li lloc, l'han amagat, proscrit i prohibit”*.

És ben curiós com en poc temps, uns 50 anys, la vivència de la mort i el dol ha canviat radicalment. Margarita Falgàs, mestra de la UdG, em comentava els records de com es vivia la mort a casa, en contextos de pagès, i que he volgut incloure en aquest punt. Tota la família vivia la mort del familiar. Fins i tot els joves podien ajudar a vestir al mort. Es parlava del succés perquè els nuclis familiars eren més amplis. Els avis es morien a les cases i grans i petits participaven de la vetlla, del dol i del condol que familiars i veïns passaven a

³ Pierre Chaunu, (1923-2009) historiador de la Universitat de París i hispanista francès, especialista en l' Amèrica espanyola i història social i religiosa de França dels segles XVI, XVII i XVIII. Considerat un gran demògraf.

donar a la família així com també en l'enterrament. Aquest fet, no ho feia menys dolorós o traumàtic, però sí que ho feia present, es vivia amb família i donava temps amb rituals per integrar-ho com a un procés normal al llarg de la vida. No s'apartava als petits i se'ls deixava viure el què vivien els grans.

La ciència, en la societat occidental lluita en contra la mort. Fins i tot en casos de malalties terminals, lo important és sobreviure i pot ser no tant com, sinó el fi en sí mateix. La qualitat de vida és secundària, ja que el que prepondera i tots volem, és viure, com sigui i de la manera que sigui. La nostra societat viu privada o anul·lant la consciència de la nostra mortalitat perquè és un fet incòmode i indesitjable.

Segons Scalizi, E. en el seu repàs històric i de les diferents cultures, la religió catòlica ofereix aparentment la promesa d'una vida eterna en el més enllà després del traspàs. Però és certament desconcertant que una societat com l'occidental, basada o producte de la tradició cristiana, que ofereix una alternativa a la mort, sigui una cultura on la mort generi un tabú i un malestar tant gran. Les arrels de la religió cristiana presenten la mort com a producte del que s'ha fet al llarg de la vida. La mort és definitiva i et portarà al paradís o a l'infern, depenent de si has actuat d'acord amb els preceptes de la mateixa religió. També presenta la mort com a càstig per Adam i Eva, al llibre del gènesi, com a conseqüència del seu pecat i fa nombroses analogies entre mort i pecat en l'evangeli. Sense cap mena de dubte, aquest preceptes condicionen la visió que tenim de la mort, tot i que cada vegada la religió tingui menys presència en les famílies.

Per a les societats occidentals, la mort representa un esdeveniment nefast, en tant que la vida és el component essencial de la seva cultura. Ben contràriament a les societats orientals, la mort és un pas cap a la regeneració i reafirmació dels valors antics de les seves comunitats. No suposa un moment tràgic, sinó un tràmit cap a una nova forma de ser. Per a les cultures orientals la mort es celebra com a un moment àlgid en del procés de la vida.

1.3.2 Orient

Dins les diverses cultures i tradicions religioses orientals, es pot concretar que la seva actitud vers la mort i l'agonia no tenen el tabú que trobem a les cultures occidentals. La mort es veu amb respecte i veneració. L'existència de la mort pot arribar a ser estimulante pel desenvolupament de la persona.

Un principi de base del budisme és el caràcter transitori i de canvi constant de tot l'univers. La mort és l'eix per a la consciència del canvi continu en totes les coses i del valor de cada instant, de l'aquí i de l'ara. En aquest sentit, la mort no és percebuda com a un enemic que cal evitar sinó com a un aspecte indispensable de la vida. Les vides són percebudes dins del macrocosmos. Sempre han existit d'una manera o d'altra i segueixen un cicle que no té fi, de naixement i mort, decadència i renovació que ho regeix tot. Segons la visió budista, la

vida és eterna i va passant per successives encarnacions. S'entén doncs que la mort no es considera com la fi d'una existència sinó l'inici d'una altra. El fenomen de la transmigració de les ànimes és obvi i la mort necessària. El concepte de la mort, no va deslligat de la vida en la concepció budista. Pel fet morir podem apreciar la meravella de la vida. Traspassar satisfactòriament el procés de la mort, dependrà dels esforços que es facin durant la vida per acumular bones causes, contribuir a la felicitat dels demés i treballar la pròpia bondat i humanitat.

El **budisme** disposa del Llibre dels morts (*Bardo Thodol*) un tractat de com orientar a un ésser que està a punt de morir. Això ens indica que l'art de morir és tant important com el de viure i que el futur de la pròpia ànima queda condicionada per la correcta acceptació de la mort.

En l' **hinduisme** (religió oriental) la mort consisteix en la unió de l'ànima individual amb l'ànima universal. Es creu que al morir es passa a una altra vida, no com la que coneixem en la Terra sinó a una altra forma d'existir, desconeguda encara per a tots nosaltres. Segons l' hinduisme cada persona viu moltes vides al llarg de la seva existència, reencarnant-se una vegada i una altra⁴. El producte de la reencarnació és conseqüència de la vida anterior, en consonància de si has actuat bé o malament segons el teu Karma. Si s'actua amb conseqüència, la reencarnació va ascendint amb un ésser superior fins a l'objectiu final que és perfeccionar-se i sortir del cicle de reencarnacions.

A Orient, la visió positiva de la mort li aporta el fet d'entendre la reencarnació com una part d'un procés continu. Un disseny que va molt més enllà de la nostra comprensió. No com un procés finit, sinó part d'un tot. Li aporta un significat de continuïtat, de canvi i de culminació, donant-li el valor que forma part del mateix procés de la vida. Es a dir l'equipara al fet de viure. La continuïtat que comporta el morir, el retrobament amb éssers estimats o el fet d'estar en el procés correcte l'allibera de tot el patiment i la solitud que hi tenim associada a occident.

1.3.3 Islam

Per la religió islàmica la mort és acollida amb certa alegria ja que descarrega als homes i les dones de totes les càrregues de la vida terrenal. La vida mateixa és un espai que a mesura que passen els anys s'endureix per les penes, per la vellesa i per les pròpies limitacions. Una vegada fet el traspàs, el mort podrà gaudir de la companyia dels éssers estimats en

⁴ Samsara: cicle etern de reencarnacions segons l' hinduisme

una vida feliç i eterna. L'Alcorà⁵ marca les pautes a seguir abans, durant i després de la mort d'un familiar⁶.

1.3.4 Àfrica i Oceania i altres cultures

Al **continent africà**, hi ha centenars de tribus que creuen en la reencarnació d'una manera o altra. Segons els Zulus, dins del cos hi tenim una ànima i dins d'aquesta una espurna d'esperit universal i diví. La religió africana més antiga és el totemisme, que promou l'adoració als avantpassats i els morts. Segons aquesta, els difunts continuen vivint en la ment i el record del pobles africans, com a ànimes i esperits amb aparença terrenal o d'animals. Els sacrificis, es duïen a terme per a allargar l'existència en l'altre món i renéixer en els seus descendents. Els vius són ajudats pels seus antecessors morts. Els africans a diferència dels hinduistes i budistes, consideren la vida com quelcom feliç i per ser gaudit.

Podem observar altra vegada que la mort no es dona com a un procés de separació permanent o de finitud sinó que hi ha quelcom més enllà del traspàs.

A **Oceania** la creença de la transmigració de les ànimes humanes cap al món animal és molt extensa i tant variada com els diversos pobles. Algunes de les tribus del sud d'Oceania creuen que totes les persones vives són reencarnacions dels avantpassats morts, per això la mort d'un ésser estimat no és dramàtica.

Per a tribus **indies** (Tlingit) la mort d'un membre de la família o del clan és motiu de festa perquè creuen que l'ànima es reencarna en un nou cos entre els seus parents. Acostumen a incinerar els cossos, felicitant-se pel traspàs, doncs tornarà a néixer en un nou cos jove i sa.

En les societats **precolombines d'Amèrica** la mort era un esdeveniment del tot ritualitzat amb cerimònies, regals i ofrenes que podien ser útils pel llarg viatge després de la mort.

Es podria anar observant les diverses cultures al llarg de la història, així com també diverses religions i en gairebé totes trobaríem la mort com part d'un procés de la vida. El dubte que se'm planteja és que potser és una reacció del tot humana per a donar sentit a quelcom que no comprenem i que desconeixem. Unes creences per aportar una explicació que tranquil·litzi i calmi la pròpia angoixa i incertesa davant la nostra finitud. Potser que sigui així però el que es pot apreciar, és que plantejar-se la mort i el més enllà ha anat variant la percepció i comprensió del què és la vida de l'ésser humà al llarg de tota la humanitat.

⁵ Llibre sagrat de la religió Islàmica

⁶ Des d'abans de l'arribada de la mort fins a l'enterrament, es fa una cerimònia de l'adéu. Criden l'atenció les tendes multicolors (shader) que es posen al carrer al voltant de l'habitatge del mort. Dins d'aquestes els homes hi fan oracions pel difunt. La pregària (salat-l-janazah) està dirigida per un Imam. Els homes després del salat, van al cementiri acompanyant al fèretre.

1.4 COM ENTENEN LA MORT ELS NENS

Quan algú en la família mor, o quan mor algun familiar d'un nen de l'escola, el primer que preocupa són els nens i ens sorgeix la pregunta: *-com els podem ajudar per tal que no pateixin?* Doncs entenent què és el que poden comprendre segons les seves capacitats i fixant-nos molt en com ho vivim nosaltres, ja que som els seus models, els seus mestres i aprendran allò que vegin del que fem nosaltres.

Segons Díaz (2004) en la nostra cultura s'ha anat perdent la saviesa que ens ajudava a afrontar les pèrdues. Hi ha molts adults que no saben què han de fer. Intenten no sentir dolor, no pensar-hi, no plorar, continuar endavant i oblidar el passat. La importància de com elaboren el procés de dol i de com viuen una mort els adults, recau en el fet que el nen viu les situacions amb què es troba i aprèn com s'ha de comportar segons el que veu en els pares i adults que l'envolten. Observen per descobrir què s'ha de fer, quin és el nom de les emocions que experimenten, què està permès i què no.

El nen no pensa *menys* o entén *menys* les coses que un adult, depenent de cada etapa pensa i entén diferent. És a dir té una idea del món i de la realitat segons la construcció que n'ha fet, la qual canvia a mesura que es va fent gran i va ampliant les seves perspectives.

En cada nova etapa de desenvolupament hi ha una maduració cognitiva que és la base que permet que aflorin altres conceptes. Amb cada canvi hi ha una reestructuració de la forma, del contingut, la qual cosa permet que el contingut variï. Sense el desenvolupament previ l'infant no podrà desenvolupar la maduresa del concepte.

Segons Esquerda i Agustí (2009) per entendre en què consisteix la mort cal que estigui al cas d'altres nocions que li van associades, com ara:

- ★ **Irreversibilitat i permanència:** signifiquen que allò que passa no es pot modificar i que és per sempre. Per entendre-ho es requereix una construcció adequada del què és el temps (present, passat i futur) i apareix dels 9-10 anys.
- ★ **Universalitat:** implica que la mort arriba a tothom. Per comprendre aquesta idea cal una interiorització i una abstracció per a poder generalitzar el concepte i apareix als 10 anys.
- ★ **Inevitabilitat:** és a dir que passarà a tots, incloent-s'hi un mateix. La consciència de la pròpia mort s'inicia cap als 7-8 anys.
- ★ **No funcionalitat:** pressuposa entendre que s'aturen les funcions corporals i es produeix absència de moviment i de vida.

Des de ben petit l'infant encara que no sigui capaç de copsar l'abast de les implicacions de la mort, la percep com a un fet especial i que té un gran impacte en el món dels adults. A mesura que va creixent va copsant l'abast del concepte i la seva implicació en el món real. Lògicament cada infant la percep i compren de manera diferent segons la seva personalitat, sensibilitat, habilitat per afrontar diferents situacions, grau de

desenvolupament i la capacitat que tingui de pensament abstracte; que aquest ve molt condicionat pel nivell maduratiu.

Kroen (2002) diu que els nens perceben el concepte de la mort i hi reaccionen d'una manera específica i literal.

- **Percepció específica:** fa referència a que els nens veuen la mort com a un fet puntual i concret. Centren la mort en la persona o l'animal que ha mort. No l'entén com a un fet global sinó que la restringeix a la persona o animal que era important per a ell.
- **Percepció literal:** vol dir que l'infant es pren totes les referències sobre la mort seriosament, incloent-hi el què escolta, el què viu i el què veu. Per exemple comentaris com, m'estic morint de gana.., o , em mataràs.. són presos i compresos de manera literal pels petits.

L'autor afirma que els infants no aborden la mort d'una manera directa ni la preocupació que els suposa, perquè de fet, no saben com fer-ho i l'ansietat que els produeix es pot expressar de qualsevol manera. Tot i que no puguin comprendre-la els encurioseix moltíssim i és freqüent que facin preguntes com:

- * L'àvia es morirà, oi?
- * Però si es "mora", no la veurem més ?
- * Però pot anar al metge i es pot "desmorir"?
- * On ha anat l'àvia?
- * És al cel?
- * Què hi fa al cel? Ens veu?
- * Quan tothom es mori, qui existirà?
- * Els Reis, com que són màgics, no es moriran mai, oi?
- * Jo no vull ser avi, perquè si sóc avi em moriré.
- * Jo vull ser invisible, així no em moriré, perquè si em moro no podré jugar amb les meves joguines.
- * Per què fa tanta pena veure aquest pardal mort?
- * Potser era un avi. El podem enterrar i així no se'l menjarà cap gat. Però si li tirem terra al damunt li entrarà a la boca.
- * Els amics el deuen estar buscant?
- * Com és la mort?
- * És una senyora amb un vestit negre que se t'emporta quan vol?
- * Jo també em moriré? Em falta molt?
- * Què és la mort?
- * On és? On ha anat?
- * Quan tornarà?
- * Perquè no torna?
- * Perquè s'ha mort?
- * Com és estar mort?
- * Fa mal estar mort?
- * Com se sap que està mort i no està dormint?
- * M'oblidaré d'ell?
- * Tu et moriràs?

* Jo em moriré?

En el darrer apartat del treball es proposen activitats, estratègies i mètodes per afrontar aquestes preguntes. Però el què si és cert és que la mort té un important efecte en els nens de qualsevol edat, des de la infància fins a l'adolescència.

En el punt 2.7 *El dol en els infants*, concreto com viu la pèrdua un nen en les diferents etapes compreses entre els 0 i els 12 anys. Edats que comprenen l'Educació Infantil i Primària a l'escola. Tot i que centro el meu treball en els alumnes de 5 a 8 anys (CI), considero important fer un repàs a les diferents edats maduratives. A l'aula de Cicle Inicial, ens podem trobar alumnes molt madurs que ha superat l'etapa evolutiva que els pertoca per edat o d'altres que encara es trobin en estadis inferiors. El mestre que apliqui les activitats que proposo del treball de la mort a l'aula, ha de conèixer tots les etapes d'un alumne d'educació Infantil i Primària perquè és molt probable que segons el seu nivell maduratiu mostrin actitud i reaccions pròpies d'altres etapes.

La mort en sí és un fet biològic, però culturalment és una experiència que es va transmetent a cada generació, igualment com les pors que també són adquirides i apreses per herència. Per a un infant, assabentar-se que algú ha mort és una novetat i no sap com encaixar-la: la seva única eina de comprensió és l'observació, fet que hem de tenir molt en compte si volem ajudar-los. Gea (2006) coincideix amb la visió de Díaz (2004), talment com he esmentat anteriorment.

"Un nen petit, com que és extremadament permeable a les experiències dels adults que el rodegen, s'apropa al fet de la mort des d'aquesta mediació" (Gea, 2006).

2.EL DOL

*“Mai no és bon moment per al dolor ni hi ha una manera correcta de tractar-lo”
Elisabeth Kübler-Ross i David Kessler*

En aquest segon apartat del marc teòric hi ha 7 parts diferenciades per poder entendre el concepte de dol que esdevé just després d'una mort amb la que s'hi té afecció o vincle. És necessari doncs parlar del dol perquè està intrínsecament lligat al fet de la pèrdua i la mort. Faig una exposició de les característiques del dol, dels símptomes, una explicació dels diversos tipus de dol que podem observar així com també un breu repàs històric de com s'ha viscut el dol en les diferents èpoques i cultures. Per entrar en una major comprensió del procés de dol, explico les fases segons diferents autors, per acabar centrant la teoria en com viuen els infants el dol segons les seves capacitats evolutives en cada etapa del creixement.

Igualment com en l'exposició teòrica del concepte de mort, aquí també exposo i concreto el dol en adults i segons la nostra societat, perquè és necessari situar al lector amb algunes idees sobre el dol. L'aplicador de la proposta, mestre o pare no es pot deslligar de com entengui ell el dol perquè condicionarà la visió i el viure dels infants. També és necessari fer una lectura genèrica del dol, abans de posar la visió dels infants, perquè tot el que s'hi exposa complementa la visió infantil.

Tots els punts estan contrastats o recolzats amb anotacions de diversos autors.

2.1 CONCEPTE DEL DOL

La paraula dol, etimològicament es relaciona amb *dolus* (dolor) i *duellum* (guerra, combat, repte).

Al llarg del treball, sempre que es parli de dol o del seu procés serà l' esdevingut per una pèrdua amb una afecció i vinculació amb el difunt. Vull clarificar, com ja he dit anteriorment, que la mort o el concepte de mort, no és el que ens causa dolor en sí mateix. Els nostres infants i nosaltres mateixos estem immunitzats davant la mort que no ens és íntima. Només cal posar les notícies i sentir els atemptats, assassinats, homicidis, víctimes d'accidents, de desastres naturals, de fam i de guerres. La mort és present en les pel·lícules, en els dibuixos animats, en els videojocs. I fins i tot ens és més propera, ja que mascotes, coneguts i persones que ens envolten, però que no hi tenim un lligam íntim, moren habitualment. Així doncs, queda clar que el dol és un procés íntim, intern i que té relació amb el què ens sentim nostre, és a dir, amb el que tenim una vinculació o afecció.

Com diu Gea (2006) per entendre el dol, primer cal entendre el que s'anomena afecció o vinculació. Segons aquest autor, el dol no fa referència estricta a una caixa de morts, ni a una funerària, ni a la mort sinó que remet a una pèrdua. Es perd alguna cosa que es valora i

això és el que provoca dolor. L'afecció remet a l'establiment d'uns vincles, com una mena de corda que quan es trenca fa mal. Paradoxalment, segons Gea, la mort no ha pas de produir dolor si no hi ha hagut vinculació amb una persona o si s'ha anat trencant al llarg dels anys. Les causes de no sentir dolor davant una pèrdua socialment significativa poden ser moltes, que no hagi existit mai afecte, que faci uns anys la persona es desvinculés de l'altra, que quan va començar l'Alzheimer ja es visqués un comiat; perquè no només hi ha una mort física, sinó també una mort psíquica i una mort social.

Segons Rojas (2008) el dol és la resposta psicològica (sentiment i pensament) que es presenta davant la pèrdua d'un ésser estimat. Aquesta resposta és totalment subjectiva i depèn de les estructures mentals i emocionals de qui la viu, el que determinarà si apareixen símptomes físics en la persona. Això vol dir que si bé el dolor davant d'una pèrdua és inherent a l'ésser humà, els sistemes de creences que tingui qui el pateix, modifiquen substancialment la seva expressió i evolució; fent-lo més portable, en uns casos que d'altres.

Un altre autor, Tizón (2004) defineix el dol com a un *“conjunt de processos psicològics i psicosocials que segueixen a la pèrdua d'una persona amb la que, el subjecte estava psicosocialment vinculat”*. Resumint el dol suposa una pèrdua, un procés i trencament d'un vinde.

També és molt important conèixer les creences que la persona té respecte la mort a nivell religiós, relacional i social, així com també la relació amb el difunt, ja que ambdós són factors que modifiquen substancialment el procés. En la majoria de casos, aquest es resoldrà de forma espontània i puntualment amb ajuda però es podrà complicar per diversos factors segons Nomen (2007):

- * **Personals:** estar en un moment de major vulnerabilitat.
- * **Relacionals:** el tipus de relació que es mantenia amb el què s'ha perdut.
- * **Circumstancials:** com s'ha produït la pèrdua.
- * **Històrics:** haver patit diverses pèrdues en poc temps.

Així doncs, cal tenir-los molt en compte en processos d'acompanyament al dol i a l'hora de treballar-los a l'aula, en la proposta pràctica d'activitats.

2.2 CARACTERÍSTIQUES DEL PROCÉS DE DOL

Cercant informació he pogut observar que els autors més reconeguts en els diversos escrits en que han treballat el tema del dol com Klein, Kübler-Ross, Bowlby, Worden, Tizón, Esquerda, Hennezel, Kroen, Lindemann, Poch, Herrero, Rojas, etc., coincideixen que és un procés i fent un pas més enllà, pretenen entendre perquè es dona i com evoluciona.

Poch i Herrero (2003), en fa una anàlisi i resumeix les característiques que té el procés de dol:

- * És un **procés**: el dol és un procés que evoluciona al llarg del temps i de l'espai.
- * És **normal**: succeeix a tothom quan pateix una pèrdua significativa, encara que les formes d'entomar-lo i de viure'l siguin diferents.
- * És **dinàmic**: la persona experimentarà canvis al llarg del temps, com variabilitat en l'humor i en la sensació de benestar-malestar.
- * **Depèn del reconeixement social**: la persona pateix una pèrdua i és ella i el seu entorn que en pateixen l'impacte, així que s'inicia un procés individual però també col·lectiu.
- * És **íntim**: el component individual de la pèrdua i d'extrema duresa fa que sorgeixin reaccions diferents a situacions similars. Cada persona reacciona com a après o com pot.
- * Té una **vessant social**: el dol s'acostuma a viure amb rituals culturals i aquests són col·lectius.
- * És **actiu**: la persona té un paper actiu en l'elaboració de la pròpia pèrdua, ja que haurà d'elaborar diferents passos dins del procés i atorgar-los significat.

El procés de dol, sorgeix a partir d'una pèrdua significativa i es desenvoluparà de la manera que té la psique de curar-se, talment com ho fa el cos físic en el processos de cicatrització després de les ferides.

El procés del dol pot ser classificat segons diversos models, el del psicoanàlisi, el psicosocial i de base clínica, els cognitius, el mixt o bio psicosocial, els sociològics o també anomenats socioculturals. Nomen (2007) en fa una llarga explicació, aportant-hi dades i classificant les teories dels diversos autors per oferir una visió concreta del dol en cada enfocament. No és la meua intenció esplaïar-me en classificacions teòriques ja que l'objectiu del treball no és aquest. No intento fer una anàlisi tècnica del procés de dol a nivell clínic, psicològic i sociocultural. Ni presentar un treball terapèutic, sinó oferir recursos per treballar-lo a l'aula o a casa. Per això crec necessari, fonamentar amb teoria el meu treball, però no crec necessari fer un resum de tota la teoria.

2.3 SÍMPTOMES DEL PROCÉS DE DOL

Considero interessant concretar els símptomes que esdevenen i que es poden patir en un procés de dol perquè és important entendre el què passa a les persones que hi estan immerses. D'aquesta manera podem comprendre-ho millor per donar-li una correcta atenció; o en el cas del treball que m'ocupa, anticipar-ho en les diverses sessions o activitats que proposo en el marc pràctic.

A nivell més general Kaplan (1996) associa les següents vivències com característiques d'un procés de dol normal:

- * Atordiment i perplexitat davant lo ocorregut
- * Dolor i malestar (plor, sospirs)
- * Sensació de debilitat
- * Pèrdua de la gana, de pes i de son.
- * Dificultat per a concentrar-se i parlar.
- * Sentiment de culpa.
- * Negació de l' ocorregut.
- * Il·lusions i al·lucinacions respecta al difunt amb sensació de la seva presència (puntualment)
- * Fenòmens d'identificació amb l'ésser perdut.

I amb més concreció, Nomen (2007) fa una classificació dels símptomes característics del dol normal adaptant els estudis de Worden (1997).

SÍMPTOMES COGNITIVUS	SÍMPTOMES CONDUCTUALS
Incredulitat	Trastorn del son
Confusió	Trastorn de l'alimentació
Preocupació (obsessions)	Conducta distreta
Sentiment de la presència	Aïllament social
Al·lucinacions visuals i/o auditives	Somiar amb la pèrdua
No hi ha pèrdua de l'autoestima	Evitar recordar el difunt
	Buscar i cridar amb veu alta al difunt
	Sospirs
	Hiperactivitat
	Guardar objectes del difunt com si fossin tresors
	Visitar llocs que recordin la pèrdua
	Portar objectes al damunt del difunt
	Plorar
SÍMPTOMES EMOCIONALS	SÍMPTOMES ORGÀNICS
Tristesa	Buit en l'estómac
Enuig	Pressió en el pit
Culpa i retrets	Pressió al coll
Ansietat	Hipersensibilitat el soroll
Soledat	Sensació de despersonalització
Cansament, apatia, indiferència	Manca d'aire
Impotència	Debilitat muscular
Shock	Falta d'energia
Enyor	Sequedat de boca
Emancipació	
Alleugeriment (en llargues malalties)	
Insensibilitat	

Font: Nomen (2007)

Les persones en procés de dol, poden sentir tot el què es descriu en l'anterior taula. Com ja s'ha dit anteriorment, dependrà de diversos factors i de cada persona, però sí que es patiran amb més o menys intensitat segons el tipus de pèrdua. Com més significativa sigui aquesta més símptomes apareixeran. Hi ha pèrdues que contribueixen a la gravetat i la manera que es viurà el procés, fent més difícil la seva integració, perquè són pèrdues més difícils d'assumir. És probable doncs que en els següents casos, el procés d'elaboració del dol i d'acceptació sigui més llarg i més complex. Seria important fer-ne seguiment perquè el dol normal no es converteixi en dol patològic.

Les pèrdues més difícils d'assumir i que comportaran dols més llarg i complexes les concreta Tizón (2004):

- * Pèrdues sobtades i inesperades.
- * Pèrdues precedides per d'altres de recents (sobre tot en els nou mesos anteriors).
- * Pèrdues per desaparicions.
- * Pèrdues prematures (especialment perdre la mare abans dels 11 anys).
- * Pèrdues precedides per un llarg temps de cuidar al malalt.
- * Pèrdues precedides per deformacions o mutilacions de la persona morta.
- * Pèrdues que aporten informacions catastròfiques.
- * Pèrdues precedides per relacions passionals intenses amb el mort.
- * Pèrdues que presenten un excés de culpa (davant el fet).
- * Pèrdues derivades de la mort per suïcidi.
- * Pèrdues de mort per homicidi.
- * Pèrdues resultat de catàstrofes naturals, bèl·liques o d'accidents.
- * Pèrdues que no es poden confessar.
- * Pèrdues múltiples.

2.4 TIPUS DE DOL

Al llarg de tot el marc teòric sempre he fet referència al que els autors anomenen **dol normal**. Entès com a procés davant de la mort d'un ésser estimat que amb el temps es resoldrà satisfactòriament i s'acceptarà la nova realitat i s'adaptarà la pròpia vida a aquesta; però també pot esdevenir un procés de dol complicat que pot acabar esdevenint dol patològic. El dol **anormal, complicat o patològic** (diversos autors l'anomenen de diferents maneres) es defineix per la intensitat i la durada d'aquest. Leila Nomen el descriu com a *"insatisfacció del dol a nivell en que la persona està desbordada i recorre a conductes de desadaptació o es manté contínuament en aquest estat sense avançar en el procés de resolució del dol"* Nomen (2007).

Segons Worden (1997) hi ha diversos perfils de dol complicat, que d'altres autors han anomenat d'altra manera. Jo em centro amb aquest autor però anoto les variants d'altri al peu de pàgina:

- * **Dol crònic**⁷: la seva durada és excessiva i la persona és conscient que no pot passar pàgina. Es viu constantment en el record i hi ha una incapacitat manifesta per

⁷ Rojas (2008) l'anomena també **deformat**.

reincorporar-se a la societat. Cal esmentar que les celebracions d'aniversaris o dates especials pot durar al llarg de 10 anys o més i això no pressuposa un dol crònic.

- * **Dol endarrerit⁸**: la reacció emocional en el moment de la pèrdua no va ser suficient ja que no es va permetre el dol ni es manifesta cap símptoma i sorgeix molt temps després.
- * **Dol exagerat⁹**: la persona experimenta símptomes amb una intensitat excessiva i que la incapacita. Són dols en els que apareixen símptomes clínics freqüents (depressió, ansietat, migranyes, etc.)
- * **Dol emmascarat**: la persona no és conscient que el què li passa té a veure amb la pèrdua. Es poden presentar símptomes físics (mal de cap, d'estómac, problemes de pell, al·lèrgies, etc.) o conductes de desadaptació (alcoholisme, drogoaddicció, etc.)

Rojas (2008) inclou un altre tipus de dol a més dels que proposa Worden (1997):

- * **Dol eufòric¹⁰**: es pot expressar de dues maneres o bé en positiu o en negatiu. El primer és reconèixer que la persona sí ha mort, però que això ha passat per benefici del que pateix del dol. En el dol eufòric negatiu es nega la realitat de la mort, amb la sensació i incapacitat per acceptar i se sent que la persona morta continua viva.

Amb l'explicació d'aquests perfils de dol complicat no s'ha de caure amb judicis, sinó que simplement es constata que poden sorgir dificultats per elaborar un procés de dol correcte. Com ja he anat citant al llarg del treball, en el procés de dol, tothom ho fa com pot i com millor sap. No hi ha d'haver cap judici, només s'ha d'entendre que són manifestacions i que simplement hi són. En aquests casos de dol complicat, que no es pot integrar ni superar com a un procés de curació, cal recórrer a ajuda professional, per tal de trobar estratègies que ajudin a avançar.

2.5 EL DOL EN DIFERENTS ÈPOQUES I CULTURES

El procés de dol s'inicia una vegada hi ha hagut la pèrdua. Totes les cultures sense excepció han elaborat i viscut uns rituals per donar l'adéu al mort i per entomar el procés que esdevé després de la defunció. Ha variat al llarg dels anys de la mateixa manera que s'ha desenvolupat la societat com per exemple ha variat la concepció de les relacions amoroses.

Observant els rituals de les diferents èpoques i cultures es podrà percebre els canvis en la concepció.

Qualsevol dol en general està sostingut, segons Rojas (2008) per alguna fe religiosa, fet que permet suportar-lo millor. La mort ha estat sense dubte una celebració excepcional en diverses cultures i és un moment únic per expressar acompanyament i solidaritat. El ritus funeraris també han estat un mitjà per certificar la mort i per ajudar a arribar al difunt al seu lloc de destí.

⁸ Rojas (2008) el descriu a més amb els noms de **diferit**, **inhibit**, **suprimit** o **absent**.

⁹ Rojas (2008) l'anomena **patològic**.

¹⁰ Gea (2006) l'anomena també com a **dol histèric** a l'eufòric positiu i **dol maníac** a l'eufòric negatiu.

En l'antiguitat, uns 4000 anys enrere hi ha escrits¹¹ que expliquen com la mort d' algú afectava la continuïtat del ritme social canviant el ritme normal de la ciutat. Es vivia amb un marcat dramatisme, plor intens, desmais, trencament de les peces de vestir, cops de cap i pit, ferides en el rostre i els braços per esgarrapades i arrencament de cabells. També es podien dur a terme sacrificis animals i humans. Es donaven cabells per part dels que tenien vincle amb el difunt (la vídua, es rapava totalment el cabell). Es feien jocs fúnebres¹² durant els primers nou dies després de la mort. La durada dels ritus era curta però molt intensa.

A **Grècia i Roma**, l'enterrament dels morts, era un deure sagrat, ja que negar-se a fer-lo significava condemnar l'ànima dels difunts a voltar sense descans, creant un perill pels vius, ja que aquestes ànimes en pena, eren dolentes pels que vivien. Després de comprovar la mort, el fill gran tancava els ulls al pare i li deia el seu nom per última vegada. Es rentava el cadàver, s'engalanava i se'l vestia amb la toga *praetexta*¹³ i se l'exposava en l'*atrium*¹⁴ sobre un llit mortuori enmig de flors i guirnaldes. Durant dies les dones flautistes i ploraires, a sou, interpretaven música fúnebre. Arribat el moment es formava l'acompanyament al cadàver fora de la ciutat, fins al lloc on es cremava (inicialment de nit i posteriorment de matí). Una vegada cremat es recollien els ossos i les cendres calentes, els ossos es rentaven amb vi i es posaven dins d'una urna, juntament amb les cendres per enterrar-ho dins d'una tomba. Al cap de nou dies d'aquest fet tenia lloc l'àpat fúnebre, conegut amb el nom de *novendalia*.

Al llarg de l'**Edat Mitjana**, el ritual es celebrava amb la companyia de la família i amics. Eren ritus civils, ja que el paper de l'església es reduïa a l'absolució prèvia i posterior a la mort. Al voltant del mort es feien crits de desesperació juntament amb elogis del difunt. El dol solia durar les primeres hores, la vetlla del cos i l'enterrament. En les grans ocasions podria durar un mes com a màxim. La gent es vestia de vermell, verd i blau els colors més bonics per honorar al mort. Com més avançava l'Edat Mitjana, l'enterrament es convertia en una festa que tot sovint s'hi sentien riures per fer fora les llàgrimes. A partir dels segles XII i XIII el paper de la família va passar a mans dels clergues i gent de l'església. El ritual s'acompanyava d'una processó solemne, acompanyada per a diverses gents, segons la riquesa i generositat del mort.

Als segles **XVI, XVII i XVIII**, les processons es van fer molt més nombroses i les manifestacions del dol es relacionaven amb la senzillesa. Es van evitar les manifestacions de dolor i es buscava substituir al difunt per un altre ben ràpidament, tornant-se a casar o iniciant una nova vida. És quan l'ús del color negre s'implanta en la celebració dels rituals.

¹¹ Poema de Gilgamesh. Babilònia.

¹² Carrera de carros. Lluita. Combat. Joc de l'arc.

¹³ La toga praetexta és blanca amb la vora púrpura. Era un vestit usat pels romans en les grans ocasions. Tenien dret a portar-la els nens menors de setze anys, els senadors i els que haguessin assolit una alta magistratura. Era de llana i es teixia en la pròpia casa.

¹⁴ Pati de la casa rica romana (domus) i d'alguns temples romans. De l'arquitectura romana va passar a la paleocristiana i d'aquesta a la medieval. L'accés a l'atri era lliure per a qualsevol.

Als segles **XIX i XX** inicialment la mort era quelcom natural i familiar. La fotografia mortuòria esdevé una pràctica molt comuna des de mitjans del s.XIX fins a inicis del s.XX. Aquestes imatges es penjaven a les cambres, s'enviaven a amics i familiars amb l'objectiu de deixar un record etern de l'ésser estimat. El procés de dol anava acompanyat de visites per donar el condol i visites de la família al cementiri. S'especialitzen els serveis de tanatologia dels tanatoris, es fixen normes sanitàries i apareix la cremació com a una opció acceptada.

Si ens situem a finals del s.XX i inicis del s.XXI en el dol en l'entorn cultural occidental, segons Gea (2006), com a característica més fonamental té l'intent per l'absència de dolor. Està prohibit i s'exerceix molta repressió dels sentiments com per exemple les llàgrimes i el plor que ens fan lletjos i cal suprimir-los. S'afegeix el fet que el ritme actual de vida ha comportat la simplificació extrema del procés de dol, provocant la desaparició de moltes oportunitats que possibilitaven expressar els sentiments i tot plegat dificulta l'elaboració del dol. Temps enrere, afegeix l'autor, el dol s'assumia d'una manera natural perquè les pèrdues o les desgràcies, s'elaboraven i treballaven parlant-ne socialment. Cada vegada es dóna menys aquell ambient veïnal i familiar on tothom parlava dels difunts amb normalitat. *“Les persones no aconsegueixen elaborar bé el dol perquè no han treballat tot un seguit de pèrdues quotidianes que s'acumulen en el viure quotidià. Abans, s'estava preparat per a assumir la gran pèrdua (mort) a base d'assumir les petites pèrdues de cada dia”* Gea (2006).

2.6 LES FASES DEL PROCÉS DE DOL

Crec interessant incloure aquest punt, per explicar les fases del dolor. Són les mateixes, segons Kübler-Ross (2006) que experimenta el moribund en l'agonia o quan hi ha consciència del fet de morir com en els processos de dol. No tots els autors que han treballat el tema del dol consideren les mateixes fases, hi ha petites variacions; Bowlby (1984) defineix quatre fases, també en són quatre les de Worden (1997) tot i que ho concreta amb tasques, mentre que Kübler-Ross (2006) defineix cinc etapes que poden tenir o no un ordre cronològic i d'altres 6 fases com Hennezel i Leloup (1998).

Al meu parer, és indispensable que per a poder treballar el dol amb alumnes dels nostres centres escolars, hem de conèixer el què es va experimentant a nivell emocional, per tal d'identificar-ho, comprendre-ho, respectar-ho i donar-li l'atenció més adequada.

La Dr. Elisabeth Kübler-Ross en el seu llibre *Sobre el dol i el dolor* exposa les fases del procés dol tant en adults com en els infants perquè són les mateixes, però els infants les viuen amb les característiques d'expressió d'un nen.

Més endavant, parlo àmpliament de les cinc fases exposades per Kübler-Ross al 2006 perquè és el treball més recent i al meu parer el més complet; tot i que no vull pas deixar

d'esmentar les descrites per Bowlby i Worden ja que aporten una visió diferent i complementària al procés del dol que exposa Kübler-Ross.

2.6.1 Fases del dol segons J. Bowlby:

Segons Bowlby (1984) les quatre fases del procés de dol s'inicien en el moment de la mort de l'ésser perdut. La primera és l'**atordiment**, seguit de **enyor i la cerca**, després arriba la **desorganització i desesperança** i la darrera és la **reorganització**.

1. **Atordiment:** succeeix després del decés i pot durar unes hores o dies. En aquesta fase s'està atordit, sense cap capacitat per a processar la informació. És probable que s'experimenti una anestèsia sensorial i fins tot dificultat per expressar el dolor. S'actua de forma automàtica i a vegades es fan coses que posteriorment no es recorden. En aquesta fase, segons recomana Bowlby, cal expressar-se de la manera més natural i espontània possible.
2. **Enyor i cerca:** pot durar diversos mesos. En aquesta fase la intensitat del dolor i l'ansietat per la separació promouen el desig per buscar i recuperar la persona perduda. Es manifesta el plor incontrolat, alteracions del son, ràbia, frustració en contra de tot i tothom que pugui ser responsable del fet, o no. La persona pot creure que veu al difunt, sentir-lo, escoltar-lo, fet que momentàniament li provoca calma però més tard agreuja el malestar.
3. **Desorganització i desesperança:** aquesta fase arriba quan després dels símptomes de la segona fase, la persona s'enfronta a la realitat. Aquesta etapa pot durar un any o una mica més. Durant aquesta, es sent la derrota, s'està abatut perquè les energies físiques estan molt tocades. Es comença a reconèixer la necessitat d'adaptar-se al fet i en cas contrari s'adopten conductes evasives com consumir drogues, alcohol, excés de treball, etc. És comú també tenir el desig de morir, el qual afavoreix l'aparició de malalties o l'agreujament de les existents. Es perd pes, apareix l'insomni o les alteracions del son, fatiga, agitació i sentiments de culpa i agressivitat.
4. **Reorganització:** aquesta fase esdevé si s'ha treballat conscientment el procés del dol. Esdevé després d'un a tres anys de la pèrdua. És en aquest moment que es recondueix la vida, s'assumeix la realitat i s'adapta de manera conscient a la nova realitat.

2.6.2 Fases del dol segons J.W. Worden:

Worden (1997), defineix quatre tasques i no etapes o fases per abordar el dol terapèutic. Aquestes tasques són les que ha de dur a terme la persona per sortir endavant de l'experiència dolorosa; **reconèixer l'experiència**, **alliberar emocions**, **reconstruir i reinvertir l'energia cap a la vida**.

1. **Reconèixer la pèrdua en tots els seus aspectes**, és la tasca inicial i acceptar que és irreversible. Això suposa un procés a nivell mental i emocional.
2. **Alliberar les emocions i expressar tots els sentiments** que aflorin durant el procés de dol. D'aquesta manera es processa i es va integrant la pèrdua, vivint tot allò que fa sentir per tal de curar el dolor.
3. **Desenvolupar noves habilitats i reconstruir** aspectes de món intern que han estat malmesos o que cal reforçar.
4. **Reinvertir l'energia** emocional aportada al difunt cap a altres relacions o interessos. És el procés d'obrir-se a noves opcions de vida.

2.6.3 Fases del dol segons E. Kübler-Ross:

Segons Kübler-Ross (2006) exposa que al llarg dels últims 30 anys la interpretació de les cinc fases del dolor ha anat evolucionant.

La doctora explica, que no són etapes d'un manual, en la que una ve darrera l'altre, ben seqüenciades. Són respostes a una pèrdua que es manifesten en molta gent i que no tothom passa per totes ni avança segons un ordre prescrit, ni en el mateix temps, ni amb la mateixa durada. Depèn molt de cada persona, del caràcter, de la significativitat de la pèrdua, i hi ha molts aspectes que condicionaran el procés del dol, coincidint amb el què s'ha exposat anteriorment. *“Sovint es creu que les diverses fases del dolor tenen una duració de setmanes o de mesos. Els qui ho creuen obliden que aquestes fases són respostes a sentiments que poden durar minuts o allargar-se hores mentre volem de l'una a l'altra. No passarem d'un sentiment a l'altre seguint una línia recta. Primer sentim un, després un altre, i pot ser que tornem enrere altra vegada cap al primer” Kübler-Ross (2006).*

Les fases es poden concretar en cinc, **negació, ira, negociació, depressió i acceptació**, però cadascú les viurà a la seva manera talment com pugui i senti en cada moment.

1. **Negació:** és un sentiment d'incomprensió, d'incredulitat essent la negació més simbòlica que literal. En la fase de negació la primera reacció és sentir-se paralytitzat, desconcertat i insensible. Quan una persona diu *“no em puc creure que sigui mort”* el que està dient és que aquesta mort és massa per a ella o per la seva psique. *“La primera fase del dol ens ajuda a sobreviure a la pèrdua. En aquesta fase, el món sembla no tenir sentit i ens aclapara. La vida tampoc no té sentit. Ens trobem en estat de xoc i de negació (...). La negació i el xoc ens ajuden a superar el moment i fer que la supervivència sigui possible. La negació ens ajuda a ordenar els sentiments de dolor. Té una virtut, la negació: és una manera natural d'encarar-nos-hi en la mesura que ho podem suportar. Aquests sentiments són importants; son mecanismes protectors de la psique” Kübler-Ross (2006).*

En la fase de negació, s'integra a petites dosis la idea de la pèrdua. Per tal que sigui més suportable, mica en mica i a partir de les preguntes que es generen (es cert?, no

tornarà?, no la veuré mai més?) es va integrant i es tracta d'aprendre a viure amb el sentiment de pèrdua i no d'oblidar a la persona. És una manera de negar el dolor mentre intentem acceptar la realitat. Quan la negació va minvant, sovint és substituïda per la realitat de la pèrdua i llavors esdevé el procés de qüestionar el com, i el perquè. Quan s'arriba a aquest estadi, el fet es contempla com a propi i és llavors que es comença el procés de comprendre.

“Quan acceptes la realitat de la pèrdua i et comences a fer preguntes, estàs enfilant, sense saber-ho, el procés de curació. T'has fet més dur, i la negació comença a minvar. Però quan això succeeix, és molt dur, perquè tots aquells sentiments negats, per incapacitat d'assumir-los, és quan comencen a emergir”. Kübler-Ross (2006)

2. **Ira:** La fase de la ira, es presenta de maneres molt diferents, amb ira cap als altres, cap a la persona morta i cap a un mateix. Potser que no aparegui sempre i que no tingui un comportament lògic. És important fer notar que la ira apareix quan un se sent segur per saber que probablement es superarà el què calgui. Inicialment hi ha la sorpresa que es pugui viure sense l'ésser estimat i més endavant van apareixent més sentiments i la ira es situa en un paper predominant seguida per la tristesa, el pànic, el dolor i la soledat.

“La Ira és una fase necessària del procés de curació. S'ha de voler sentir-ne encara que pugui semblar que no s'acabi mai. Com més autènticament es senti, més aviat començarà a dissipar-se”. Kübler-Ross (2006).

La ira sol escollir-se i aflorar per evitar altres sentiments enterrats que aniran sortint quan s'estigui preparat per enfrontar-los.

Segons Kübler-Ross, cal viure la ira i deixar-se anar per tal d'anar recorreguent el camí del procés del dol. És complex sentir la ira i permetre-la perquè en la nostra conducta social no està permesa, i ens dediquem a suprimir-la més que no pas a sentir-la. És important sentir la ira sense jutjar-la i sense intentar atorgar-li un significat. Simplement és un indicador de la intensitat del l'amor cap a l'ésser estimat.

“Pot semblar que quan t'endinses en el dolor no aconseguiràs sortir-ne mai, que el dolor no tindrà final. I el què passarà és que arribaràs a un final diferent. La ira disminuirà, i els sentiments de pèrdua canviaran de forma una altra vegada”.

3. **Negociació:** La negociació és la fase en què s'accepta la pèrdua i es faria qualsevol cosa per evitar-la. És com una treva temporal, en la que es negocia amb el passat, amb el futur, amb un mateix, amb Déu, amb la vida i fins i tot amb el dolor. El sentiment de culpa és indissociable de la negociació i per això sorgeixen pensaments com: què podria haver fet? I si faig? A partir d'ara faré ...i tot haurà estat un mal son.

Les fases de negociació són espais on es pot respirar durant el procés del dolor, ajuden a passar d'un estat a un altre i permeten a la psique el temps necessari per adaptar-se i per arribar una altra vegada a la mateixa i inevitable conclusió, la tràgica realitat. És llavors quan tornen a aflorar les emocions més intenses.

- 4. Depressió:** Després de la negociació, l'atenció es trasllada al present. És quan apareix el buit i el dolor envaeix la vida més profundament del què es podia haver imaginat en estadis inicials. Quan això succeeix és que s'està preparat per viure-ho. La fase depressiva s'allarga i la percepció d'aquesta, en el procés de dol, sembla inacabable.

Kübler-Ross, aclareix que és important entendre que aquesta depressió no és un senyal de malaltia mental. Sinó com la resposta normal a una gran pèrdua. El què no seria normal, seria no sentir-se deprimint després d'una gran pèrdua i la mort d'algú estimat.

"Quan la pèrdua s'instal·la del tot en la teva ànima, adonar-se que la persona estimada ja no millorarà i que no tornarà mai més és comprensiblement depressiu"...la depressió és una via que la natura ens ofereix per protegir-nos d'un col·lapse del sistema nerviós, de manera que ens puguem adaptar a una situació que sentim que no podem controlar".

Sovint la nostra societat creu que la tristesa normal d'una pèrdua és un estat depressiu que requereix tractament i que es pot medicar, alleugerint així el dolor. Alguna vegada intervenir és molt important per evitar o tractar dols patològics, però d'altres la única cosa que s'aconsegueix és no deixar que la depressió que acompanya el dolor faci el seu paper.

Per difícil que pugui semblar d'entendre, dins en el procés del dol, la depressió té alguns elements que poden ser d'ajuda en el dolor. Fa reduir la velocitat i permet fer inventari de la pèrdua. Ajuda a reconstruir-se a un mateix des dels fonaments. Porta a un lloc de l'ànima que de cap altra manera s'hauria explorat.

"Algú que està de dol ha de poder deixar fluir la seva pena, i agrairà que li facin companyia sense dir-li que no estigui trist. Una persona que està de dol pot continuar viva sense participar en cap de les activitats que consideren vitals: incapaç d'aixecar-se del llit, tensa, irritable, incapaç de concentrar-se, incapaç d'ocupar-se de res. Tant se val què passi al nostra voltant, ens sentim sols. Així és com se sent qui toca fons" (Kübler-Ross, 2006).

- 5. Acceptació:** sovint es confon l'acceptació amb trobar bé el què ha passat o conformar-s'hi, i no és així. La majoria de gent mai està bé ni es conforma amb la pèrdua d'un ésser estimat. Aquesta fase, només consisteix en acceptar la realitat tal com és i reconèixer que aquesta nova realitat és permanent. Mai agradarà la nova situació però s'accepta i s'aprèn a viure-hi. Són com noves normes amb les que no podem fer-hi res

més que acceptar, malgrat no són agradables i volgudes. Amb l'acceptació es pot assolir la curació i amb aquesta arriba el record i la reorganització. És el moment en què hi ha plena consciència de la pèrdua encara que mai s'aconsegueixi entendre-la.

"En la fase d'acceptació hem d'intentar viure en un món on la persona estimada no hi és. Al començament voldrem fer la mateixa vida que dúiem abans amb la persona estimada. Amb el temps, a poc a poc acceptarem, no obstant això, que no podrem mantenir el passat intacte. Ha canviat per sempre i ens hem d'adaptar" (Kübler-Ross, 2006).

És important remarcar que l'acceptació és un procés, no una fase final que conclou i on tot s'arregla, no hi ha punt d'arribada. És molt probable, que es facin retrocessos i s'experimentin fases anteriors i sentiments que ja es creien superats.

La fase d'acceptació, la doctora Elisabeth Kübler-Ross la resumeix d'aquesta manera, és el dol ben elaborat: *"Acceptar pot voler dir, simplement, tenir més dies bons que dolents. Quan comencem a viure i a gaudir un altre cop, sovint sentim que estem traint la persona estimada. No podem substituir el què s'ha perdut, però podem establir nous lligams, noves relacions significatives, noves interdependències...Comencem a viure altre cop, cosa que no podem fer fins que hem donat el seu temps al dolor"*.

2.7 EL DOL EN ELS INFANTS

Els infants davant d'una pèrdua afectiva reaccionen d'una manera similar a la dels adults. Experimenten els mateixos sentiments i emocions, però la forma en què ho manifesten sol ser més variada, més dilatada en el temps i més o menys intensa.

Les reaccions bàsiques de l'infant són de tristesa, ansietat, ràbia o culpa, però sovint en les criatures afloren dificultats com, mala conducta, angoixa, pors, vulnerabilitat, inseguretats personal, alteracions del son i de la gana, regressions, problemes d'atenció i de rendiment escolar i tot tipus de somatitzacions.

S'ha de tenir en compte que la capacitat verbal de l'infant no està desenvolupada del tot, amb la qual cosa, la verbalització dels estats d'ànim o la identificació dels sentiments que ja suposen per l'adult un esforç molt gran, són molt més difícils i problemàtics en els nens. El fet que sigui més difícil posar noms al seu malestar, les seves expressions de dol es diversifiquen més.

Segons Esquerda i Agustí (2009) el dol de l'infant té característiques diferents de l'adult perquè percep la realitat de diferent manera. Pel què fa al temps, viu molt més el present, que no pas els adults. Per aquest motiu podem adonar-nos que els infants, fins en ocasions de molta pena, són capaços de jugar o de riure i contràriament pot ser que molt temps després de la pèrdua manifestin un dolor insuportable; erròniament ho podem identificar

com que no pateix o que no s'adona del què està passant, però no és així, perquè fa servir aquesta estratègia per abstreure's i refugiar-se en altres coses més enllà del dolor. Aquesta capacitat és un mecanisme de supervivència perquè no pot assimilar l'abast de la tragèdia.

Molts pares intenten protegir als seus fills evitant que coneguin la mort i no deixa de ser curiós, perquè la majoria de nens ja la coneixen i hi estan exposats diàriament. Tal com cita Kroen (2002), *“alguns experts creuen que quant un nen fa 18 anys ja ha presenciat prop de 18000 morts, des de les fictícies en els dibuixos animats, en les pel·lícules, en els llibres, contes, còmics i programes de televisió, fins a les morts reals però impersonals que s'emeten per les notícies a les morts reals i personals de nens de la seva mateixa edat a membres de la família. Quan els nens veuen un ocell o gat mort al carrer, estan presenciant la realitat de la mort. Intentar protegir-los d'ella és inútil”*.

En el mateix llibre, *Como ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido* (Kroen, 2002), assenyala que els pares han d'aprofitar les ocasions, en les que els infants poden viure una mort de la mascota, d'algun animal, o d'algu de la família per convidar als fills a que expressin els seus sentiments. *“Quan els nens aprenen sobre la mort i el dolor que aquesta provoca d'una manera natural i sensible, desenvolupen una bona capacitat per afrontar les veritables crisis en el futur”*

Pels infants la pèrdua del pare, la mare o d'un germà és la càrrega més pesada de totes. Resulta molt dolorós i complicat veure quan un infant plora la mort d'un ésser molt estimat. Per tal que el nen pugui créixer i curar-se, és essencial que senti el dolor (més a tard o més d'hora apareixerà, perquè ningú és immune a una pèrdua tant significativa). El primer instint patern o matern és protegir als fills del dolor, però per desgràcia, no podem canviar la realitat. La funció paterna en el dol dels fills, és acompanyar-los, ser-hi presents i en moments donar-los la mà i en altres per deixar-los anar.

2.7.1 Condicionants del procés del dol en els infants

Els infants perceben la mort de manera diferent i reaccionen davant d'ella, també diferentment. Així doncs, hi ha diversos condicionants en el procés del dol dels infants. Com a educadors, cal tenir-los molt presents, perquè alguns d'aquests són els que podrem treballar a les aules o que forçosament haurem de tenir-los en compte alhora de donar estratègies.

Com elaboren el procés de dol els infants depèn del seu grau de desenvolupament, de la seva experiència, del coneixement, del seu entorn i també, no menys importants, dels següents factors segons Esquerda i Agustí (2009).

1. **El concepte de mort que té elaborat.** El fet que abans d'una pèrdua l'infant hagi anat parlant de la mort i comentant-ne els dubtes i preocupacions no li evitarà la pena que

comporta el dol ni el patiment. La reacció emocional hi serà present, però disposarà almenys d'una estructura mental elaborada on situar l'experiència de la mort i la pèrdua.

“La indefensió més gran i angoixant d'un infant davant un dol és no poder situar enlloc la vivència, en cap estructura mental. Quan ignorem el traspàs o els sentiments que provoca no protegim l'individu, ho fem quan li ensenyem que les pèrdues formen part de l'existència i que és possible continuar vivint malgrat el dolor que ens provoquen” (Esquerda i Agustí, 2009).

2. El tipus de pèrdua o vincle amb la persona perduda. Les manifestacions del menor són proporcionals al vincle que ha mantingut amb la persona que ha perdut. Com més estret és el lligam més gran serà la pena i aflicció. Per això ens trobem amb pèrdues d'avis que són equiparables a un pare o mare, perquè fan de cuidadors dels seus néts i la pèrdua és equivalent. La vulnerabilitat del nen és major en algunes situacions i edats i l'afectaran en major grau. El seu dol serà més complicat i les manifestacions d'aquest seran més complexes:

- quan la pèrdua es produeix abans dels 5 anys
- durant la primera adolescència, quan nenes menors d'11 anys perden la mare o adolescents masculins perden el pare
- quan hi ha dificultats psicològiques anteriors a la pèrdua
- quan la relació amb el difunt era conflictiva
- quan la mort és sobtada, inesperada i sense preparació prèvia.

La mort d'un dels dos progenitors és la més colpidora. A més de la pèrdua en sí mateixa que perdura al llarg del temps, perquè la meitat del percentatge del progenitor acostuma a patir dificultats per la sobrecàrrega d'assumir en solitari la responsabilitat dels fills. La mort d'un germà afecta moltíssim a la unitat familiar per la pèrdua que suposa per l'infant i per dificultat que suposa superar la mort d'un fill. Es calcula que un 50% dels matrimonis es trenquen en els anys posteriors a la pèrdua. En l'adolescència, un fet molt transcendent serà la mort d'un amic i l'influirà molt perquè, l'amic es situa en el centre de les relacions socials. Les amistats són imprescindibles per socialitzar-se i el temps que passen junts és tant important com el del nucli familiar.

3. En funció de com ho viu la família i l'entorn: Podem pensar que les criatures tenen una major capacitat d'adaptació a situacions noves, atès que estan evolucionant, i és així; però aquest fet no es pot separar de que tenen una vulnerabilitat més elevada i depenen totalment de l'entorn immediat. *La manera com la família afronti la pèrdua d'un dels seus membres pot ajudar a viure el procés de dol del nen, per a reconstruir, acceptar i superar o contràriament pot dificultar-li el procés* Esquerda i Agustí (2009). En la majoria de casos un nen amb dol significa una família en dol. L'infant no perd

només un ésser estimat, sinó també una estructura familiar determinada. Ens haurem de fixar com l'infant manifesta el seu dol, com l'exterioritza i en definitiva com el va elaborant; per a fer-ho Esquerda i Agustí proposen el següent:

Cal que existeixi el suport familiar, si no pot ser un membre més proper perquè també viu el seu dol, pot ser una àvia, tiet, dedicant-li temps, paciència, acolliment i escolta.

Cal que un mecanisme de la família sigui l'expressió, l'expressió de les emocions sigui com sigui, permetent plorar, sense cap culpabilitat ni vergonya.

Vigilar les expressions patològiques de resposta al dol en familiars molt immediats; ja que les reaccions molt extremes influiran negativament en el nen, sense aportar-li cap tipus de seguretat. Esquerda i Agustí (2009).

4. **Segons el seu temperament i caràcter:** cada u té una forma de reaccionar i respondre davant les situacions. Cada reacció és positiva i és la millor que podem fer en cada moment per a nosaltres mateixos. Amb el temps anem aprenent però mai es deixa de banda el temperament¹⁵ individual. Així doncs és un factor molt important que no s'haurà de passar per alt ja que condicionarà moltíssim l'expressió del dol i la seva posterior elaboració.
5. **Segons l'edat i l'etapa del seu desenvolupament:** Les reaccions són molt variades i és impossible descriure-les totes però sí que es pot trobar certes similituds o pautes dins dels diferents processos evolutius en el nen. Concretar exactament, què és normal en cada etapa és una franja molt ampla que vindrà, lògicament condicionada pels factors anteriorment exposats, però que no voldria deixar de descriure tot seguit.

2.7.2 Etapes del dol en els infants

És important comprendre, d'una manera general, la capacitat que tenen els infants en les diferents etapes evolutives per saber com i què poden experimentar quan viuen un pèrdua. Aquesta va evolucionant des del moment del seu naixement fins a l'etapa adulta. Em centraré en les edats dels 0 als 12 anys, perquè són els anys de l'escolarització infantil (0-6) i primària (6-12) a l'escola i objecte de la meva pràctica com a mestra i més concretament del meu treball a cicle inicial.

Díaz (2004), autora amb la que centraré l'explicació de les etapes i que complementaré amb Kroen (2002) i Esquerda i Agustí (2009), fa la divisió per edats de la següent manera: de 0-24 mesos, de 2 a 6 anys, de 6 a 8 anys i de 8 a 12 anys. Ho considera d'aquesta manera perquè l'evolució cognitiva en cadascuna d'elles és molt significativa i hi ha moments en que la comprensió i expressió de l'infant marquen un abans i un després, podent dibuixar una línia imaginària que separa una etapa d'una altra. Tot i això, s'ha de

¹⁵ Patró d'emocions i de reactivitat davant una situació i que és inherent a cada persona. És innat i està molt relacionat amb el patró genètic. El temperament comprèn la intensitat de reacció, l'habilitat per adaptar-se, els estats d'ànim habituals, el nivell d'activació i la regularitat. Esquerda i Agustí (2009).

puntualitzar que els infants, nens i nois no són maquinària i que el procés del dol, com ja he anat remarcant al llarg del marc teòric, és un procés individual i íntim, en el que ens poden servir les generalitzacions però no han d'esdevenir mai cap dogma. Cada infant ho viurà com pugui i pot ser que les característiques, generalitzacions o classificacions a vegades no en siguin útils. Així que l'observació i l'acompanyament serà la millor recepta.

Dels 0 als 24 mesos:

Segons Díaz (2004), un infant dels 0 als 24 mesos és allò que percep. Cap a la desena setmana de vida comença a mirar més enllà del seu cos i del de la seva mare, és quan descobreix al seu pare. A la setena setmana és capaç de reconèixer al rostre de la seva mare entre tots els altres rostres. Apareix una resposta de precaució davant dels estranys. Fins aquest moment la pèrdua d'una persona, incloent-hi la mare no serà percebuda com a pèrdua pel nadó: ell es troba concentrat en el seu propi cos i no diferencia unes persones d'altres. *“Com que encara no té un sentit del temps, el nadó viu en el temps present, la vida és presència i la mort absència”* (Esquerda i Agustí, 2009).

Ara bé, des del primer moment en aquest món, necessita la continuïtat de les seves rutines i la seguretat del seu aliment. Si en aquesta primera etapa es produeix una mort en la família, acusarà els canvis en els seus hàbits i reaccionarà. La seva reacció dependrà del seu caràcter, podrà ser més tranquil·la i farà servir l'estratègia de dormir o més nerviosa i no parará de ploriquejar i moure's per ser atès i calmat.

En una altra vessant, s'ha de tenir en compte que el dol és un procés que comporta un gran dolor emocional per a persona que ha patit la pèrdua; alhora el nadó requereix gran atenció emocional i és d'aquesta manera, amb canvis en l'atenció i la percepció emocional que l'afectarà la pèrdua. Els nadons s'adonen de les emocions de la mare i també manifesten conductes com a resposta al dol dels progenitors; així doncs pot estar més irritable, neguitós, demostrar malestar, plorar més de l'habitual.

Sovint els adults els considerem massa petits per entendre el què ha succeït i és cert, cognitivament no pot entendre moltes coses, però sí que les percep i reacciona davant de les emocions dels altres i d'allò que percep. Aquestes expressions són el procés de dol dels petits infants.

Difícilment en els primers mesos de vida el nen haurà fet un vincle fort amb gaires familiars més enllà del pare i la mare. La pèrdua en teoria l'afectarà poc si el vincle amb la mare es manté. S'ha de tenir en compte però quan en una família hi ha una pèrdua significativa, es produeix un canvi en tot l'entorn i com ja s'ha dit anteriorment els nadons són molt sensibles a l'estat d'ànim i a les emocions dels altres; que de retruc és molt probable que es faran notar amb les rutines que l'afecten directament, horaris, pautes, atenció, etc.

Possibles reaccions de dol del nadó (0 - 24 mesos)	X
Plor	
Trastorns del son	
Trastorns de l'alimentació	
Conductes regressives (xumar el dit, postures fetals...)	
Angoixa davant a pèrdua del cuidador (mare)	
Mal humor	
Rabies	
Atacs de ràbia	
Cerca de l'ésser estimat i perdut, buscant-lo amb la mirada (expectació)	
Irritabilitat	
Indiferència	

Font: Esquerda i Agustí (2009) , Kroen (2002) i Rojas (2008)

Dels 2 als 6 anys:

Segons Díaz (2004) dels 2 als 6 anys, es dona una gran revolució en el pensament infantil. El nadó amb aquests anys de vida ha anat aprenent que és un ésser en si mateix, que hi ha un món ple d'objectes i d'altres éssers i ha establert les bases del seu caràcter, les normes de relació amb els altres i els elements bàsics per a la comunicació.

En aquesta etapa aprèn que els objectes i éssers són permanents encara que ell no els vegi. És per aquest motiu que el nen troba molt divertit i plaent quan es juga al joc en què l'adult es tapa la cara (desapareix) i se la destapa de sobte (reapareix). No es cansa de jugar a aquest joc perquè està aprenent que l'objecte és permanent.

També comença a establir relacions de causa efecte. Entendre això té unes implicacions enfront de la mort. I provocarà l'enyor quan no està amb la mare i la necessitat de retrobar-la. El nen la recordarà i estarà convençut que ella ha de tornar i es desesperarà quan vegi que no s'esdevé. A l'inici de la seva vida, el nen no entén quina relació existeix entre un objecte, el signe que el representa i la paraula que l'identifica. La capacitat de dur-ho a terme és al llarg de l'etapa dels 2 als 6 anys que es desenvolupa. Primerament abans dels 2 anys inicia la comunicació amb balbuceigs, crits, paraules curtes però no té una intenció de comunicar ni relaciona conceptes sinó que ho farà més endavant; la intenció comunicativa s'inicia al voltant dels dos anys. És quan és capaç de relacionar el seu pensament amb les paraules que ha après. Uneix pensament i llenguatge. Les paraules són representatives del seu pensament. A partir dels dos anys ja es pot parlar del concepte de mort, a un nivell elemental en el nen.

Solem creure que els infants, en aquestes edats són massa petits per comprendre. En realitat la seva comprensió no és com la d'un adult però senten la pèrdua i experimenten emocions talment com nosaltres. A mes, de les diverses reaccions sobre com viuen el dol els infants d'aquesta edat una constant és la concreció en les preguntes que fa i sobretot la repetició, que pot arribar a ser esgotadora. Segons Esquerda i Agustí (2009) és molt important que se li respongui sempre i de la mateixa manera, ja que és així com serà capaç de dur a terme un procés d'elaboració dels esdeveniments.

En aquesta edat costa molt entendre la noció d'irreversibilitat, amb la qual cosa la defunció per l'infant és temporal, com anar de vacances o dormir. Per a ells el temps és circular i

organitzat per les rutines diàries (esmorzar, dinar, berenar i sopar i l'any és una seqüència repetitiva de les estacions). És per això, per aquesta característica cognitiva, que fins i tot quan sembli que hagi entès que la persona estimada no tornarà, preguntarà una altra vegada, *-quan vindrà?*. Està comprovant la realitat, és un patró normal de desenvolupament que significa que l'infant està intentant assimilar el que és real del que no ho és.

En aquesta edat, dels 2 als 6 anys estan molt condicionats per com elabora el dol el nucli familiar. Prenen als seus pares com a model i a altres adults propers, i els imitaran, perquè ells encara no coneixen la manera d'expressar el dolor.

També en aquesta etapa, el pensament és molt egocèntric. Acostuma a creure's el centre de tot el que passa al món, per la qual cosa és molt freqüent que experimenti sentiments de culpabilitat.

Als infants de 2 a 6 anys que els costi expressar-se emocionalment o per mitjà de la parla, cal observar-los i sobretot en el moment de joc. És un moment en el que ens pot donar molta informació ja que s'usa per exterioritzar i ho fan servir per elaborar un joc simbòlic. És un recurs importantíssim, ja que és el centre de la seva activitat. Com a educadors, no podem desaprofitar aquest recurs. Té un efecte catàrtic així com també el dibuix.

Possibles reaccions de dol de l'infant (2-6 anys)		X
Manca de reacció		
Plor desesperat		
Pregunta constant de quan tornarà el difunt		
Por de preguntar		
Por per l'enuig o el plor de l'adult		
Por per a una altra pèrdua		
Desesperació		
Mecanisme de fugit o abstrere's		
Regressions (enuresis nocturnes, xumar-se el dit, no vestir-se sol, no menjar sol...		
Ansietat per separar-se del progenitor		
Por en quedar-se sol (habitació, lavabo, dormir)		
Culpabilitat		
Lligam entre esdeveniments irrealment o desitjos amb situacions reals (sense sentit i connexió aparent)		
Capacitat de joc i riure alternat amb estones de desesperació.		
Ús del joc com a forma d'expressió.		
Comprovació de la realitat		
Estableixen nous vincles amb persones properes, per exemple la mestra		

Font: Esquerda i Agustí (2009) , Kroen (2002) i Rojas (2008)

Dels 6 als 8 anys:

Les edats compreses en aquests anys prenen una especial rellevància, en el present treball, perquè és la franja d'edat en la que contextualitzo la meua proposta pràctica: *Activitats per*

treballar la mort a l'aula de CI. Els alumnes s'inicien al primer curs del cicle inicial de l'educació primària als 5 o 6 anys depenent de quan facin l'aniversari i acaben el segon curs de cicle inicial amb 7 o 8 anys depenent de si són nascuts a principis, mitjans o finals d'any.

És per aquest motiu que aquest apartat té una importància afegida. Les activitats proposades en el marc pràctic del treball, estan dirigides a aquestes edats i cal tenir molt en compte, el procés evolutiu i de desenvolupament en què es troben els infants per tal que hi tinguin una plena correspondència i adequació a les seves capacitats.

Segons Díaz (2004) dels 6 als 8 anys és una etapa de canvis importants en la ment infantil. Desenvolupa la seva capacitat intel·lectual i de raonament i tindrà un primer contacte amb el què en podem anomenar pensament científic. És el moment en que els infants aprenen que les coses tenen una causa real, no miraculosa, fantàstica o màgica.

El nen d'aquesta edat comença a plantejar-se grans qüestions existencials i filosòfiques i busca les respostes en un raonament més objectiu, més madur. Tot i que encara li costa distingir a la pràctica entre viu i no viu. Ja comença a ser capaç de diferenciar entre la realitat i la fantasia i comença a entendre el caràcter definitiu de la mort. Pel què fa a les relacions interpersonals, es dona la descentralització. A partir dels 6 anys supera l'egocentrisme anterior i va passant cap a una concepció en la que els altres també existeixen amb els seus propis i variats sentiments i motius. Anteriorment el nen no podia posar-se al lloc de l'altre, mostrava dificultats empàtiques, tot acabava i començava en ell mateix i en el què percebia. Ara és quan comença a comprendre la pluralitat.

Als 7 i als 8 anys el grup d'amics comença a prendre una important rellevància i s'agafa com a referents els iguals; per a ell esdevé molt important ser-ne un de més.

L'evolució cognitiva i de relació comporta importants canvis en la forma que el nen té d'entendre la vida i en la seva representació mental de la realitat i de retruc també comporta variacions en el seu concepte de mort. A aquesta edat, entenen completament el concepte de la mort, el què significa i són capaços d'entendre la irreversibilitat del fet. Però malgrat cognitivament estan preparat per entendre la mort com a fet, és possible que no pugin comprendre el que els suposarà en la seva vida. És molt comú que en infants d'aquestes edats, apareguin les pors. Als 6 anys un nen està convençut que ell no morirà mai, als 7 comença a dubtar-ho però encara manté l'esperança i es nega activament a creure-s'ho i finalment als 8 anys, ha assolit prou consciència de si mateix com a ésser humà per saber que ell també morirà. És a partir d'aquest moment en què s'entén una altra característica del concepte del morir, la universalitat (tot el que està viu, mor).

Les seves reaccions bàsiques al dol ja s'estructuren al voltant de quatre estats emocionals principals com en l'adult: tristesa, ansietat, culpa i ràbia.

Possibles reaccions de dol de l'infant (6 – 8 anys)	X
Negació	
Idealització del difunt	
Busquen a la persona morta	
Bloqueig emocional	
Manca d'expressió emocional	
Regressions	
Tristesa amb plors	
Manca d'il·lusió	
Desesperació	
Ansietat en forma de preocupacions pel futur	
Pors variades	
Preguntes sobre el futur i sobre hipòtesis	
Inquietud	
Culpabilitat i retrets cap a un mateix i als altres	
Ràbia i trastorns de conducta	
Explosions de còlera	
Despit	
Alteracions en el rendiment escolar	
Manca de concentració, atenció i pensament dispers	
Confusió i desorientació	
Problemes de memòria	
Manifestacions psicossomàtiques (mal de panxa, de cap, de coll, nus a la gola, palpitations, cansament, sospirs, falta d'aire, dolor toràcic..)	
Alteració del sistema immunitari	
Hiperresponsabilitat (es fan grans i assumeixen rols que pertanyien al difunt)	
Percepció de la presència de la persona desapareguda.	

Font: Esquerda i Agustí (2009) , Kroen (2002) i Rojas (2008)

Dels 8 als 12 anys:

Segons Díaz (2004) els nois entre 8 i 12 anys van formant el seu pensament tal com serà en l'adult. S'assoleixen les darreres capacitats que possibilitaran en el nen el raonament amb un lògica madura. S'assoleix la capacitat de comprensió de conceptes abstractes, que al final d'aquesta etapa ja estarà plenament desenvolupada. Això vol dir que el significat de les paraules, les entén tal com en el món adult. Més darrerament en aquesta etapa, en la preadolescència, s'està en un moment vital d'allunyament de la família. És una transició plena de complexitats, canvis i confusió. El que és comú a tots els infants d'aquesta edat és que tenen la necessitat de desenvolupar la seva identitat. Donen molta importància al seu grup d'iguals i a ser acceptats.

L'única cosa que separa la ment infantil de la de l'adult al final d'aquesta etapa és que als 12 anys el noi encara no és capaç de conèixer el seu propi procés mental.

Les modificacions i evolucions en la capacitat mental infantil tenen importants implicacions en els conceptes de vida i de mort, ja que a partir d'ara el nen entén que els éssers vius són aquells que estan dotats de moviment propi i ja els pot diferenciar dels objectes que es mouen per moviments induïts. El concepte de mort evoluciona, i implica un procés que s'esdevé en tot ésser viu, i pot entendre que pot afectar a persones que coneix i estima. Fins i tot ell mateix pot morir tot i que molt enllà en el temps. Al llarg d'aquest anys va

despersonalitzant la mort i deixa de veure-la com un personatge i comença a entendre-la com un concepte que suposa la fi de les funcions biològiques i psicològiques de la persona. Al llarg de tota aquesta etapa assajarà de comprendre el misteri de la vida. Per primera vegada el seu interès es centra en entendre què passa més enllà de la mort.

En aquesta etapa, el noi es troba immers en un estat emocional molt inestable i feble, ja que és una època en què l'afectivitat està a flor de pell, contraposat a moments en què l'expressió emocional serà impossible, és la preadolescència. El què els nois pretenen amb totes les forces és ser iguals que els seus companys, que el seu grup (roba, pentinat, hàbits). La mort d'un ésser estimat els fa diferents i és un condicionant totalment negatiu. No volem mostrar-se febles i l'expressió d'emocions és molt més difícil.

El dol en aquesta etapa, serà és o menys difícil segons l'evolució personal prèvia i de relació que es té amb la família. Resultat del moment en què estan vivint grans canvis a nivell personal, emocional, social i físic. És molt habitual que es tanquin en les pròpies aficions i a manifestar-se poc en família, ja que dóna més importància al grup d'amics perquè creu que ningú podrà comprendre'l millor.

Possibles reaccions de dol de l'infant (8 - 12 anys)	X
Cerca d'afecte i consol en el seu grup d'edat	
Por a expressar el dolor, el plor	
Tristesa	
Intent de reprimir el dolor	
Dificultat per acceptar les pròpies emocions	
Rols d'adult i de cuidadors, hiperresponsabilització	
Agressivitat	
Intimidació dels altres	
Revelar-se	
Irritabilitat	
Por de la pròpia mortalitat i al desconegut	
Alteracions del son, de l'alimentació	
Manca d'interès	
Manifestacions íntimes de la pèrdua	
Tancar-se dins del seu món	
Ansietat	
Culpabilitat	
Ràbia	
Conductes transgressores i desafiants	
Cerca de límits	
Consum de tòxics	
Sexualitat desfermada	

Font: Esquerda i Agustí (2009) , Kroen (2002) i Rojas (2008)

Vull acabar aquest apartat amb un cita de Montse Esquerda i Anna Maria Agustí perquè ha de ser una constant en acompanyaments al dol en infants i perquè ressalta la importància i la necessitat de la comunicació i expressió de les emocions. L'exposo perquè al meu parer

fonamenta la part pràctica que exposaré a partir del següent punt apostant per la necessitat de parlar, expressar i treballar, sobre el què ens provoca dolor, i contextualitzant-ho en el present treball, és la mort i el dol.

“El dol, època de molt patiment, necessita ser comunicat i treballat per anar elaborant i reconstruint nous lligams, nous vincles per tornar a viure, ja que la pèrdua ha produït en l’individu una aturada en la quotidianitat. Ajornar-lo, amagar-lo pot crear encara més sofriment i en situacions difícils o complexes que comportin pèrdua d’equilibri personal, pot aflorar amb més força encara, cosa que pot prolongar el dolor i dificultar-ne la contenció”. (Esquerda i Agustí, 2009).

*“Lo important no és el que et fa la vida, sinó el que tu fas amb el què et fa la vida”
Eduard Jackson*

INTRODUCCIÓ

En buscar bibliografia i recursos sobre el tema de la mort, es posa de manifest que hi ha persones que han dedicat temps i esforços a reflexionar-hi. Ara bé, són ben poques les que han fet propostes didàctiques concretes. Per aquesta raó aquest treball pot ser una aportació útil pels mestres o famílies per ajudar-los a educar per la mort, que al cap i a la fi és educar per la vida.

Al llarg del marc pràctic i amb el suport que m'ha aportat el marc teòric, exposaré el què he pogut viure i veure des de la meva experiència professional, en situacions en què s'ha hagut de viure i enfrontar la mort i dol a l'escola. Intento contemplar l'aportació d'informació des de diverses vessants i posar la mirada en els diferents agents implicats, alumnes (aules), mestres (claustre), famílies i agents externs (grup de dol i EAP's).

També en el marc pràctic, incloc una justificació de la meva proposta pràctica dins del currículum, per assolir alguns dels objectius de final d'etapa, alguna competència transversal i específica i algun objectiu d'alguna àrea de cicle inicial en concret.

Les activitats presentades com a fitxes de treball, no estan pensades ni escrites com a unitats de programació, ni unitats didàctiques, per tal que pugui ser un material molt flexible, adaptable i d'aplicació per a qualsevol. Es poden incloure i treballar dins d'un projecte interdisciplinari a l'escola o bé com a activitats de tutoria amb el grup classe.

Crec necessari concretar per què no proposo aquest treball com a una unitat didàctica. Les unitats didàctiques són diverses programacions de treball amb durada temporal variable en les que s'hi precisen els objectius didàctics, els blocs elementals de continguts conceptuals, procedimentals i actitudinals i les activitats d'aprenentatge i avaluació.

Anna Nolla i Casals, en la llicència d'estudis que va dur a terme al curs 99/00 *Pedagogia de la vida i la mort* hi presenta unitats de programació per a cada cicle de l'EP. Tot i que és un material molt ben elaborat i que m'ha estat molt útil per a fer aquest treball, està dirigit únicament a la comunitat de mestres; per la terminologia emprada, l'estructura i l'avaluació. El fet que la meva proposta no estigui dirigida en aquest sentit és perquè el material que proposo pugui ser molt pràctic, de fàcil aplicació, molt flexible i sense la necessitat de tenir una estructura molt curricular i així pugui tenir utilitat més enllà del què és l'escola o l'educació formal. La simplicitat de la proposta té un objectiu i aquest és precisament, treure qualsevol entrebanc o dificultat en l'aplicació i en dur-lo a la pràctica, perquè el tema en sí, mort, ja és complicat, de difícil entomar i sol generar reticències.

Lògicament per a dur a terme un treball d'aquestes característiques, sigui com a activitats de tutoria o bé com a projecte interdisciplinari del cicle és necessari:

- ★ Que estigui contemplat dins del projecte curricular de centre, amb les programacions anuals.
- ★ Que els pares i mares n'estiguin informats i valorin la proposta.

- * Que els tutors o educadors que desenvolupin les activitats estiguin implicats i es comprometin a tirar-ho endavant.

Abans de la proposta pràctica, hi ha aspectes que cal tenir en compte a l'hora de treballar les activitats, és important fer referència de la metodologia i pedagogia de com tractar el tema. Vull remarca la rellevància de la lectura prèvia del punt 6. *Què podem treballar* abans de dur a terme les activitats del manual per treballar la mort a CI, perquè s'hi concreta la part pedagògica de com parlar de la mort a l'escola i a l'aula, com donar respostes a preguntes que ens faran els infants, què és el millor que podem dir i com fer-ho, el prendre temps per anar assimilant i per a poder fer un treball a poc a poc però profund, la necessitat de no deslligar aquesta tasca de l'educació emocional i la tasca del tutor en el treball del tema de la mort.

3.OBSERVACIÓ DES DE L'EXPERIÈNCIA PROFESSIONAL

*“La nostra glòria més gran no rau en no haver caigut maig,
sinó a aixecar-nos cada vegada que caiguem”
Oliver Goldsmith*

El marc teòric fa de base i recolza per mitjà d'aportacions de diversos autors el meu treball, però no estaria complert sense una base més pràctica. Si l'objectiu del treball és pràctic, per a ser aplicat no tindria sentit obviar l'escola com a marc d'aplicació i d'aportació de vivències i experiència del dia a dia.

He aprofitat la meva professió de mestra i la meva vivència personal a l'Escola Carme Guasch i Darné de Figueres per extreure'n informació des de la mateixa pràctica.

El proper setembre farà 12 anys que treballo com a mestra en diferents escoles. Els primers 5 anys van ser en una ZER¹⁶, formada per 5 escoles rurals, en concret la ZER Empordà, actualment modificada. Els següents 6 cursos van ser en el procés de creació d'una escola de dues línies a Figueres, l'Escola Carme Guasch i Darné i el darrer en una escola de poble d'una línia, el Rodonell de Corçà; es podria dir que és l'entremig de les dues anteriors.

L'escola que m'ha aportat més experiència i vivències, del tema del treball en concret és el Carme Guasch i Darné. Ja que en un any, vam patir un seguit de morts molt significatives per l'escola, tot i que molt menys que per les famílies. En una escola de 300 alumnes, es triplica la possibilitat de viure situacions com aquestes. Però en totes les escoles puntualment es pateixen pèrdues i els claustres han de conviure amb el dol dels seus alumnes i dels companys aclaparats i sense saber quins missatges donar, ni què fer, ni què dir, sense saber com tractar-ho ni acompanyar-ho.

La meva observació i vivència es concreta doncs en el context del Carme Guasch de Figueres.

La informació recollida, ha estat recollida de:

- ★ L'observació directa i participativa a les aules.
- ★ De les reflexions amb el claustre del centre.
- ★ Intercanvis verbals amb les famílies implicades en una pèrdua significativa
- ★ La reunió amb la M. Àngels, encarregada d'acompanyament del Grup de Dol Estel a l'Empordà.

¹⁶ Zona Escolar Rural: Agrupació de petites escoles amb certa proximitat geogràfica que comparteixen mestres especialistes, claustre de ZER, PAS, així com també activitats i línia pedagògica.

3.1 OBSERVACIÓ DIRECTA I PARTICIPATIVA A LES AULES.

L'observació directa i participativa en el context de l'aula em serveix per veure el comportament dels alumnes en diferents situacions i activitats que proposen la reflexió.

En un context que els és còmode i en un espai que senten com a propi i es mostren a gust, aporten informació del què pensen sobre la mort i el fet de morir, tant quan tractem la mort d'una gallina del galliner, d'un ocell del pati, o quan han viscut i s'ha assabentat de la mort del pare de la Sophia i la Martina.

La majoria de vegades, es comporten de manera molt diferent en els diferents contextos; quan són a casa, quan estan a l'escola amb el grup classe, amb petit grup o quan hi parles sol. La resposta del grup, sempre és més plural; es senten units i suportats pels companys. El tema objecte de reflexió no té tanta transcendència i el què un no sàpiga o pugui dir, ho afegirà un altre, ajudant així a donar un resposta i anar confeint discurs, creences i aprenentatge.

Al ser una observació participativa, em permet viure la seva realitat al màxim ja que els infants em veuen com a part del grup. No em perceben com a estranya, sinó com a la seva mestra, en un context on hi estic totalment inclosa (l'aula), i així no tenen la sensació de sentir-se observats o qüestionats.

3.2 REFLEXIONS DELS MESTRES DEL CLAUSTRE.

Les reflexions amb el claustre, es van esdevenir quan ens vam assabentar de la malaltia dels familiars o de la mort. Les famílies, quan confien amb l'equip, sempre venen a comunicar a l'escola quan hi ha alguna cosa prou greu a casa que afecta o pot afectar al seu fill.

Vam dur a terme moltes reunions d'equip a diferents nivells:

- * com ho tractàvem amb els alumnes que havien patit la pèrdua
- * com ho explicàvem als companys de classe,
- * per decidir què hi podíem fer nosaltres com a escola
- * per buscar recursos d'ajuda
- * per pactar com podíem ajudar a l'alumne i a la família
- * reunions per a traspassar les informacions de la família al claustre
- * per donar-ne un correcte tractament i informació
- * reunions per a entendre el procés
- * formar-nos amb l'EAP¹⁷
- * reunions informals en estones de passadís o d'esbarjo per donar-nos consol als mestres com a equip implicat en tot el procés.

¹⁷ Equip d'Assessorament Psicopedagògic. Servei del Departament d'Ensenyament a les escoles en l'etapa de Primària i Secundària obligatòria.

Els mestres també viuen la mort d'algun alumne o el dol d'algun dels seus alumnes amb molta pena i tristesa. La relació i el vincle que s'estableix, mestre-infant, a les escoles de primària, és molt forta. Els alumnes passen moltes hores a l'escola i compartim un procés de creixement junts. Així que les trobades d'equip de mestres, responien a dos motius principals, el primer era el de trobar estratègies i respostes a la pregunta, què puc i què haig de fer com a mestre, i el segon per a compartir el procés de dol viscut, la tristor i elaborar-ho de la manera més correcta per tal de ser el millor model per als infants.

Com és de suposar, hi ha actes i apunts d'algunes d'aquestes reunions però d'altres no perquè eren totalment en un context informal.

Voldria exposar tot seguit el record d'una conversa que va sobrevenir quan tractàvem la mort i el dol a l'escola; en aquest cas parlàvem de la donació d'òrgans. Recordo la xerrada amb una mestra molt trempada i jove, dins les reunions d'equip que fèiem, que em va sobtar precisament perquè em va fer veure que no estem gens preparats per la mort i molt menys per parlar-ne.

I: - Així què en penseu de la donació d'òrgans?

C: - Jo crec que és molt important.

I: -Per a mi és el darrer acte de solidaritat que gairebé hauria de ser d'obligat compliment.

C: -Ostres, jo no voldria que ningú m'obligués a donar els òrgans després de morir. Quina angúnia, no, no.

I: Així... no ets ni series donant d'òrgans?

C: No, no puc.

I: Però sí que ets receptora, ja que tothom ho és, si mai ho necessites.

C: Sí, ja.

I: -Però si estàs mort, no sents res i dones la vida a d'altres persones que la necessiten, salves vides humanes pel simple fet de morir i donar!-

C: -Sí sí ja... però no ho veig clar-.

I: -Que ets religiosa?-

C: -No, no...però em fa por-.

Després d'aquesta conversa vaig veure que encara ens quedava molt per fer. Les ideologies i creences són i han de ser totalment respectades però l'he volgut citar perquè és un clar exemple que la mort i tot el que l'envolta continua essent un tabú enorme. Deixa palès que en parlem massa poc que no ens plantejem res que hi pugui tenir relació perquè ens fa visualitzar la nostra finitud, la fi de tot el que coneixem. I amb això no vull dir que cal fer-ho fins a l'extenuació i traumatitzar als nostres alumnes i a les futures generacions. Però la conversa amb la **C**, és molt significativa perquè demostra que no s'ha parlat ni ens plantejem res del que l'envolta i que no estem gens preparats.

3.3 REUNIONS AMB FAMÍLIES EN PROCÉS DE DOL

Com ja he dit anteriorment, les famílies tenen molta relació amb l'escola dels seus fills i s'hi adrecen tot sovint per a diverses qüestions (reunions, entrevistes, activitats festives, projectes, etc.).

També dependrà molt dels llaços i lligams que s'estableixin entre la família, l'equip de mestres i l'equip directiu. En el cas de l'escola Carme Guasch, els lligams eren molt estrets. Havíem engegat un projecte conjuntament, la família ens dipositava la seva confiança i això es percebia en les trobades tant formals com informals.

Des dels inicis de les malalties i del procés, es van adreçar a nosaltres. Les reunions eren càlides i tranquil·les. Ens vam trobar abans, durant i després de les pèrdues i bàsicament amb tres objectius.

- ★ Compartir el procés per tal d'atendre de la millor manera possible als infants, perquè poguéssim entendre què estaven vivint, la situació a casa, com portaven la logística, què els deien els metges, què explicaven als seus fills, i nosaltres els explicàvem com els veiem a l'escola. Preguntàvem què feien els nens a casa seva, els cedíem contes, dibuixos, bagatel·les, etc.
- ★ Donar estratègies educatives i recursos que nosaltres anaven buscant com petits tresors, per anar suportant el fet i ajudant en la tasca de pares.
- ★ Compartir la tristesa i la duresa dels moments què vivíem. Ploràvem, ens abraçàvem i sospiràvem junts, simplement escoltant i essent presents al seu costat.

Puc dir que els moments viscuts amb les famílies, infants i companys, malgrat la seva duresa, són els que més m'han ensenyat al llarg d'aquest 12 anys. Són aquests moments en els que vols sentir-te útil i ajudar en el patiment que estant sentint els altres i de retruc tu mateix perquè te'ls estimes. Són moments de cerca i recerca per a trobar qualsevol cosa que pugui ajudar a curar ferides, o si més no, a alleugerir la càrrega tant pesada que és la mort i el dol dels infants. S'han convertit en una lliçó de vida i ens han lligat d'una manera especial.

3.4 ASSESSORAMENT DEL SERVEI D'ACOMPANYAMENT AL DOL.

La reunió de l'equip de mestres amb la Ma Àngels, dona de pau, tota calma i tendresa va ser molt profitosa i ens va aportar moltes dades del que s'esdevindria. Primerament ens va fer una mínima aproximació teòrica al dol i a la pèrdua, així com també ens va explicar com funcionava l'Associació d'acompanyament al dol Estel de Girona. Són un seguit de persones que, sense cap ànim de lucre, van allà on són demanats per tal d'aportar experiència i acompanyar.

Ens va anar explicant diferents casos de dols i pèrdues, que ella mateixa havia acompanyat, posant exemples, comentant l'evolució, i donant petites càpsules de com podia ser la nostra tasca en tot el què estàvem immersos.

D'aquesta trobada, en vull remarcar, els quatre aprenentatges que ens va inculcar amb un parell d'hores i que des d'aquell moment vam defensar sempre:

Deixar expressar les emocions, tant dels infants, com de les famílies com dels companys. Tota emoció hi és i ha de poder ser expressada, que precisament per això hi és.

Parlar de la mort, del dol i del succeït amb tota naturalitat, amb cura però sense amagar-ho ni tractar-ho com a fet vergonyós, sense buscar eufemismes.

Acompanyar amb amor. Simplement estar present i deixar clar que estem al seu costat per tot el què necessiti.

No hi ha judicis, només hi ha sentiments. Respecte màxim. No es jutja res ni ningú, ni si ho fa bé, ni si ho fa malament, ni el què diu, ni com es comporta ni si actua amb correcció vers la responsabilitat de pare o mare. Mai jutjar, ja és prou dur haver-ho de viure.

4. INFORMACIÓ OBTINGUDA

*“Aquell que té un per què per a viure es pot enfrontar a tots els com”
Nietzsche*

Per estructurar i recollir la informació de les diverses reunions (claustre, famílies, EAP), xerrades, formacions (Assessorament d'acompanyament al dol), trobades i observació a l'aula ho he recollit amb cinc apartats que engloben les diferents perspectives, respostes i temes tractats:

1. Com veiem i vivim la mort? Experiències prèvies i visió del treball del dol a l'escola.
2. Importància del treball emocional a l'escola?
3. Què fer i com treballar les pèrdues i el procés del dol?
4. Reaccions dels diversos agents, alumnes, mestres i externs?
5. Justificació i necessitat del treball de la mort i el dol a l'escola

Totes les aportacions d'aquests cinc punts sorgeixen del treball que es va dur a terme a la pràctica a l'escola Carme Guasch i Darné de Figueres per a la mort de diversos membres de la comunitat educativa.

He fet aquest buidatge i l'exposo aquí per tal de donar valor a la proposta pràctica que exposo per a treballar la mort a l'escola.

En l'annex 1 del treball hi adjunto els qüestionaris aportats per les mestres.

1. **Com veiem i vivim la mort? Experiències prèvies i visió del treball del dol a l'escola.**

La gran majoria de mestres no tenen cap experiència de treball sobre la mort, ni hi ha un treball de reflexió prèvia. No s'acostuma a tractar amb els alumnes a les aules, només quan hi ha la mort d'algun avi o d'algun animal de companyia. Llavors es tracta de passada i és la única vegada que els alumnes aporten experiències personals.

Hi ha ben poques mestres, només una de les vuit, que per haver patit pèrdues molt properes i significatives havia endegat un treball de reflexió i de creixement personal.

Els alumnes no parlen de la mort a casa i expliquen el què els pares els han dit quan han pogut demanar-ho, però amb una imatge molt idealitzada del morir i del què passa amb els morts. Pel què fa als animals de companyia expressen tristesa perquè els hi solen tenir molt afecte però tot sovint els pares els reposen ràpidament amb un altre conill, peix o gosset.

Les famílies no tracten aquest tema amb els seus fills i els costa molt parlar-ne de com enfocar-lo. El fet que sigui molt abstracte i que requereixi un vocabulari específic, dificulta la comprensió dels infants. Les famílies comenten que hi ha moments que els fills fan moltes preguntes, però que solen respondre amb evasives perquè no saben com explicar-la, ni què explicar. Els genera neguit que els seus fills preguntin i es

preguntin per la mort perquè els sembla que pateixen i els adults tampoc no tenim una reflexió clara sobre el què creiem de la mort.

La conclusió que en podem extreure és que només es parla de mort quan arriba i que costa molt fer-ho. No es vol fer patir als alumnes de cap manera amb aquest tema ni tampoc als fills. Als propis mestres ens genera aversió i se'ns fa difícil.

S'intenta no mirar la mort, ni veure-la i la vivim molt malament, tant que s'intenta no parlar-ne.

Quan esdevé una mort significativa per l'escola, la pèrdua d'una pare, d'un mestre, d'un alumne o d'algú molt proper pels infants, llavors s'entoma el debat amb una comunitat molt trontollada. A l'escola Carme Guasch i Darné, es va treballar per acompanyar en la mort del pare de la Sophia i la Martina i la mort de l'Èric, alumne del centre. Totes les mestres valoren lo positiu que va ser el treball que es va dur a terme amb els alumnes. La tristesa i el desconcert és ben present quan cal enfrontar una mort i malgrat hi hagi temps per preparar-se, degut a la durada d'una malaltia, no minimitza la duresa del moment. Totes les mestres tutores van patir per donar la notícia al seu grup; això demostra el vincle que s'estableix entre tutor i alumne. Algunes mestres es plantegen aprofitar recursos treballats en tot aquest procés que es va dur a terme, per a tornar a treballar la mort a l'aula.

Les famílies comentaven bàsicament dues preocupacions, la tristesa per ser sabedors de la mort d'un alumne o d'un pare i l'empatia que els genera com a pares que són i com podria entomar el seu fill una notícia com aquesta. És un procés que dins la família es viu amb duresa i dificultat, perquè remou a tots els membres, però també es viu amb molt d'acompanyament, amb comprensió, amb empatia, amb moltes explicacions i respectant el temps per acceptar-ho.

Vull acabar aquest punt amb una cita de l'Elisabet, tutora de l'Èric:

"Ha estat l'experiència més dura que he viscut d'ençà que sóc mestra".

2. Importància del treball emocional a l'escola?

A nivell familiar hi ha certa complexitat per dur a terme un treball emocional amb els fills, perquè el ritme frenètic del dia a dia, la feina i el gran volum d'ímputs dificulten que així sigui; però totes les famílies valoren i així ho diuen, el treball emocional que es fa a l'escola al llarg de l'any i dels cursos. Comenten el què els expliquen els seus fills a casa sobre *l'emo* (educació emocional), com aprenen a resoldre les situacions i reaccions d'ells que no s'esperen.

Als alumnes, les sessions d'educació emocional els encanten. Són sessions on s'experimenta, es juga, es reflexiona, es debat i on s'acorden estratègies o eines per aprendre a ser competents emocionalment. Si se'ls dona la oportunitat, els encanta mirar cap endins, sentir i usar lliurement les eines que es proposen. Quan en una observació a l'aula pots observar com fan la resolució dels conflictes, com els alumnes s'asseuen al racó del parlem, com agafen un contracte i el signen, com són capaços d'imposar-se un càstig perquè assumeixen la part de culpa, com es penegen medalles

per exterioritzar els sentiments o com fan servir el dibuix per expressar el què senten, és llavors que el treball emocional està donant els seus fruits.

El treball emocional fa madurar als alumnes aportant-los:

- * Eines per afrontar els canvis.
- * Expressar emocions que afloren en els diversos moments del dia a dia.
- * La importància de parlar i expressar el què els passa.
- * La capacitat d'explicar amb paraules els seus sentiments.
- * Alleugera la càrrega dels sentiments perquè no els jutja, els accepta.
- * Empatia, posar-se al lloc de l'altre.
- * Valors
- * Maduresa
- * Responsabilitat
- * Esperit crític

El treball emocional més gran que es va fer a l'escola, va ser comunicar la mort de l'Èric al grup classe. Una mort amb molta càrrega, per la durada dels 3 cursos de la malaltia, per la implicació de tota la comunitat i per l'acompanyament i el seguiment fet amb la família. Els companys de l'Èric van fer un gran aprenentatge, van poder copsar una altra part de la vida que és la mort, amb les característiques que li són pròpies (universalitat, irreversibilitat, permanència, inevitabilitat i no funcionalitat).

3. Què fer i com treballar les pèrdues i el procés del dol?

Les indicacions de l'EAP i del grup de suport al dol van ser que: cal treballar amb tranquil·litat, sense pressa, respectant el ritme de cada alumne, les seves necessitats i les capacitats cognitives, dient sempre la veritat i no defugir-la perquè forma part de la vida.

A nivell d'escola la pèrdua de l'Èric, ja s'havia començat a treballar molt abans perquè les estades a l'hospital es comunicaven als alumnes. Les visites i la reorganització d'horaris s'explicava al seu grup classe. I tots els alumnes sabien quan hi era perquè el trobaven al pati.

Els passos que es van seguir amb indicacions de la pedagoga van ser:

- * Comunicació de la mort a l'equip de mestres per telèfon
- * Trobada d'una part de l'equip per visitar a la família al tanatori
- * Reunió del claustre i l'EAP abans de començar l'escola (8h matí)
- * Indicacions per donar la notícia als grups
 - * Explicar la mort de l'Èric per mitjà d'un conte (Així és la vida)
 - * Dir que l'Èric ha mort a conseqüència d'una malaltia molt greu
 - * Aprofitar la notícia per a parlar d'experiències personals
 - * Respondre a tots els dubtes amb la veritat i donant una visió real de la situació.
 - * Fer un dibuix o carta per l'Èric per posar-ho en un cistell fet per una mestra
 - * Fer-ne una selecció

- * Donar el cistell als pares de l'Èric
- * Després de l'esbarjo tornar al treball amb normalitat
- * L'afecte, la calma i el silenci com a component important per a comunicar-ho

L'EAP va acompanyar tot el matí i va fer seguiment de les reaccions dels grups.

Les mestres comenten la impotència i dificultat per explicar la mort d'un alumne als altres; per dir amb paraules davant del grup classe –L'Èric estava molt malalt i aquest cap de setmana s'ha mort.

Tot el claustre i la família va tenir l'assessorament de l'EAP i les mateixes pautes per donar el missatge de la mateixa manera. Emocionalment és molt important fer servir la paraula mort perquè així els alumnes tenen opció d'organitzar-la dins dels seus aprenentatges. Cal deixar clar que se sent molta tristesa, por, o el què se senti, que plorar és bo i normal quan s'està trist; però també és important dir que mica en mica es farà més petita i encara que la tristesa sigui més petita no ens oblidarem de qui s'ha mort.

Alguna de les mestres va fer servir l'estratègia de seure a la catifa de l'aula en cercle perquè tots es poguessin veure, buscar el silenci i crear un clima íntim i segur. El recurs que van fer servir tots els mestres per treballar la mort de l'Èric va ser un conte "La vida és així". Alguns ho van explicar abans i d'altres després de donar la notícia.

Pedagògicament el fet d'introduir la mort amb el conte i donar la notícia després dona més estratègies als infants, perquè estableixen relacions i el conte ja els dona moltes respostes; poden intuir i descobrir el què els volem dir. Dones temps per anar integrant la notícia de mica en mica.

El plor i la tristesa de la mestra s'encomana però també ensenya que és una estratègia per a mostrar i treure les emocions, crea empatia i dóna seguretat per deixar fluir el què se sent. Compartir el plor d'una tristesa comuna fa que els alumnes es donin suport, que s'abraçin i se sentin segurs. Aprofitar el moment dins del grup classe per explicar experiències personals relacionades amb la mort és molt positiu i així poden crear aprenentatges.

Un altre recurs fet servir és el consol del mestre, l'abraçada, l'afecte. Per a concloure la comunicació de la mort es va fer servir l'estratègia de fer un dibuix per l'Èric. Podia ser un dibuix, un missatge o una carta de comiat; però dóna el moment d'interiorització, de reflexió sobre el què s'ha sentit, de silenci i d'organització i acceptació pels alumnes.

4. Reaccions del diversos agents, alumnes, mestres i externs?

Les reaccions normals són les que es van donar, com la tristesa, el plor, donar-se suport, abraçades, apatia, inseguretat...etc., però també cal tenir en compte que hi ha alumnes que no els agrada parlar de la mort, perquè els fa sentir tristos i això no els fa sentir bé. -"Va, parlem del carnaval?" demanaven alguns per canviar de tema.

Moltes famílies van donar el missatge als seus fills i en van parlar a casa. Tenien el sentiment que ells eren els responsables de comunicar-ho i com que anaven al tanatori o a l'enterrament i estaven tristos els seus fills més tard o més d'hora ho percebrien. Alguns pares, els van dir que l'Èric s'havia mort i havia anat al cel. Molts alumnes van dibuixar coets per anar al cel a veure a l'Èric.

Pedagògicament no és encertat perquè es dona un missatge erroni, en el que els nens pensen que tot i que no veuran al mort poden anar-lo a veure d'alguna manera. Per ajudar a comprendre la mort cal especificar que no és el nostre cel, que no s'hi pot anar amb coet o que el cos de la persona no és allà i que creiem que hi ha l'ànima. Són conceptes molt abstractes d'entendre pels infants però no més que d'altres i que també van aprenent al llarg de la vida, com la pau, pobresa, solidaritat i que es treballen contínuament a les escoles.

Una altra reacció és la gran quantitat de dibuixos que contenien tombes, creus, camins al cementiri, esglésies, núvols, àngels...etc. Això ens mostra que tenen uns símbols associats a la mort i que aquests poden ser o no ser treballats a casa ni a l'escola, però en el context sociocultural hi són ben presents (halloween, dibuixos animats, TV, videojocs, pel·lícules, esglésies, cotxes fúnebres...).

Una reacció a tenir en compte va ser la del germà de l'Èric, en David. No acceptava la seva mort i deia una vegada i altra que un dia l'aniria a veure a l'hospital. En David, només en molt poques ocasions havia anat a veure a l'Èric a l'hospital. Es trobava en la fase de negació. Des de nadó, a l'inici de la malaltia del seu germà, havia viscut amb l'àvia i les anades i vingudes dels seus pares a l'hospital i a casa. Darrerament havia estat més amb el seu germà, perquè estava en la fase terminal. El fet de la mort de l'Èric la comprenia com a un canvi en la seva vida tant gran que no el podia assumir.

Alguns dels alumnes, feien preguntes reiteratives, tot i saber que l'Èric havia mort; la funció de la mestra era respondre sempre el mateix, la veritat.

-Quan el veurem?...Quan vindrà?

Els mateixos companys es miraven estranyats i es responien els uns als altres. La comunicació d'igual a igual, ajuda a integrar els aprenentatges. Moltes vegades no era necessari que la mestra contestés perquè es responien ells mateixos.

Altres alumnes mostraven por perquè intuïen la universalitat de la mort:

-Per què s'ha mort l'Èric si és un nen?

- Es convertirà en una estrella?...anirà al cel?

En el seu grup classe hi van haver més reaccions i més continuadament. Tot i que es parlava amb normalitat cada vegada que sorgia el tema de la seva mort, els alumnes aprofitaven per nombrar-lo i reafirmar que ja no hi era, sempre que podien.

-Ha sobrat una fitxa per l'Èric...!

-L'Èric no hi és (quan es passa llista)

Tot el grup classe va ajudar a recollir les coses de l'Èric i a guardar-les per donar-ho a la família, però van coincidir que es quedarien la foto a la classe, com totes la dels altres companys. Amb aquesta acció volien mantenir-ne el record.

5. Justificació i necessitat del treball de la mort i el dol a l'escola

Tant les famílies com les mestres, valoren els aprenentatges que aporta una experiència com la viscuda, però hi ha diversitat d'opinions. Hi ha mestres que creuen que amb alumnes de 3, 4 i 5 anys (els més petits de l'escola) no cal treballar la mort a l'aula i que potser cal fer-ho més endavant i d'altres que sí, perquè entenen que forma part d'un aprenentatge i que cal aprofitar les pèrdues del dia a dia, així com les morts puntuals per a reflexionar-hi.

Les mestres entenen que és important la formació del mestre en aquest sentit.

Pel què fa a les famílies, totes valoren que va ser una experiència per créixer però n'aparten la idea del cap perquè fa patir. El fet de parlar-ne, és un fet positiu i comprenen la importància de fer-ho d'una manera natural, perquè no esdevingui tant un tabú.

Diverses mestres coincideixen en la capacitat d'acceptació dels infants i d'adaptació a la nova realitat. Molt més mal·leable que en els adults. Pedagògicament caldria aprofitar doncs aquesta característica tant important en els nens per a fer-los adults capaços d'acceptar la mort com a part de la vida. Si els hi continuéssim parlant de la mort amb tota normalitat, sense fer-ne tabú ni apartar-la de les nostres vides, a l'hora d'enfrontar-la elaborarien processos de dol més sans i acceptarien la nova realitat amb més facilitat. Serien més competents.

Tant l'EAP com l'equip d'assessorament al dol coincideixen en la necessitat d'aprofitar les morts quotidianes i les experiències que pugui aportar qualsevol alumne per a reflexionar-hi. El què sí que es remarca, com una màxima, és que el tractament i la reflexió ha de ser sobre la veritat amb calma, respecte i emoció.

5. JUSTIFICACIÓ DINS DEL CURRÍCULUM DE CI

DINS L'ETAPA D'EDUCACIÓ PRIMÀRIA (EP)

*És en la mort on aprenem de viure,
bevent-ne el licor fort a glops lentíssims,
sentint que ens incendia les entranyes
mentre que ens revela tota la bellesa
d'aquell restar contra tots els designis.
Miquel Martí i Pol*

Quan pares o mestres han de parlar de la mort amb els nens, no és pas senzill trobar la manera de fer-ho, és per a tots una tasca ben difícil d'abordar. Està clar que el paper de l'escola no és només traspasar un seguit de continguts informatius, sinó donar suport a la totalitat de la persona, en totes les seves dimensions. És a dir, a l'alumne i a tot el que l'envolta, per tant, també al seu context familiar. En el Currículum d'Educació Primària (2009) es concreten les taques de l'acció tutorial i justifiquen la necessitat de dur a terme aquest treball:

*“El paper dels i de les mestres és fonamental perquè els infants valorin el que significa aprendre amb la ment oberta i amb la consciència i la voluntat de millorar permanentment. Per tant, correspon als i a les mestres orientar, acompanyar, estimular, impulsar l'hàbit de descoberta i creativitat i evitar dogmatismes. Cal entendre la funció tutorial com una acció educativa que implica tots els docents del centre. Per tant, és una tasca col·lectiva que cal planificar en el projecte educatiu, preveient l'organització, la coordinació, els objectius i les estratègies per tal de dur-la a terme amb èxit. **Aquesta acció tutorial ha d'ajudar i ha d'orientar l'alumnat per tal de potenciar-ne el creixement personal, de manera que sigui més fàcil la seva integració social.** També ha de contribuir al desenvolupament d'una dinàmica positiva en el grup classe i a la implicació de tots els infants i les seves famílies en la dinàmica del centre. En el marc de l'estructura organitzativa del centre, els tutors i les tutores han de dinamitzar i coordinar la realització de l'acció tutorial”.*

És necessari justificar l'encaix de les activitats que proposo de treball per a les aules de CI, amb les prescripcions del currículum d'EP¹⁸. L'ordenació curricular de l'etapa d'educació primària, establerta en el Decret 142/2007, manté l'estructura del sistema educatiu vigent per tal de donar-li estabilitat. Com a novetat integra el concepte de competències bàsiques; es continua treballant de la mateixa manera però amb l'objectiu final de fer als nostres alumnes competents. Tot seguit en el quadre s'exposa els dos tipus de competències generals; les transversals i les específiques¹⁹ juntament amb les concretes

¹⁸ El currículum és el conjunt dels objectius, continguts, metodologies i criteris d'avaluació de les diferents àrees, conjuntament amb la contribució de l'àrea a l'adquisició de les competències bàsiques. Les sigles EP, fan referència a Educació Primària.

¹⁹ Competències transversals: que són la base del desenvolupament personal i de la construcció del coneixement (entre les quals cal considerar les comunicatives, que són per comprendre i expressar la realitat; les metodològiques, que activen l'aprenentatge, i les personals).

(comunicatives, metodològiques i personals) i les vuit competències bàsiques, que s'ha d'assolir a final d'etapa (Educació Primària).

COMPETÈNCIES TRANSVERSALS		COMPETÈNCIES ESPECÍFIQUES CENTRADES A CONVIURE I HABITAR EL MÓN
Competències comunicatives	1. Competències comunicatives lingüística i audiovisual 2. Competències artística i cultural	
Competències metodològiques	3. Tractament de la informació i competència digital Competència matemàtica 4. Competència d'aprendre a aprendre	7. Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic 8. Competència social i ciutadana
Competències personals	6. Competència d'autonomia i iniciativa personal	

Font: www.Ateneu.xtec.cat. Materials i recursos per a la formació

Pel què fa al currículum (conjunt dels objectius, continguts, metodologies i criteris d'avaluació de les diferents àrees, conjuntament amb la contribució de l'àrea a l'adquisició de les competències bàsiques) no s'hi troba concretat un treball específic del tema de la mort, més enllà del procés vital que representa pels animals i plantes dins l'àrea de coneixement del medi natural i social. Però si analitzem el què la mort suposa per a l'ésser humà i tot el què comporta, es troba implícit en els objectius competencials i en molts d'altres d'una manera interdisciplinari. És en aquesta perspectiva que el treball que proposo és necessari i les activitats que proposo ajudaran a fer alumnes més competents.

A l'hora de plantejar les activitats per a treballar la mort a l'aula de CI, he agafat el Currículum d'Educació Primària publicat pel Departament d'Educació (*actualment Departament d'Ensenyament*) de la Generalitat de Catalunya al 2006 i l'he rellegit des de l'inici fins al final, per tal d'assenyalar els objectius i competències en els que el la meva proposta queda justificada, contribuint a aconseguir-los. Per tal de facilitar la lectura, he transcrit els títols en els que es poden trobar els objectius. Inicialment m'havia proposat adjuntar-ho com a annex al treball, però crec rellevant exposar-ho en aquest apartat per tal fer-hi una lectura. Pretenc justificar el treball de la proposta pràctica de la mort a l'escola amb el recolzament del currículum prescriptiu.

▣ Competències específiques: centrades a conviure i habitar el món i relacionades amb la cultura i la visió d'aquest.

Tot seguit transcriu els paràgrafs del Currículum que sustenten i donen valor al treball que proposo i subratllo les idees més significatives i en les que les activitats del *dossier per treballar la mort a CI* contribueixen a assolir la competència o l'objectiu:

Currículum Educació Primària

Exposició de motius

Competències bàsiques:

La finalitat de l'educació és aconseguir que els nois i les noies adquireixin les eines necessàries per entendre el món en què estan creixent i que els quini en el seu actuar; posar les bases perquè esdevinguin persones capaces d'intervenir activament i crítica en la societat plural, diversa i en canvi continu, que els ha tocat viure. A més de desenvolupar els coneixements, capacitats, habilitats i actituds necessaris (el saber, saber fer, saber ser i saber estar), els nois i les noies han d'aprendre a mobilitzar tots aquests recursos personals (saber actuar) per assolir la realització personal i esdevenir així persones responsables, autònomes i integrades socialment, per exercir la ciutadania activa, incorporar-se a la vida adulta de manera satisfactòria i ser capaços d'adaptar-se a noves situacions i de desenvolupar un aprenentatge permanent al llarg de la vida.

5a Competència bàsica:

Competència d'aprendre a aprendre: ... disposar d'un sentiment de competència personal, que redunda en el desenvolupament de les actituds, la motivació, la confiança en un mateix i el gust d'aprendre. Implica, així mateix, el desenvolupament de les competències emocionals, adreçades a un mateix (per exemple, el coneixement de les pròpies emocions i les d'altri, la regulació emocional i l'autoestima) i adreçades a les altres persones (l'empatia, l'assertivitat, l'escolta, el diàleg, l'animació de grups, la presa de decisions i la resolució de conflictes, entre d'altres). Cada noia i noi ha de configurar de forma conscient i autònoma la seva pròpia biografia, d'acord amb les seves voluntats i amb tots els referents culturals i històrics disponibles del seu entorn. Tots els àmbits d'aprenentatge contribueixen a desenvolupar la identitat personal, social o cultural de l'alumnat posant-lo en contacte amb universos de coneixement variats, ampliant-ne els seus horitzons, mobilitzant-ne les seves facultats, incitant-lo a pronunciar-se sobre els grans debats que animen la societat, perquè així construirà la seva identitat.

6a Competència bàsica:

Competència d'autonomia i iniciativa personal: És l'adquisició de la consciència i l'aplicació d'un conjunt de valors i actituds personals interrelacionades, com la responsabilitat, la perseverança, el coneixement de si mateix i l'autoestima, la creativitat, l'autocrítica, el control emocional, la capacitat d'elegir, d'imaginar projectes i portar endavant les accions, d'aprendre de les errades i d'assumir riscos.

7a Competència bàsica:

Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic: Mobilització de sabers que han de permetre a l'alumnat comprendre les relacions que s'estableixen entre les societats i el seu entorn i fer un ús responsable dels recursos naturals, tenir cura del medi ambient, fer un consum racional i responsable i protegir la salut individual i col·lectiva com a elements clau de la qualitat de vida de

les persones. Inclou també el desenvolupament i l'aplicació del pensament científicotècnic per interpretar la informació, predir i prendre decisions.

8a Competència bàsica:

Competència social i ciutadana: Capacitat per comprendre la realitat social en què es viu, afrontar la convivència i els conflictes emprant el judici ètic que es basa en els valors i pràctiques democràtiques i exercir la ciutadania, actuant amb criteri propi, contribuint a la construcció de la pau i la democràcia i mantenint una actitud constructiva, solidària i responsable davant el compliment dels drets i obligacions cívics.

Competències específiques centrades a conèixer i habitar el món:

Els coneixements escolars han de permetre al nen i a la nena comprendre i interpretar el món en què viu i facilitar-li la participació en la construcció d'una societat més humana. L'educació escolar ha de preveure les situacions problemàtiques que tot ciutadà i ciutadana ha d'aprendre a administrar i solucionar en els camps concrets de l'educació científica i tecnològica i l'educació per a la salut, per al medi ambient i per al desenvolupament sostenible; l'educació social i per a la ciutadania.

... Aprenere a habitar el món requereix la comprensió per part de l'alumnat de la realitat que l'envolta...

Currículum Educació Primària

Objectius de l'Educació Primària:

c. Adquirir habilitats per mantenir i millorar el clima de convivència, i per prevenir i resoldre conflictes de manera pacífica tant en l'àmbit familiar com en els àmbits escolar i social.

g. Conèixer, valorar i estimar l'entorn natural, social i cultural més proper, reforçant així el sentiment de pertinença i arrelament al país i la capacitat d'extrapolar aquests coneixements al món en general; comprendre, a partir de l'observació de fets i fenòmens senzills, els principals mecanismes que regeixen aquest entorn per tal de ser capaç de prendre compromisos responsables per mantenir-lo o introduir-hi elements de millora.

j. Desenvolupar les capacitats afectives en tots els àmbits de la personalitat i en la manera de relacionar-se amb els altres, així com una actitud contrària a la violència, als prejudicis de qualsevol mena i als estereotips sexistes.

k. Aplicar, en contextos diversos, els diferents coneixements adquirits i els recursos propis, a fi de resoldre de manera creativa problemes, situacions personals i necessitats de la vida quotidiana.

l. Valorar la importància de la higiene i de la salut, acceptar el propi cos i el dels altres, respectar les diferències i utilitzar l'educació física i l'esport per afavorir el desenvolupament personal i social. (Salut pot fer referència a la física i psicològica).

Desenvolupament de les competències bàsiques:

Aprenere a ser i actuar de manera autònoma per tal que cadascú construeixi la seva pròpia manera de ser i utilitzi aquesta manera de ser per desenvolupar-se en les situacions que l'àmbit

escolar i la mateixa vida li plantegen. Treballar l'autoconeixement, la construcció i l'acceptació de la pròpia identitat, la regulació de les emocions, l'autoexigència i el desenvolupament d'estratègies d'aprenentatge, del pensament crític i d'hàbits responsables és essencial per aprendre a ser i actuar de manera autònoma.

Aprendre a pensar i comunicar per tal d'afavorir la comprensió significativa de les informacions i la construcció de coneixements cada vegada més complexos. Cercar i gestionar informació provinent de diferents fonts i suports; utilitzar diferents tipus de llenguatges (verbal, escrit, visual, corporal, digital...) en la comunicació d'informacions, sentiments i coneixements, i treballar de manera cooperativa i ser conscient dels propis aprenentatges, afavoreixen la construcció del coneixement i el desenvolupament del pensament propis.

Més concretament en les diferents àrees del primer i segon curs del cicle inicial.

Curriculum Educació Primària (Cicle Inicial)

Continguts - Llengua catalana i literatura - Dimensió comunicativa - Escoltar i comprendre:

- Comprensió de tot tipus de missatges orals en diferents contextos i en qualsevol dels escenaris possibles: activitats d'aula, situacions d'aprenentatge en qualsevol àrea i en la vida quotidiana.

Continguts – Medi natural i social- El món dels éssers vius:

- Observació, utilitzant mètodes directes i indirectes, d'organismes i d'objectes inerts, per identificar-ne les diferències.
- Caracterització dels éssers vius per la seva capacitat de fer les funcions bàsiques: nutrició, reproducció i relació.

Continguts – Medi natural i social- Les persones i la salut:

- Caracterització de l'ésser humà com a ésser viu.

Continguts – Medi natural i social- Canvis i continuïtat en el temps:

- Observació dels canvis en les persones al llarg del temps. Reconeixement de les diverses etapes de la vida.
- Ús de fonts orals, imatges i materials per reconstruir la pròpia història, valorant la dels altres i l'intercanvi comunicatiu dins el grup.
- Ús de les nocions bàsiques de temps (abans/després, passat/present/futur, durada) i de les unitats de mesura bàsiques (dia, setmana, mes i any).
- Aplicació de nocions de canvi i continuïtat en fets quotidians propers a la seva experiència i en elements del patrimoni.

Educació per al desenvolupament personal i la ciutadania – Objectius – Aprendre a ser i actuar de manera autònoma:

- Identificar, acceptar críticament i construir la pròpia identitat, desenvolupant l'autoestima en tots els àmbits de la personalitat.

- Desenvolupar mecanismes d'autoregulació de les pròpies emocions i de la pròpia conducta, habilitats emocionals i de comunicació assertiva en les relacions personals i de grup, mostrant actituds empàtiques, solidàries i constructives.

Els alumnes han d'esdevenir competents ajudats pel mestre a l'escola i per la família. En l'anterior repàs del currículum i en els diversos punts s'hi concreten els objectius i continguts que han d'assolir concretament en el CI i generalment a l'Educació primària. A l'escola preparem per la vida, i amb aquest nou currículum es pretén assolir la competència dels infants que esdevindran adults. Quan es viu un fet traumàtic, com una mort propera, deixem de ser competents i d'estar ben preparats perquè la vida canvia i fins i tot s'ensorra. Pot ser tant dur i es pot estar tant poc preparat que s'acabi elaborant un dol complicat i fins i tot patològic. Si s'esdevé això, tot els objectius i competències que s'hauran assolit prèviament amb l'educació formal, quedaran en un no res, perquè la persona estarà desfeta. Això passa tant als nens com als adults. Tots haurem d'enfrontar morts sense tenir cap preparació prèvia. És necessari doncs preparar pels moments durs i donar també estratègies per superar-los i ser competents a l'hora d'enfrontar-los aprofitant dues variables al nostre abast:

- * La capacitat d'adaptació i acceptació dels infants.
- * L'anticipació i reflexió quan no hi ha el dolor de la pèrdua.

6. QUÈ PODEM TREBALLAR

Aquí tens el meu secret.

És molt senzill: només s'hi veu bé amb el cor.

L'essencial és invisible als ulls.

A. De Saint-Exupéry

Amb les dades obtingudes a partir de l'observació, de les enquestes i de les reunions formals i informals, exposo els 5 aspectes que cal tenir en compte a l'hora de treballar a l'escola o amb família. Son unes pautes que cal llegir, perquè expliquen com cal aplicar les activitats que proposo més endavant i perquè són el contingut de les activitats proposades. He volgut incloure aquest apartat perquè posant-me en la situació d'algun mestre o d'algun pare que l'interessi aquest tema, he sentit que aplicar directament les activitats, pot generar neguit. La proposta pràctica, no és complexa de dur a terme ni de parlar amb els alumnes o els fills, però sí que el desenvolupament de les sessions pot variar, poden sorgir dubtes que no sabem com respondre o actituds que no sabem reconduir. Els nens no estan acostumats que a les aules es parli de la mort amb normalitat com tampoc en les seves famílies. És lògic que alguns alumnes se sorprendin, d'altres s'espantin o que simplement alguns no reaccionin o no tinguin cap criteri perquè encara no l'han elaborat. Per a tots aquests motius he fet aquest "introdutori" del què podem treballar, de com proposo la reflexió amb els infants, quines preguntes poden sorgir, quines són les millors respostes que els podem donar, com dur a terme la tasca tutorial, el treball d'educació emocional que comporta i el més important i imprescindible és el donar i agafar-se temps per a fer aquest treball amb els infants. L'objectiu no és un punt en l'horitzó, sinó totes i cadascuna de les petites passes amb reflexions, aportacions i aprenentatges que vagin fent els infants.

6.1 REFLEXIONAR SOBRE LA MORT I EL DOL: COM FER-HO?

L'escola després de la família, sol ser el lloc més proper, important i significatiu per al desenvolupament del nen. A més de les moltes hores que hi passen aprenent hi comparteixen el seu creixement. És així per als infants un lloc realment important que estructura i dona sentit al seu ser. La família i l'escola han de caminar conjuntament per tal de satisfer les necessitats del nen, ja que se situa al bell centre de les dues entitats. Explicant a casa el què més l'interessa de l'escola i exactament a la inversa a l'escola de casa.

Tot i que moltes famílies o equips de mestres es mostrin reticents a tractar el tema de la mort a l'aula, una base per donar-hi justificació és que l'escola com a comunitat de vida ha de tenir present tot el que està vinculat amb les pèrdues i entre elles també la mort. No només per ajudar a l'alumne a trobar i donar sentit a la seva vida, sinó també perquè

l'escola acull persones, que encara que joves, a vegades també s'han d'enfrontar amb la malaltia i la mort.

Aquí esdevé un gran conflicte, com podem educar al nen per la mort si la societat la ignora i les famílies la rebutgen convertint-la en un tabú?

Els mestres també formem part de la societat i de les famílies però malgrat això a l'escola d'avui hi ha mestres que ens fem una pregunta: *-tenim la responsabilitat de preparar als alumnes per la vida més enllà de l'escola, cal preparar per les pèrdues, la mort i el dol?*

La meua resposta òbviament és que sí, però la pregunta que esdevé tot seguit és *-com s'ha de fer? Com comencem a parlar de la mort als nostres alumnes i nens?*

En aquest apartat en concret i amb les activitats de la proposta pràctica, exposo idees i una manera senzilla d'iniciar-ho, perquè cada mestre pugui dur-ho a la pràctica, si realment n'està convençut.

Perquè treballem la mort a l'escola?

- * Preparem als alumnes per afrontar fracassos.
- * Perquè som coneixedors que l'infant mira, veu i capta totes les reaccions de l'adult.
- * Perquè el sentit de la vida està determinat pel sentit que s'atribueix a la mort.
- * Per reconèixer i facilitar l'expressió de sentiments i les emocions.

Podem parlar de la mort i el dol a l'escola d'una manera planera, dolça, totalment sincera i fent-ho amb recursos que estan al nostre abast i que de ben segur en proporcionaran preguntes i debat dels nostres alumnes.

Per parlar de la mort a l'aula no hem de deixar de tenir ben presents els motius de per què ho estem fent i diverses idees de com fer-ho. Per aconseguir un bon intercanvi ens cal escoltar i escoltar més que no tant parlar. Un fantàstic aforisme que ho expressa és d'Epictet al s.I, *"la natura ens ha donat dos ulls, dues orelles i una sola boca, per mirar i escoltar el doble del que parlem"*. Només podrem fer un bon treball amb els nens si som uns grans observadors i els deixem parlar; perquè és així com l'adult podrà respondre i actuar segons les necessitats dels infants.

Com parlarem de la mort a l'escola?

- * Essent al màxim de sincers, tant del què sabem com del què sentim.
- * Escoltant molt als infants. Què els interessa i què els preocupa.
- * Coneixent el camí del procés de dol, amb la varietat de reaccions dels infants i sabent la idea que pot tenir de la mort entre els 5-7 anys.
- * Donant a conèixer el concepte de pèrdua i de mort abans que es vegi emocionalment vinculat a una situació de dol.
- * Adequant la informació al nivell de comprensió del nen.

- * Creant un clima de silenci, confort i confiança.
- * Aportant-los seguretat perquè és un tema que els pot generar por.
- * Parlant sense presses, i donant temps per a reflexionar, opinar, preguntar.
- * Donant respostes calmades, breus, sense eufemismes.
- * Fent comprovacions de si s'ha entès el què s'explica.
- * Explicant en què consisteixen els rituals d'acomiadament.
- * Manifestant els estats d'ànim que provoquen les diverses situacions explicant-ho com a un fet normal davant la situació.
- * Aprofitant exemples i fets de la vida real.
- * Fent servir contes, imatges, vídeos, etc.

6.2 LES RESPOTES

L'infant es fa bàsica i principalment dues preguntes sobre la mort que en desvetllen moltes d'altres: *-Per què les persones es moren? -A on van les persones quan es moren?*

En la nostra societat ens podem trobar sovint que el nen no hagi elaborat el concepte de mort de manera congruent amb el seu desenvolupament. En la cultura occidental, com ja he exposat en el marc teòric, és una pràctica generalitzada no parlar-los de la mort o allunyar als infants dels tanatoris, enterraments i cerimònies per protegir-los del què ens pensem que serà una experiència traumàtica (o que almenys ho és per a nosaltres). El fet que en les converses familiars no es tracti el tema de la mort i menys davant dels infants, genera les preguntes que he anomenat anteriorment i moltes d'altres. La dinàmica social contrasta en gran mesura amb la curiositat natural dels nens respecte la mort; la inclouen en els seus jocs des de ben petits i forma part de les seves històries i fantasies. També arriba una edat (que sol ser als 5 o 6 anys) en la que inevitablement fan moltes i diverses preguntes sobre el tema perquè el comencen a intuir i comprendre.

Amb aquestes actituds, no els ajudem a tenir una imatge real del què és la mort i tampoc els proposem prou experiències i informació per integrar-la cognitivament. No és complex de fer perquè la vida mateixa ens ofereix múltiples i diverses oportunitats per parlar als nens de la mort i fer-los-hi més entenedora. Cadascuna és una ocasió per aprendre, ja que com una vacuna, permet anar elaborant el concepte de la mort sense el greuge del dolor, si més no un dolor íntim i que els sobrepassa.

Segons Pangrazzi (1993), *"el nen que viu amb la veritat és capaç d'afrontar la vida"*. Esquerda i Agustí (2009) també afirmen que *"la imaginació sempre és pitjor que la realitat. Tot allò que no es coneix gaire a fons, que s'ha sentit fragmentat, que s'ha intuït de converses amagades, construeix un món molt més tenebrós que la veritat"*

Davant de les incerteses, els infants sempre pregunten, és com aprenen, observant, imitant i preguntant. Les respostes han de ser molt naturals i cal respectar els ritmes de cada nen. És també imprescindible, no mentir mai, perquè així es genera confiança i seguretat. Si hi

ha preguntes per les que no tenim resposta o diverses respostes per a una pregunta el millor és exposar-ho com tal i dir *–no ho sé –*.

Un altre aspecte que vull remarcar i que diversos autors expliciten és el de NO donar respostes amb frases fetes. Pot ser que no les entenguin perquè solen tenir doble sentit, inclouen metàfores i són formes adoptades per a la societat que els infants encara no han tingut temps d'integrar. També és important no donar-los sermons i consells, ja que és un procés que han de fer sols, no hi ha d'haver cap càrrega ni cap esbós del què han de sentir (sigues valent, no ploris, no passa res...).

La nostra actitud és un aspecte essencial. Com es mostri el mestre o el pare, condicionarà la recepció del missatge. La comunicació humana no és tan sols allò que diem amb les paraules; tot intercanvi entre éssers humans implica un llenguatge verbal i un llenguatge no verbal. Aquest últim representa, ni més ni menys, un 93% de la comunicació segons O'Connor i Seymour (1992). En les exposicions, respostes o activitats, hem d'estar receptius, atents, afavorir la comunicació, no jutjar, ni criticar ni riure'ns de les seves preguntes i ser conscients que la resta del nostre missatge el constitueix la nostra veu (entonació, intensitat, volum, velocitat, ritme, etc.) i altres aspectes corporals com la postura, el ritme de la respiració, els moviments del cos, la gesticulació, la mirada, etc.

Per a ser més concreta i donar pautes per a respondre a possibles preguntes que ens faran els infants, tot seguit citaré uns exemples de preguntes, extrets de Kroen (2002), Esquerda i Agustí (2009) Díaz (2004) que ens podem trobar quan treballem les activitats que proposo:

Què és la mort?

-La mort és un final. Després de la mort no hi ha res.

- La mort és un canvi, potser que després hi hagi un altre tipus de vida. L'ànima de les persones va a un altre lloc, que no sabem ni coneixem.

-No ho sé, perquè hi ha gent que creu que es deixar de viure i d'altre que mor la persona però no l'ànima. I tu què creus?

On són els morts? On Van?

- Doncs els cossos van a diferents llocs. Si els enterren al cementiri. Si els cremen, les seves cendres les posen en una urna i cadascú en fa el què vol, les llença al mar, al jardí o les té a casa.

- Hi ha gent que diu que van al cel, d'altra amb Déu, d'altra al paradís que és un lloc molt bonic. Hi ha gent que creu que són estels, o que són àngels que ens ajuden i ens cuiden. Cadascú creu coses diferents. I tu pots creure el què et faci sentir millor.

Quan tornarà la persona morta?

- Mai, (és dur i dolorós, però sempre cal contestar el mateix per anar introduint i acceptant el concepte d'irreversibilitat de la mort).

Per què ens hem de morir?

- Aquesta pregunta en la fem tots, però si mirem la natura tots els animals, plantes i éssers vius també es moriran algun dia. Passa a tothom i encara que no ens agradi hi ha coses que podem controlar i d'altres no.

Per què plora la gent quan algú es mor?

- Perquè estan tristos, molt tristos. I espantats. No veuran més a qui s'ha mort i per això els fa tanta pena.

La mort és per sempre? O és com un somni?

- Sí la mort és per sempre. El mort no està dormint; ja no respira, no es mou, no menja... ni ho farà més. No és com un somni perquè ens despertem dels somnis.

Així els pares i jo també em puc morir?

- Sí podria passar, però no és gens normal. Només les malalties molt molt greus i la gent molt vella i els accidents molt molt forts, poden provocar la mort. Els pares són joves i cuidaran de tu. Estigues tranquil perquè no et deixaran sol.

Fa mal estar mort?

- Jo crec que no, penso que els mort no senten cap dolor, no senten res. Però crec que el fet de morir-se a vegades sí fa mal, perquè fa mal el cos. I també el "cor" perquè saps que mai més veuràs a les persones que t'estimes.

Ens oblidem de la gent que s'ha mort?

- No, si no volem oblidar-la. Si en parlem i ens expliquem coses bones que en recordem no l'oblidarem.

Aquestes són algunes de les preguntes més freqüents que fan els infants sobre la mort i que he volgut incloure per tal d'entomar la proposta pràctica amb algunes idees concretes, ja que de ben segur que sortiran. Després d'aquestes n'esdevenen moltes d'altres i com ja he dit anteriorment i segons les pautes de Díaz (2004), Esquerda i Agustí (2009) i Kroen (2002) no hem d'enganyar-los i cuidar moltíssim la nostra expressió no verbal.

Kroen (2002) mostra un exemple de com comunicar la mort del pare a un infant, seguint les pautes de dir la veritat, usar llenguatge adequat a l'edat i fer-ho en un clima tranquil i de seguretat. Exposo aquest exemple perquè crec que pot donar una idea del tipus de llenguatge i com comunicar al mestre tutor en l'execució de les activitats que proposo de treball a l'aula de CI.

COMUNICACIÓ DE LA MORT DEL PARE A UN INFANT

Abel, com ja saps, el papa ha estat molt, molt, molt, malalt durant molt temps. La malaltia l'ha fet morir. És un moment molt trist per a mi i per a tu també. El cos del papa ha deixat de viure, ja no pot respirar, no menja, no es mourà més... Ja no estarà més amb nosaltres perquè ha deixat de viure.

El trobarem molt a faltar durant una temporada i plorarem i estarem tristos. No hi ha res dolent en què ploris ni vulguis fer preguntes. Jo estaré al teu costat per cuidar-te i estimar-te com sempre. Seguirem vivint junts com una família. Jo no et deixaré.

Vindrà molta gent per dir-li adéu i per ajudar-nos a acomiadar-nos-en. Aquestes persones són familiars i amics nostres que intentaran ajudar-nos a sentir-nos millor. Pot ser que ells també estiguin tristos i que també plorin. Reservarem un lloc perquè la gent ens pugui venir a veure i a parlar amb nosaltres. Farem una cerimònia per junts dir-li adéu.

Després de tot això el cos del papa, l'enterrarem. No tindrà fred ni calor ni sentirà res perquè el seu cos ja no sent res. En aquell lloc hi portarem flors i també hi haurà escrit el seu nom. De tant en tant hi anirem i pensarem en els bons moments que vam passar junts.

Al cap d'un temps, ens sentirem millor i la tristesa que ara tenim anirà desapareixent. Seguirem pensant amb ell i el recordarem quan era feliç amb nosaltres. El continuarem estimant però ell ja no estarà més amb nosaltres.

6.3 L'EDUCACIÓ EMOCIONAL A L'ESCOLA I A CASA

Per a treballar el tema de la mort, l'escola ha de ser un espai de confiança i seguretat. Un lloc adient per expressar afectes, emocions i per sentir-se emparats per sentiments de suport i comprensió. Un treball d'aquest tipus desencadena, sense cap mena de dubte un treball emocional. A més de buscar la comprensió del fet de la mort i el dol, també busquem la reflexió i la millor gestió possible de les emocions pròpies. Per aprendre-ho cal treballar-ho. Com? Doncs treballant l'educació emocional: reconèixer les emocions i crear un espai per experimentar-les, deixar-les fluir i aprendre a interactuar-hi. L'afecte, l'empatia, la comunicació i no jutjar han de ser les eines principals del mestre.

L'afecte és el vehicle imprescindible perquè els missatges educatius arribin convenientment als nens. L'afecte també és el mitjà perquè es desenvolupin persones psicològicament sanes i adaptades al seu entorn social. Una cita que ho exemplifica és la de San Francesc d'Assís *"l'educació que deixa empremta no és la que es fa de cap a cap, sinó de cor a cor"*.

Molts centres escolars, tenen l'educació emocional inclosa dins de les seves programacions curriculars, perquè ajuden als alumnes a reconèixer i a gestionar millor les pròpies emocions. Gea (2006) dóna molta importància al treball emocional i a l'expressió de les emocions per a poder assolir la curació en el procés de dol: *"els sentiments han de fluir, sinó, no hi ha curació. Però l'expressió de sentiments encara avui en dia, ha d'esquivar una seguit d'obstacles (...) aconseguir treure enfora un sentiment fa que la persona sigui conscient del que li passa i ho pugui treballar, perquè quan no es treu i queda a dins, es bloquegen altres aspectes i s'impossibilita treballar-los"*.

Els infants han de perdre la por a parlar a l'escola d'aquells temes més complexos o menys parlats i per això s'han de sentir recolzats. És més, també han de veure aquestes actituds en els seus educadors. Si volem que els nostres alumnes aprenguin, sempre hem de donar exemple. Crec imprescindible parlar amb els nens a les aules perquè ens fa expressar, conèixer i empatitzar. Un exemple significatiu el posa Sebastià Serrano quan diu: *"De la mateixa manera que avui tothom parla d'una bona dieta alimentària, em fa goig presentar la millor de les dietes, la mare de totes les dietes: la comunicativa. Per exemple, ningú de nosaltres mai no se n'hauria d'anar a dormir sense haver tingut durant el dia, com a mínim, uns tres quarts d'hora de bona conversa. Una conversa ben portada és una delícia: ara parlo jo, ara tu, ara m'escoltes i ara t'escolto, i a mesura que anem parlant així, flueix la*

conversa, una infinitat de sensacions agradables passen del nostre cervell al nostre cos, i ens sembla que respirem millor i que ens trobem més bé.”

Un escull important amb el treball dels sentiments i l'educació emocional, és jutjar-los en comptes de viure'ls, de ser-ne conscients i acceptar-los. És doncs, imprescindible que l'educador no jutgi ni les emocions ni les actitud que aquest treball pot provocar en els infants.

Dins de l'apartat d'educació emocional també hi tenen cabuda una sèrie de valors que ens ajudaran a conèixer-nos i a conviure millor amb societat. A l'hora de dur a terme el treball pràctic amb les activitats cal que l'aplicador tingui en compte, aquests preceptes per a tenir un mínim domini del món dels sentiments:

- ★ La comunicació de les emocions no ha d'implicar mai un judici sobre l'altra persona.
- ★ Les emocions no entren en el terreny de la moral (no són bones ni dolentes).
- ★ Les emocions han de ser aclarides i explicitades; cal ajudar a verbalitzar-les o expressar-les sinó se somatitzen.
- ★ Si és possible sempre cal donar suport perquè les emocions es manifestin en el moment que s'experimenten.

Font: Alfons Gea. Acompanyant en la pèrdua (2006)

És important, per a acabar aquest punt, que es tingui present el treball que es duu a terme amb les activitats, ja que no només treballarem l'àrea cognitiva (comprensió, expressió) dels alumnes sinó la part més emocional. Cal saber que en la mesura que els nostres infants són escoltats, acollits i compresos se'ls està donant permís per a manifestar les seves emocions. A través de l'empatia se'ls capacita per a controlar-les, avaluar-les i finalment modificar-les per al seu millor bé.

6.4 EINES D'ACCIÓ TUTORIAL

He volgut incloure aquest punt dins del treball i en concret en el marc pràctic perquè la tasca del tutor és l'eix que vertebrarà l'aplicació de les activitats a l'escola. He intentat aportar informació en el marc teòric, metodologia i recursos en el marc pràctic però pot ser insuficient a l'hora treballar les activitats a l'aula. Des del moment en què és un material per treballar amb nens, cal preveure que el desenvolupament de l'activitat a l'aula pot ser molt variada. És en aquest punt on rau la qualitat del tutor i la importància de la tutoria. L'acció tutorial és el pont per arribar de les activitats (per a treballar la mort a l'aula de CI) a l'alumne i viceversa, i en certa mesura dependrà d'aquesta el resultat del treball amb els infants.

La funció del tutor és vetllar pel seguiment d'un grup d'alumnes i per la seva atenció individualitzada. Això cal fer-ho a través de la coordinació entre tots els docents que intervenen en l'activitat pedagògica d'aquell grup d'alumnes. A la vegada el tutor té el

compromís de garantir que la proposta educativa de l'escola es faci realitat amb els alumnes que té sota la seva responsabilitat i ha de dur a terme la tasca d'intercanvi d'informació amb la família.

Per tirar endavant un treball com aquest a l'escola, el tutor no pot fer una tasca aïllada, com ja s'ha dit és necessari que tota la comunitat educativa n'estigui al cas.

Els infants parlen al pati, comparteixen joc, s'expliquen el què fan i de ben segur que el treball de l'aula traspasarà més enllà de les seves parets. Crec que no ha de ser forçosament un treball de tota l'escola, perquè si algú no se sent còmode aplicant-lo no donarà fruit; però sí que és imprescindible que el claustre en sigui coneixedor i que almenys s'hagi parlat alguna sessió per a compartir els objectius, la metodologia i l'aplicació de les activitats.

La persona que parla de la mort amb els nens ha de tenir una bona relació amb els infants i a la vegada ha de sentir-se segura de sí mateixa enfront d'aquesta temàtica. Si el tutor es mostra dubtós o angoixat no pot transmetre seguretat i com ja he dit, la comunicació és un 93% no verbal.

Per tot això, el mestre ha de tenir una mínima reflexió en relació a la mort i al dol o bé conceptes molts clars de cara als alumnes i a la família. Aquesta reflexió o formació personal li ha de permetre clarificar les seves idees i vivències, adquirir estratègies d'actuació i saber-les comunicar als alumnes.

Les actuacions per part del tutor que vulgui aplicar aquest material es concreten en:

- * Informar i demanar el vist-i-plau a l'equip directiu del centre per dur a terme aquest treball.
- * Donar coneixement del treball de la mort a l'aula de CI al claustre del centre i compartir-ne la metodologia d'aplicació.
- * Donar coneixement, consensuar i pactar el treball de la mort a l'aula de CI que es durà a terme a les famílies del grup classe.
- * Tenir coneixement del concepte de mort i dol en els infants en l'etapa de CI (6-8 anys).
- * Conèixer la metodologia de com parlar de la mort i el dol amb els infants de CI.
- * Programar les activitats de treball amb anterioritat a la seva aplicació dins del Projecte Curricular de Centre.
- * Aplicar les activitats per a treballar la mort a l'aula de CI.
- * Reflexionar sobre l'aplicació i l'evolució de les sessions per tal d'anar-ho adequant a les necessitats dels alumnes.

El tutor és el referent de l'alumne a l'escola; l'acompanya en el seu procés d'aprenentatge i li fa de guia. Cal que conegui als nens del seu grup classe i així podrà atendre'ls de la millor manera i ajudar-los a créixer en tot el procés. Que pugui adequar les activitats al seu grup és clau, ja que no tots els grups són iguals. Hi ha grups d'alumnes que són molt xerraires i els interessarà molt fer preguntes, d'altres que són molt tancats o d'altres excessivament oberts i potser s'ho prendran a broma. Ens podem trobar amb grups que no mostrin gens

d'interès o rebuig pel treball de la mort i el dol i això també serà significatiu i el tutor n'haurà d'aclarir els motius. Aquesta és un tasca importantíssima que caldrà una reflexió personal prèvia per part de l'educador que fa la tutoria i que és impossible incloure en el treball.

6.5 DONAR I AGAFAR-SE TEMPS

Un altre dels aspectes que he decidit treballar amb el material elaborat és el de donar i agafar-se temps. Penso que som una societat amb massa estrès, pressa i de retruc hi arrosseguem als infants, sense deixar-los temps per interioritzar, reflexionar, avorrir-se i parlar sobre el què els preocupa. A l'escola sempre anem amb el temps just, una activitat després d'una altra, una classe després d'una altra, un mestre després d'un altre igualment com a casa. Les extraescolars i les rutines del dia a dia es van enllaçant sense massa temps ni esclatxes perquè aflorin els dubtes que ens preocupen. Un d'ells, treballar a l'escola i en família el tema de la mort com a part de la vida i la tasca de creixement personal que comporta.

Tractar el tema de la mort ens remou a tots perquè cadascun de nosaltres som producte del nostre temps i de l'educació que hem rebut, tant a casa com a l'escola. Llavors en tot el procés de treballar la pèrdua cal prendre's temps per interioritzar i reflexionar a nivell personals. Per treballar-ho amb els alumnes. Per valorar i adequar el desenvolupament de les activitats. Els mestres, per edat, tenim experiències de morts més o menys significatives i de processos de dols viscuts. Cal doncs tenir-los molt ben elaborats perquè es puguin explicar amb tota naturalitat. Recordem que en l'apartat anterior s'apuntava a que la comunicació no verbal és molt més important que el què arribem a dir.

És important continuar formant part de la nostra societat, ja que no ens en podem abstreure, però sense ésser malmesos per la pressa ni els ritmes frenètics, que porten a no parar ni pensar el procés de creixement interior. Crec que donar i agafar-se temps ha de ser el *leiv motiv* del treball de les activitats a l'aula. Per tal que els aprenentatges que es puguin assolir tinguin base i hagin calat ben fons. Tots els mestres sempre reclamem temps per què els alumnes puguin assimilar i interioritzar els continguts treballats. És doncs en aquesta temàtica de la mort en què és més imprescindible respectar el temps, perquè sinó deixarà de ser un treball per créixer i és probable que només creem angoixa.

El tutor ha de ser hàbil i allargar, prolongar o escurçar les activitats tant com sigui necessari per a l'aprenentatge dels infants del grup.

-Bon dia – va dir el petit príncep.

-Bon dia - va dir el venedor.

Era un venedor de pastilles perfeccionades que calmen la set. Te n'empasses una cada setmana i ja no tens cap necessitat de beure.

-Per què vens això? - Va dir el petit príncep.
- És un gran estalvi de temps- va dir el venedor -. Els experts han fet càlculs. S'estalvien cinquanta-tres minuts cada setmana.
- I què es fa amb aquests cinquanta-tres minuts?
- Cadascú en fa el que vol...
"Jo", es va dir el petit príncep, "si tingués cinquanta-tres minuts per gastar, aniria caminant tranquil·lament cap a una font..."

Font: El petit príncep d'Antoine de Saint-Exupéry

Els darrers cinc punts exposats conformen el meu treball pràctic. Amb l'estudi elaborat m'ha semblat que són els aspectes més rellevants a l'hora de treballar el tema que proposo i que més trontollen actualment. Són fàcils de treballar amb les activitats que proposo i sense ajuda de cap persona externa a l'escola.

Tots aquests apartats (*com parlar de la mort i el dol a l'escola, respostes, educació emocional, acció tutorial i donar i agafar-se temps*) són com eixos transversals a les diverses activitats que proposo i que no es poden treballar aïlladament en diferents activitats. En totes i cadascuna, l'objectiu final és la reflexió sobre la pèrdua. Per anar elaborant processos d'aprenentatge possiblement haurem de donar respostes a les preguntes dels nostres alumnes, treballarem l'educació emocional, la tasca del tutor serà imprescindible i la correcta gestió del temps serà un factor clau, per teixir processos d'aprenentatge. Tots aquests conceptes interactuen entre sí en totes i cadascuna de les activitats.

Per altra banda, a l'hora d'estructurar i elaborar les activitats sí que n'hi ha algunes més dirigides a donar-nos temps, a treballar la paciència, altres on l'acció tutorial hi tindrà un pes més específic o d'altres enfocades a un treball emocional, però no s'haurà mai de perdre la referència dels 5 apartats anteriors.

PROPOSTA PRÀCTICA

*“Vivim i evolucionem per mitjà dels conflictes de la vida i gràcies a ells”
Shri Anirvan*

El meu treball és una proposta pràctica i senzilla, sense l'ambició de ser una fórmula màgica que solucioni res, simplement un recurs per a treballar a l'escola en forma de projecte o durant les sessions de tutoria perquè conjuntament, mestre i alumnes reflexionin sobre la mort i el dol. És un tema dur i complex, com ja s'ha anat dient al llarg de tot el treball, però per poc que es parli, ajudarà als nostres alumnes a clarificar conceptes i tenir estratègies per afrontar les pèrdues al llarg de la vida. L'objectiu del material és començar a trencar el tabú de la mort.

Com he comentat abans, sorgeix d'una necessitat personal per a donar resposta i sortida a un camí que encara hem d'encetar. Tot i que s'han fet treballs, hi ha molts llibres que ho tracten i fins i tot els CRP²⁰ de les diverses comarques, compten amb una maleta pedagògica del dol, encara no s'ha fet taca d'oli; és a dir que no s'escampa, s'estén i s'instaura als centres. No tinc coneixement de cap centre que ho treballi a priori, sinó que s'omplen de contes, recursos i assessoraments quan la mort sacseja a algú de l'escola.

²⁰ Centre de Recursos Pedagògics

7.ACTIVITATS PER A TREBALLAR LA MORT AL CI

*“El nen que és estimat i comprès ell mateix pot donar estima i comprensió ara i al llarg de la seva vida”
E. A. Grollman*

La meua proposta són un seguit d'activitats en les que hi concreto en cadascuna l'objectiu/s que es pretén/en assolir. Aquestes activitats són del tot interdisciplinars; algunes es poden encabir dins l'àrea de medi natural i social, d'altres a educació artística, d'altres són contes, etc. Les activitats no estan numerades per evitar confusions. No segueixen cap ordre establert ni cal que unes es treballin primer o les altres després. Es poden fer de manera totalment aleatòria i és per aquesta raó, que en l'acció tutorial, caldrà programar quin ordre es vol seguir, adaptant-lo a les necessitats, preparació o motivació del grup classe.

Diverses activitats són lectura i reflexió de contes a l'aula. Vull justificar aquest recurs com a imprescindible per a treballar el tema de la mort. És una eina que estimula la fantasia, molt pròpia de l'edat a la que va dirigida i va ajudant l'infant a entendre la seva pròpia realitat i el món on viu. A més, quan es llegeix un conte és un moment agradable per l'adult i que sempre té bona rebuda en tots els infants. També aporta comunicació indirecta i a vegades per mitjà del seu relat ens ensenya i demostra molts aspectes que poden quedar emmagatzemats en el nostre subconscient. No parla de nosaltres, però sí de situacions que podem viure, i no ens diu res directament, però sí que ho fa per mitjà dels personatges. Són aquests motius els que justifiquen la gran quantitat de contes que ajuden a explicar la mort als infants. *“El conte té un paper terapèutic que es desprèn, tant de l'estona del conte com del contingut de la pròpia història. Per més complicada i difícil que sigui la realitat de l'infant, en el moment que el transportes a una fantasia desitjada, aquesta l'ajuda a créixer i a sentir-se millor i més segur”* (Vilà, 2007).

Les característiques del material (activitats de treball de la mort a l'aula de CI) són les següents:

- * És un material totalment **optatiu**, ja que penso que l'obligatorietat d'aplicar-lo anul·laria precisament l'objectiu. Cal creure-ho per tirar-ho endavant. El fet que no estigui seqüenciat, permet també al mestre d'escollir aquelles activitats que vulgui aplicar, lliurement.
- * És imprescindible que el **tutor o mestre el treballi amb l'alumne i el grup**. En tot moment hi ha d'haver el seguiment i el suport per part de l'adult per tal d'observar com reaccionen i evolucionen els alumnes.
- * És un **material orientatiu**, que no pretén ser inflexible i per aquest motiu, no he acotat continguts, metodologia ni avaluació. Dóna una orientació d'activitats senzilles per a

treballar amb els alumnes però depenent del mestre i del grup classe s'hi pot donar un enfoc o una altre com més convenientment es cregui.

- * Només vol ser un material **complementari a la formació**, una guia orientativa amb una proposta d'activitats

Tractar el tema que proposo no és gens fàcil, de fet ningú neix amb una preparació específica per fer-ho, sinó que n' aprenem quan ens hem d'enfrontar a la mort, al dol i al seu acompanyament. Per tant, segur que no sabrem com enfrontar-ho i sorgiran molts dubtes, inseguretats, quedarem encallats i fins i tot hi haurà dolor pel què se'ns mourà ben endins. Però tot això és necessari per aprendre'n. I per poder-ne ensenyar.

“Si es donen eines perquè cadascú pensi pel seu compte cada cas particular, possiblement s'està en millors condicions per trobar la pròpia manera de fer”. Cardús (2000)

M'agradaria introduir la proposta pràctica amb un conte que vaig llegir fa molt anys que és un elogi a la vida i al viure. Em va sorprendre moltíssim i crec que per treballar la pedagogia de la mort és molt adient perquè el què fem de retruc és donar més consciència del valor de la pròpia vida. El treball que proposo és per desenvolupar estratègies de readaptació després d'una mort i un dol, en definitiva per aprendre a reiniciar la vida.

EL BUSCADOR

Esta es la historia de un hombre al que yo definiría como un buscador...

Un buscador es alguien que busca; no necesariamente alguien que encuentra.

Tampoco es alguien que, necesariamente, sabe qué es lo que está buscando. Es simplemente alguien para quien su vida es una búsqueda.

Un día, el buscador sintió que debía ir a la ciudad de Kammir. Había aprendido a hacer caso riguroso de estas sensaciones que venían de un lugar desconocido de sí mismo. Así que lo dejó todo y partió.

Después de dos días de marcha por los polvorientos caminos, divisó, a lo lejos, Kammir. Un poco antes de llegar al pueblo, le llamó mucho la atención una colina a la derecha del sendero. Estaba tapizada de un verde maravilloso y había un montón de árboles, pájaros y flores encantadores. La rodeaba por completo una especie de pequeña valla de madera lustrada.

Una portezuela de bronce lo invitaba a entrar.

De pronto, sintió que olvidaba el pueblo y sucumbió ante la tentación de descansar por un momento en aquel lugar.

El buscador traspasó el portal y empezó a caminar lentamente entre las piedras blancas que estaban distribuidas como al azar, entre los árboles.

Dejó que sus ojos se posaran como mariposas en cada detalle de aquel paraíso multicolor.

Sus ojos eran los de un buscador, y quizá por eso descubrió aquella inscripción sobre una de las piedras:

Abdul Tareg, vivió 8 años, 6 meses, 2 semanas y 3 días.

Se sobrecogió un poco al darse cuenta de que aquella piedra no era simplemente una piedra: era una lápida.

Sintió pena al pensar que un niño de tan corta edad estaba enterrado en aquel lugar. Mirando a su alrededor, el hombre se dio cuenta de que la piedra de al lado también tenía una inscripción. Se acercó a leerla. Decía:

Yamir Kalib, vivió 5 años, 8 meses y 3 semanas

El buscador se sintió terriblemente conmovido. Aquel hermoso lugar era un cementerio, y cada piedra era una tumba.

Una por una empezó a leer las lápidas.

Todas tenían inscripciones similares: un nombre y el tiempo de vida exacto del muerto.

Pero lo que lo conectó con el espanto fue comprobar que el que más tiempo había vivido sobrepasaba apenas los once años...

Embargado por un dolor terrible, se sentó y se puso a llorar.

El cuidador del cementerio pasaba por allí y se acercó.

Lo miró llorar durante un rato en silencio y luego le preguntó si lloraba por algún familiar.

-No, por ningún familiar- dijo el buscador-. ¿Qué pasa en este pueblo? ¿Qué cosa tan terrible hay en esta ciudad? Por qué hay tantos niños muertos enterrados en este lugar? ¿Cuál es la horrible maldición que pesa sobre esta gente, que les ha obligado a construir un cementerio de niños?

El anciano sonrió y dijo:

-Puede usted serenarse. No hay tal maldición. Lo que pasa es que aquí tenemos una vieja costumbre. Le contaré...:

"Cuando un joven cumple quince años, sus padres le regalan una libreta como esta que tengo aquí, para que se la cuelgue al cuello. Es tradición entre nosotros que, a partir de ese momento, cada vez que uno disfruta intensamente de algo, abre la libreta y anota en ella:

A la izquierda, que fue lo disfrutado

A la derecha, cuánto tiempo duró.

Conoció a su novia y se enamoró de ella. ¿Cuánto tiempo duró esa pasión enorme y el placer de conocerla? ¿Una semana? ¿Dos? ¿Tres semanas y media?

Y después, la emoción del primer beso, el placer maravilloso del primer beso...¿Cuánto duró? ¿El minuto y medio del beso? ¿Dos días? ¿Una semana?

Y el embarazo y el nacimiento del primer hijo..?

¿Y la boda de los amigos?

¿Y el viaje más deseado?

¿Y el encuentro con el hermano que vuelve de un país lejano?

¿Cuánto tiempo duró el disfrutar de estas situaciones?

¿Horas? ¿Días?

Así, vamos anotando en la libreta cada momento que disfrutamos...Cada momento.

Cuando alguien se muere, es nuestra costumbre abrir su libreta y sumar el tiempo de lo disfrutado para escribirlo sobre su tumba.

Porque ese es para nosotros

el único y verdadero TIEMPO VIVIDO".

Conte extret del llibre Cuentos para pensar de Jorge Bucay

ACTIVITATS:

- * Dibuixem el morir
- * La vida de les plantes
- * Què és estar viu?
- * La Mort d'en Tim
- * Com podem saber si una cosa està viva?
- * Massatge per parelles
- * Maleït mosquit, gosset bonic
- * Què ve després de mil?
- * Em fa sentir bé!!!
- * El rei és boig
- * Emocions
- * Agafem-nos temps!
- * L'ésser humà condueix la seva vida
- * La meva àvia té Alz...no sé què!
- * El Guernica de Picasso
- * Un record una personalitat...
- * Una personalitat una petja...
- * Relaxació
- * Visitem un cementiri
- * Més enllà del bassal
- * Què ens comuniquem les imatges?
- * Per què ens morim?
- * Bona nit avi!
- * My Girl
- * Carta d'acomiadament
- * El cavaller Milanys
- * L'entrevista
- * La Cançó del soldadet
- * Així és la vida
- * Els colors de la música
- * La vida és bella
- * Després de la mort
- * Joc del contacte
- * Ens fa por la mort?
- * Com em sento?
- * El Globus de les pors
- * La Júlia té un est el

DIBUIXEM EL MORIR

OBJECTIUS:

- Reflexionar sobre els coneixements previs i les creences vers la mort.
- Reconèixer els sentiments que ens provoquen aquestes reflexions.
- Compartir experiències i coneixement sobre la mort.

ACTIVITAT:

Aquesta activitat consisteix en demanar als infants que facin un dibuix del que per a ells és la mort. Si mai se'ls ha mort algú, una mascota o han vist un animal mort a la carretera, que dibuixin el que els han explicat els pares de la mort o el que passa quan ens morim. Una vegada hagin acabat tots, ens explicarem el que hem dibuixat.

Ho han de fer de manera individual.

Intentarem que sigui propi i que no hi hagi còpia de la resta de companys.

Poden fer el què vulguin i com vulguin.

Donarem un temps, demanarem silenci, i si pot ser posarem música tranquil·la.

Que cadascú dibuixi lliurement i tranquil·lament, el que li vingui al cap sobre el tema.

Necessitem un paper A3 per pintar, llapis i colors.

En acabar, cadascú explicarà el què ha dibuixat i el perquè ho ha escollit. La resta de companys i la mestra li poden fer preguntes sobre el dibuix i la seva experiència. Una vegada ho hagin explicat tots es demanarà si hi ha alguna pregunta més o si es té algun dubte.

S'ha de respondre a les preguntes que puguin fer els infants, ja que aquesta activitat els genera molts dubtes, perquè els costa molt dibuixar quelcom al que no hi estan acostumats.

LA VIDA DE LES PLANTES

OBJECTIUS:

- Observar el cicle de les plantes i reflexionar sobre el què hi passa.
- Reflexionar sobre el cicle de la vida dels animals i les persones.
- Tenir cura de la llavor plantada i de la planta.

ACTIVITAT:

Es tracta de portar a l'aula llavors diverses: cigrons, grana de meló, llenties, llavors de poma, blat, blat de moro, tomata, etc.

La mestra ha d'explicar que les plantarem d'una manera especial i es demana que facin hipòtesis del què pot passar amb les llavors.

Escoltades les hipòtesis i les anotarem en una cartolina que penjarem com a mural.

Es poden les llavors, dins de pots de vidre o plàstic amb cotó fluix i aigua. Cal vigilar que les llavors quedin entre el cotó i el vidre així podrem observar millor què passa.

S'acorda què cal fer després de plantar i s'ha de fixar un dia a la setmana per anar observant el què passa.

Una vegada hagi passat un temps, podrem corroborar o desmentir les hipòtesis i en formularem de noves, que també anotarem en una cartolina i substituïrem l'anterior.

Què passarà amb la planta? Què cal fer?

L'activitat conclou quan les plantes facin fruits i es puguin recollir noves llavors. Al llarg del procés, de ben segur que n'hi haurà que hauran mort. Aquest és un moment per a treballar el conceptes de la mort:

Què ha passat?

Perquè?

Passa sovint?

Hi ha algun sentiment?

On ha anat a para la plata?...

És important fer moltes preguntes del què passa i perquè i sobretot extrapolar-ho a la resta d'éssers vius.

És imprescindible que aquest treball es faci amb seguiment i sigui comú a tot el grup.

QUÈ ÉS ESTAR VIU?

OBJECTIUS:

- Identificar els coneixements previs sobre la mort.
- Desvetllar la reflexió individual i grupal.

ACTIVITAT:

Donar als alumnes la graella. Marcar amb una creu tot allò que respon a la pregunta, què és estar viu?

Posa una creu al que és estar viu:		
☐	ÉS COM ESTEM NOSALTRES	☐
☐	ÉS AGRADABLE	☐
☐	ÉS DESAGRADABLE	☐
☐	ÉS QUAN ESTEM DORMINT	☐
☐	ÉS MENJAR	☐
☐	ÉS EL QUÈ FAN LES PEDRES	☐
☐	ES EL QUÈ FAN LES PAPALLONES	☐
☐	ÉS ESTAR A LA TERRA	☐
☐	ÉS ESTAR AL CEL	☐
☐	ÉS QUAN ENS MOGUEM	☐
☐	ÉS MENJAR, VEURE, RESPIRAR	☐
☐	ÉS RIURE, PLORAR	☐
☐	ÉS ESTAR QUIET	☐
☐	ÉS NÈIXER I CREIXER	☐
☐	ESTAR MORT	☐
☐	SER MOLT FELIÇ	☐
☐	SER UN ESTEL	☐
☐	SER UN FANTASMA	☐
☐	PODER FER MOLTES COSES	☐
☐	NO FER RES	☐

Una vegada acabada d'omplir, es comenta la graella amb el grup classe.

La graella s'escriu amb lletra majúscula per facilitar la lectura als alumnes de primer.

LA MORT D'EN TIM

OBJECTIUS:

- Reflexionar el contingut del conte distingint la mort natural de l'accidental.
- Descobrir estratègies per acomiadar una pèrdua.
- Identificar el plor com la manifestació natural de la tristor.

ACTIVITAT:

Lectura del conte en veu alta per part de la mestra. Posteriorment demanarem els dubtes de vocabulari, què els fa pensar i què els fa sentir.

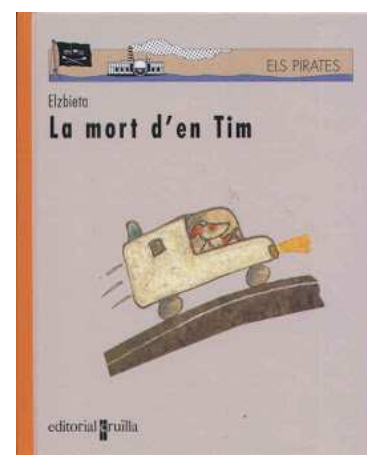
- *Qui ha atropellat en Tim? –Jo- diu la guineu.-Però ho he fet sense voler-.*
- *Qui l'ha portat a l'hospital? –Jo- diu el gos. I he anat tan de pressa com he pogut-.*
- *Qui li ha fet companyia? –Jo- diu la ratolina. He estat amb ell fins al final-.*
- *Qui farà saber que s'ha mort? –Jo- diu el gall des de alt el campanar. Ho anunciaré als quatre vents-.*
- *Qui el vestirà? –Jo- diu l'eríçó. Li posaré el vestit dels diumenges-.*
- *Qui li farà la caixa? –Jo- diu el gat. N'hi faré una amb el martell i la serra-.*
- *Qui l'enterrarà? –Jo- diu el talp. L'enterraré al jardí de casa meva-.*
- *Qui l'acompanyarà? –Nosaltres- diuen les merles. Els el carregarem a les espatlles-.*
- *Qui li dirà adéu? –Jo- diu el colom. I m'eixugaré les llàgrimes amb el mocador més bonic que tinc-.*
- *Qui cantarà una cançó? –Jo- diu l'alosa des de dins un núvol. No pararé de cantar-.*
- *Qui li plantarà una rosa? –Jo- diu l'esquirol. Demà de bon matí, li plantaré una rosa-.*
- *Qui plorarà per en Tim? –Tots nosaltres, els seus amics, amb les nostres llàgrimes petites plorarem per en Tim-.*

L'école des Loisirs
Adaptació: Núria Font i ferrer
Cruïlla 2002

Quan mor algú que estimem el més normal és estar trist.

Tots els amics fan alguna cosa per acomiadar-lo.

Què podríem fer nosaltres si fóssim un amic d'en Tim?

COM PODEM SABER SI UNA COSA ÉS VIVA?

OBJECTIUS:

- Reconèixer les característiques dels éssers vius.
- Diferenciar els éssers vius dels inerts.

ACTIVITAT:

La mestra fa la lectura als alumnes i una vegada acabada, en un paper han de fer un dibuix d'un ésser viu i un ésser inert.

Es pot proposar que aportin a la propera classe éssers vius i inerts.

Una estrella viu? Una roca viu? Un bri d'herba viu? De fet, sabem que una cosa és viva si s'alimenta. Una flor capta la llum del sol i es beu l'aigua de la pluja, i amb l'aigua, l'aire i la llum, la flor s'alimenta i creix.

També sabem que un ésser és viu si es reproduïx, és a dir si pot fer altres éssers vius. Una pedra no altres pedres.

Les margarides, als prats, es reproduïxen gràcies al seu pol·len, que vola per l'aire o que transporten les abelles.

Al nostre planeta, hi ha milers de vides, n'hi ha tantes que és impossible de comptar-les: és impossible comptar tots els brins d'herba, totes les petxines, les aranyes, els pollancre, les algues, els corbs, els salmons, els humans, els cucs de terra...

El món dels vius és el món dels éssers humans, però també és el món de les algues, de les plantes, dels arbres, de les flors, de les rates, de les serps, dels lleons, dels gossos, de les mosques...

Els planetes, les roques, els grans de sorra, les estrelles, l'or, no formen part del món dels vius. El seu món és el de la matèria.

Potser que algun alumne necessiti confirmar que allò que vol dibuixar és correcte.

Cal respondre-li sense fer-lo aventurar a que s'equivoqui i aclarir-li el dubte.

Volem que aprengui no que endevini.

Pensa-hi: La vida i la mort
Brigitte Labbé i Michel Puech
Cruïlla 2001

MASSATGE PER PARELLES

OBJECTIUS:

- Aprendre una tècnica de relaxació per asserenar les emocions
- Donar i rebre un massatge per gaudir-lo
- Reflexionar sobre les emocions que ens proporciona un massatge

ACTIVITAT:

L'activitat es realitza amb tot el grup a l'aula. Es fa per parelles. Un es posa d'esquena amb els braços i el cap cot sobre la taula i l'altre company es posa dret darrera seu. Una vegada comenci la música relaxant, es comença el massatge al nostre company fent la consigna.

És necessari que estem en silenci, millor amb els ulls tancats, escoltant la música i pendent del què ens fan. Al finalitzar explicarem si ens ha agradat o no, perquè i què hem sentit.

La mestra també fa el massatge a un alumne i viceversa. Ella serà l'encarregada de donar consignes perquè el massatge sigui variat i serà el model a seguir pels alumnes.

- * Formiguetes: tots els dits de les dues mans es mouen amunt i avall a l'esquena a poc a poc fent pessigolles.
- * Potes d'elefant: tancant els punys anem trepitjant tota l'esquena i braços.
- * Esquís: amb les mans tancades i planeres anem acariciant l'esquena com si la baixéssim amb uns esquís.
- * Piano: els dits fan força i premen tots els racons de l'esquena i del cap
- * Ganivets: amb les mans laterals i en vertical fem com si talléssim amb moviments ràpids l'esquena.
- * Aranyes: amb els dits fem pressió fent pessics molt grossos sobre les parts de l'esquena.
- * Claping: tanquem les mans en forma de bol i piquem simultàniament amb suavitat l'esquena.
- * Pintes: els dits de les mans s'han convertit en les puetes d'unes pintes que pentinen braços, cap i esquena.
- * Fem pa: aprofitem per amassar amb més intensitat la carn dels braços i l'esquena.
- * Escales: situem els dos dits de cada mà a baix de l'esquena i fem com si pugessin i baixessin escales.

Aquesta activitat es pot repetir sempre que es vulgui. És molt agradable i els alumnes s'hi avenen de seguida. Cal tenir en compte que si es deixa fer les parelles als alumnes pot ser que sempre siguin les mateixes. Es pot deixar que un alumne vagi canviant les consignes i n'inventi de noves

És important anar variant les parelles.

Caldrà anar recordant que:

- és una estona tranquil·la
- cal controlar el riure
- no hem de fer mal als altres
- el què donem ens serà donat

MALEÏT MOSQUIT, GOSSET BONIC

OBJECTIUS:

- Reflexionar sobre el valor de la mort.
- Conèixer les emocions que ens provoca reflexionar sobre la mort significativa.

ACTIVITAT:

Llegim en veu alta el següent text. Una vegada llegit, demanem què en pensem i què els fa sentir la mort del mosquit i la mort del gos.

Una vegada tothom qui vulgui hagi parlat es llegirà la reflexió.

També cal que a l'aula tot el grup parli de la reflexió, si hi estant d'acord, si no i perquè.

Per acabar l'activitat els demanarem que facin una llista, de com a mínim 4 éssers que no els fa res que morin i 4 que sí que els faria molt. També demanarem que facin un dibuix de la mort d'un ésser que menys els importi i del que més. Quan tots ho tinguin escrit en parlarem per a treure'n conclusions.

La mort té més o menys valor segons qui es mor i per a qui es mor.

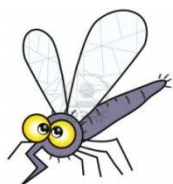
És important fer-los adonar que la mort en sí no ens preocupa, sinó qui es mor és el què preocupa.

També és important fer-los adonar que sí percebem patiment la mort ens afecta més. Com que hi ha éssers que no els sentim ni percebem quan moren no ens afecta tant.

NO ENS PREOCUPA	ENS PREOCUPA
mosquit	gosset

Pot ser que surti el tema del vegetarianisme, seria un bon moment per parlar-ne.

MALEÏT MOSQUIT, GOSSET BONIC

El Joel veu que un mosquit es para en el seu braç. Aixeca molt lentament la mà i ...plaf!, l'estaborneix d'una plantofada. Uf! El mosquit s'ha mort abans de picar-lo. L' Isaac, el guàrdia urbà del barri, coneix el Joel. Li, l'home somriu: "bona, aquesta! L'has ben enganxat, Joel!"

Al cap de molt poca estona, l'urbà sent xiscles. El gosset d'una dona ha plantificat una bona tifarada sobre el peu d'un home, l'home ha perdut el món de vista, ha envestit el gos a puntades de peu...i ja tenim catàstrofe: el gos és mort!

D'Isaac hi va corrents, arresta l'home i se l'endu a comissaria.

La dona plora, i tothom que l'envolta està escandalitzat.

REFLEXIÓ:

A tothom se li'n fum, la vida del mosquit. La del gos, en canvi és important. Això ens fa adonar que no totes les vides tenen el mateix valor. Ningú no s'estima els mosquits?

Però si el Joel es passés el dia matant mosquits, arrancant-los les ales per plaer, no ho trobaríem normal, o si?. Si mata un mosquit per defensar-se, no passa res.

Si algú cull flors i les llença a la vora del camí, les flors es moren, sense cap raó. Si les collim per fer-ne un ram, gairebé tothom pensa que està bé: les flors es moren, però és per fer bonic a casa. També hi ha gent que no en cull mai, per deixar-les viure a la seva tija. A muntanya, a més de vegades la llei prohibeix que se'n cullin perquè n'hi ha poques. I les persones decideixen que s'ha de deixar que visquin i es reproduïxin. De fet, totes les vides tenen un valor. Simplement, no és el mateix valor per a tothom, vet aquí el problema.

PENSA-HI: La vida i la mort
Editorial Cruïlla

QUÈ VE DESPRÉS DE MIL?

OBJECTIUS:

- Fer una escolta activa del conte
- Comprendre el text del conte Què ve després de mil?
- Fer un dibuix del què ens hagi expressat.

ACTIVITAT:

La mestra fa la lectura del conte, amb una veu suau i calmada. Fent pauses i donant temps per a poder comprendre. Una vegada s'hagi acabat, demanarà si hi ha algun pregunta o algun comentari i després demanarà que cadascú faci un dibuix del conte. Poden dibuixar el que vulguin.

QUÈ VE DESPRÉS DE MIL?

-Des del principi? – pregunta l'Otto.

-De cap i de nou! – diu la Lisa cridant, perquè l'Otto és dur d'orella i no suporta que li parlin fluixet. L'Otto comença a comptar: -U per la Lisa, que de Lisa només n'hi ha una!

-QUATRE per les puntes del teu coixí –diu l'Otto-, i CINC per la suma de les nostres cames! La suma de les nostres cames...-repeteix-. On érem? –pregunta arrugant el front-. SIS pels pals de les tomaqueres, SET pels dies de la setmana, VUIT per les puntes que li falten al teu rampí, no te'n recordes?. –Ja érem al SETZE- diu la Lisa en veu baixa. Tot seguit es posa dreta d'un salt i diu-: Però el que m'agradaria poder dir d'una vegada és: "U per una bona pedrada contra el búfal de llauna". Després agafa el tirador i s'endinsa al jardí caminant feixugament. De fet, el que la Lisa voldria és tenir un arc com el que té el noi de la casa del costat i disparar fletxes d'aquelles que acaben en ventosa i s'enganxen a la porta de l'habitació. Però l'Otto li va dir: -Si el que vols és jugar a disparar aquí a fora i fer blanc des de lluny, hauràs de córrer tota l'estona darrere les fletxes. No no! Un indi de debò té sempre a mà el que necessita.

Dit això, l'Otto va agafar una pedra de terra i després li va fer un tirador. La Lisa té força punteria, però no hi ha manera que encerti el búfal de llauna. També avui ha errat tots els trets. –Què? Ja has matat el búfal?- pregunta l'Otto quan la Lisa torna del jardí. -No! –diu ella, enrabiada- li he disparat més de mil pedretes, però totes han passat de llarg!. Aleshores a l'Otto se li acut una cosa, riu per sota el nas i es treu amb compte dues galetes per a emergències de la butxaca dels pantalons: -Les ha fet l'Olga –diu a la Lisa a cau d'orella-. Les hi he pispat! "Sort n'hi ha de les galetes per a emergències", pensa la Lisa. "Si més no, matarem el cuc".

Comença a fer-se fosc. L'Otto i la Lisa miren com surten les primeres estrelles, l'una rere l'altra, fins que tota la volta del cel brilla i guspireja. –Quantes estrelles hi deu haver? –pregunta la Lisa. –Mil –li respon l'Otto-, més i tot..

-I què ve després del mil? – vol saber la Lisa. –Mil u, mil dos, mil tres, mil..

-No s'acaben mai els ? -pregunta la Lisa, estranyada. -No, els números no s'acaben mai!

L'Otto arreplega amb el rampí l'herba acabada de segar. Fa molta flaire. -Servirà per adobar la terra -diu. L'Otto ho sap tot del jardí: que l'herba tallada es descompon i es converteix en terra, que hi ha llavors diminutes que fan néixer arbres altíssims i per què les abelles fabriquen mel. La Lisa, però, només pensa en una cosa, en com matar el búfal. -D'avui no passa! -diu convençuda. -Ja el vas abordar pel costat bo, ahir? -li pregunta l'Otto.

Tots dos avancen de cara al vent, mig ajupits i amagats darrere l'herba alta. La Lisa apunta el tirador cap al búfal, que es troba just al centre de la forqueta, i tot d'un plegat...pataplaf!, encerta el blanc. - Ostres tu! -exclama l'Otto admirat. -U! -exclama la Lisa-, U per la primera diana sobre el búfal de llauna! La Lisa salta d'alegria i balla amb l'Otto la gran dansa índia de la victòria. Rendits, tots dos s'ajeuen a l'herba i contemplen les capçades dels arbres.

-Otto -diu la Lisa-, com pujaré el cos del búfal a la capçada de l'arbre? -Que vol fer què? -li pregunta l'Otto molt sorprès.

Em vas explicar una vegada que els indis lligaven els morts a la capçada dels arbres perquè els ocells se'ls poguessin endur cel amunt. L'Otto fa memòria i recorda que un dia havia parlat amb la Lisa dels costums dels indis. -Tens raó, això ho feien amb les persones mortes, però els búfals no els penjaven pas als arbres. Quan en mataven un, era per menjar-se'n la carn. No, no els hauria agradat gens que els ocells se l'emportessin cel amunt -afegeix rient-. Però sí que el tenien present en el cor, en senyal d'agraïment.

-Mita'!! Més eixerit que un pèsol! -fa broma l'Olga. Quan l'Olga diu això, és que l'Otto està pàl·lid. I és també el senyal que anuncia que l'Olga ha fet tè i ha deixat sobre la taula de la cuina un plat amb pastes seques o un pastís. L'Otto i la Lisa es fan l'ullet i entren a casa. L'Olga es queda a fora i es fa càrrec de les feines del jardí.

-QUINZE, SETZE, DISSET -compten la Lisa i l'Otto tot escopint pinyols de cirera sobre el plat.

-DISSET, ni més ni menys! -exclama la Lisa, contenta, després que s'hagin menjat dos talls de pastís-. Diga'm Otto, d'on vénen els números? -li pregunta mentre se serveix un altre tros de pastís. L'Otto s'ho pensa bé. Al cap d'una estona contesta: -Jo diria que els portem a dins...

Avui l'Otto s'ha quedat al llit. Està cansat. Ni tan sols les cireres madures l'han fet sortir al jardí. La Lisa n'hi cull unes quantes i els hi ofereix, però a ell no li vénen de gust.

Els dies següents l'Otto tampoc no es veu amb cor de llevar-se i amb prou feines pot parlar. -Que et moriràs aviat? -li pregunta la Lisa tot acariciant-li la mà. -Mmmm -contesta l'Otto bellugant el cap-, em sembla que sí. -I t'hauré de penjar en un arbre? -vol saber la Lisa.

L'Otto fa mitja rialla: -No, al vell Otto l'enterrareu -diu-. Així em convertiré en terra, com l'herba, i d'aquesta terra potser en dia naixeran flors, t'ho imagines? -Respira fondo- :Sí, això sí que m'agradaria. Que els ocells se t'emportin cel amunt fa per als indis, però no per a mi. Jo sóc jardiner.

De tant en tant la Lisa agafa l'Otto per la mà.

Quan l'Otto mor, es fa un llarg silenci. L'Olga abraça la Lisa ben fort. Totes dues es queden mirant l'Otto una bona estona. Fa l'efecte que somriu una mica. Està molt pàl·lid. Però aquesta vegada l'Olga només li diu, en veu baixa: -Bona sort, Otto!

El dia de l'enterrament de l'Otto, el cementiri s'omple de gent. Algunes persones la Lisa no les ha vist mai. Tots parlen en veu baixa i fan cara de pomes agres. –No parleu fluixet! –protesta la Lisa-. A l'Otto no li agrada!

Els estranys miren disgustats. La Lisa està enfurismada. Quan tothom és dins de casa, ella surt al jardí disposada a fer punteria amb el tirador. I el dispara amb tan bona fortuna que una pedra passa a frec del búfal de llauna. La Lisa entra corrent a casa i comença a saltironejar en cercle. Convida a tothom a participar de la seva alegria, però els estranys fan uns ulls com unes taronges. L'Otto hauria dansat i ballat amb ella per celebrar l'èxit.

Per fi arriba l'Olga.

–Ningú no m'entén –murmura la Lisa-. Per què 'ha deixat sola l'Otto?

Al vespre, quan tots els estranys han marxat, la Lisa i l'Olga surten al jardí. S'asseuen damunt l'herba i la Lisa recolza el cap a l'espatlla de l'Olga. –Sense l'Otto el jardí no m'agrada –diu la Lisa.

Totes dues es posen a plorar, i darrere les llàgrimes no veuen el jardí, sinó taques borroses de colors.

–Per què m'ha deixat sola, l'Otto? –repeteix la Lisa.

–Sola...! –diu l'Olga pensadora-. Sí que fa aquesta sensació, es veritat. Però no crec pas que l'Otto se n'hagi anat del tot. El què passa és que a partir d'ara no el podrem veure –diu l'Olga. –Què vols dir? –li demana la Lisa-. Que no ha deixat de viure l'Otto? –Tanca els ulls i imagina't un pastís! –li diu l'Olga. La Lisa arrufa el front. –Sí, imagina't un pastís! Què veus?

–Veig un pastís de cireres amb fideus de xocolata i muntanyes de nata.

–Fideus de xocolata negra o de xocolata blanca? –De xocolata negra, és clar –contesta la Lisa.

L'Olga somriu. –Ho veus? –diu-. El pastís hi és, encara que no el puguis veure.

De mica en mica el cel s'omple d'estrelles. La Lisa pensa en l'Otto, en les cinc cames acaronades per l'herba i en les dues galetes per a emergències. I aleshores sent l'Otto molt a prop seu.

–Saps una cosa, Olga? –diu al cap d'una estona -. Amb l'Otto passa com amb els números: el portem a dins i no s'acaba mai.

Anette Bley
Editorial Takatuka

EM FA SENTIR BÉ!!!

OBJECTIUS:

- Reconèixer les pròpies emocions positives
- Aprendre a usar estratègies per a sentir-nos millor.

ACTIVITAT:

La mestra introdueix la sessió menjant una piruleta de cor. Ho fa servir com element motivador per captar l'atenció dels infants. Explica que menjar piruletes li agrada i que la fa sentir bé. Seguint el fil de la conversa, demana als nens i nenes què els agrada a ells.

Una vegada hagin parlat tots, els donarà un full de paper en forma de cor i explicarà que aquest paper és com la piruleta, que l'hem d'omplir de coses que ens fan sentir bé.

Quan s'hagi donat prou temps per escriure, ens les explicarem. I aquelles que podem fer, les farem. Per exemple les pessigolles. Observarem com ens sentim abans de fer-les (escoltem el cos) i una vegada fetes el tornem a observar.

Al llarg de la sessió en farem de diverses que els nens hagin posat en el seu paper de cor i anirem observant abans i després i deixarem que s'expressin.

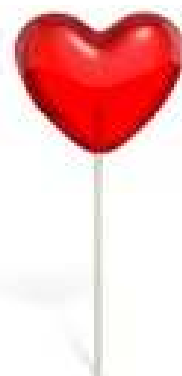
La reflexió final per part de la mestra pot ser: quan ens sentim tristos i malament podem recórrer a tot el què hem escrit. El paper de cor se'l poden emportar i poden posar-lo a l'habitació i anar-lo omplint o tatxant de coses que ens facin sentir bé.

Per acabar la sessió, la mestra repartirà una piruleta a cada alumne. Així sempre que ho necessitem podrem recórrer al record de la piruleta.

Potser que hi hagin alumnes que no els agradin els dolços o les piruletes, podem donar-los un paper en forma de gelat que a tots agraden.

També pot ser que hi hagi algun alumne que no discerneixi el que el fa sentir bé de malament; haurèm d'ajudar-lo amb exemples senzills.

EL REI ÉS BOIG

OBJECTIUS:

- Confegir un mural amb noms d'éssers vius per observar-ne la gran varietat
- Prendre consciència d'ésser viu i ésser inert
- Reflexionar sobre la interrelació dels éssers vius dins del planeta

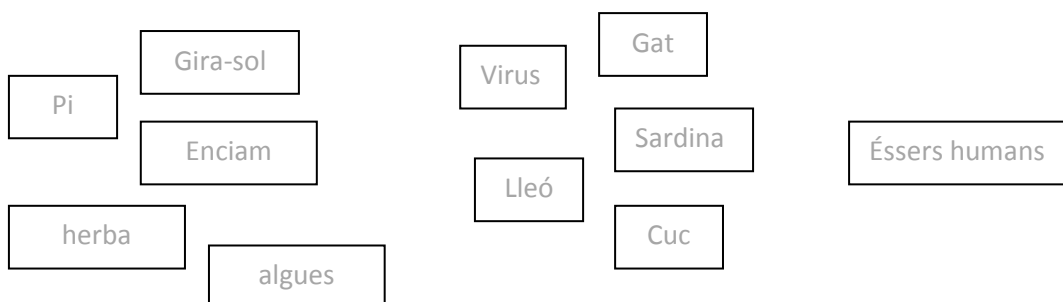
ACTIVITAT:

Fer la lectura del conte en veu alta per part de la mestra.

Llegir la reflexió i parlar-ne.

Escriure noms d'éssers vius en targetes i fer-ne un mural classificant-los. Una vegada en tinguem moltes i hàgim confegit el mural entre tots, cal observar com ha quedat i poder fer la reflexió, que els uns ens necessitem als altres per viure, que no hi ha cap vida superior, encara que tinguem capacitats diferents (pensar, lluitar, matar..).

La mestra proposa si els sembla bé posar-hi un títol i entre tots el decidirem i hi farem un títol ben bonic.

EL REI ÉS BOIG

El Perot, el nou rei del planeta Glopis, és un personatge força estrambòtic: és baixet, i no suporta que hi hagi res que sigui més alt que ell. Ja ha desterrat del seu reialme tots els homes i totes les dones que el passaven d'altura. També ha fet fora les girafes i els elefants. Però ara té un problema molt gros: els arbres.

Com que no pot pas fer-los fugir, dóna ordre de tallar-los. Al cap de sis setmanes, feina feta: no queda ni un arbre al planeta Glopis.

El rei Perot està content: res ni ningú no és més alt que ell.

Passen els anys i els habitants s'inquieta: gairebé ja no plou, costa respirar i la terra s'ha assecat, les collites són dolentes, la fam s'escampa. Uns quants anys després, el planeta s'ha convertit en un autèntic desert: la gent mor de fam i de set.

REFLEXIÓ:

De vegades, l'ésser humà oblida que totes les vides tenen un valor. Com que és més intel·ligent que els altres éssers vius, com que se sent molt fort, molt poderós, arriba un moment que s'apodera d'ella vida i en fa el que vol. Es pensa que totes les vides li pertanyen. Oblida que no viu per damunt de les altres vides, sinó amb elles, enmig d'elles, gràcies a elles.

El rei ha oblidat que viu gràcies als arbres. En efecte, els arbres ajuden els núvols a formar-se, i els núvols porten la pluja. La pluja rega la terra i les llavors creixen. I la gent s'alimenta de la collita que hi ha. I els animals de la collita. I nosaltres dels animals.

Si la gent contamina l'herba que pasturen les vaques, es contaminen ells mateixos quan beuen llet o mengen carn d'aquelles vaques. Si no vigilem què fem amb els altres éssers vius, ens creem problemes greus. L'ésser humà no pot oblidar que tots els éssers vius formen part d'una sola família. Tot i així, és cert que ocupa un lloc a part en aquesta família.

PENSA-HI: La vida i la mort
Editorial Cruïlla

EMOCIONS

OBJECTIUS:

- Treballar les emocions: alegria, tristesa, ràbia, por, enveja, apatia.
- Reconèixer les emocions que sentim en observar les imatges
- Expressar oralment el què sentim

ACTIVITAT:

Aquesta activitat pretén treballar els sentiments dels alumnes. Les imatges ens provoquen reaccions emocionals i és a través d'aquestes que intentarem observar el què ens fan sentir. Un altre punt important és reconèixer-les i saber expressar-les.

Mirarem les imatges, en tamany A4 o A5 una per una i després intentarem tancar els ulls. Demanarem als alumnes si han sentit alguna cosa i si hi poden posar nom. Ho direm en veu alta.

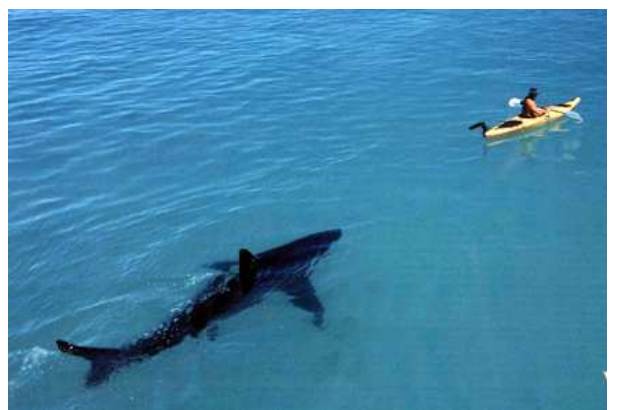
Una vegada les hàgim vist totes i s'hagin anat expressant, hauran d'escollir quina els ha agradat més, no per la imatge sinó pel què els ha fet sentir. I quina els ha fet sentir una emoció més desagradable.

Per acabar l'activitat donarem diverses revistes de diferent temàtica als nens i hauran de retallar les imatges que els siguin agradables i les que no. Les enganxarem en una fitxa amb el títol de "Les emocions" i posarem el què ens fa sentir sota de cada imatge.

LES EMOCIONS

Ens podem trobar amb nens que no sàpiguen reconèixer l'emoció. Els anirem ajudant i intentarem treballar l'empatia. Que ells s'imaginin dins la foto o el dibuix i que intentin pensar què sentirien. Primerament reduïrem els sentiments a bé o malament i anirem ampliant si cal, posant exemples.

AGAFEM-NOS TEMPS!

OBJECTIUS:

- Reconèixer la paciència com a un valor necessari per les activitats de la nostra vida.
- Aprendre a fer les activitat amb calma, sense pressa.
- Gaudir de l'activitat en tota la seva durada.

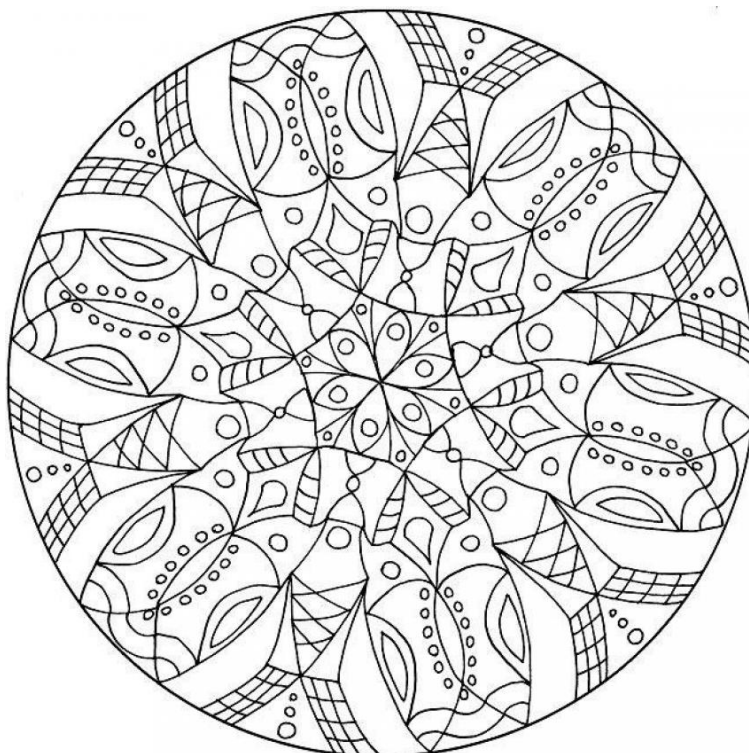
ACTIVITAT:

En els diccionaris s'hi troba la definició de la paraula "mandala" i diu que és una representació geomètrica i simbòlica de l'univers. El mandala és un art mil·lenari que permet per mitjà d'un suport gràfic arribar a concentrar-se i esprémer la nostra pròpia naturalesa i creativitat.

Tothom pot pintar un mandala. I en aquesta activitat aprendrem a tenir paciència, a gaudir del què estem fent i que necessitem temps per assolir els objectius. La immediatesa, no sempre és possible.

Consisteix en pintar una mandala escoltant música. Primerament, escollirem els colors que vulguem fer servir i anirem pintant amb aquests. Començarem a pintar amb calma, sense presses, ni sense fer-ho malament. S'ha de seguir el dibuix i els seus límits.

La mestra verbalitzarà l'objectiu de la sessió perquè els alumnes en siguin conscients, sàpiguen què els demanem i si cal els ho anirem recordant quan es cansin.

Quan els alumnes es cansin, romancegin o vulguin fer-ho ràpid i malament, cal recordar-los que no tenim pressa, que l'objectiu és que surti bonic i gaudir-ho mentre ho estem fent. Els direm que descansin una petita estona, que s'aixequin, que beguin i que quan estiguin a punt hi tornin.

L'ÉSSER HUMÀ CONDUEIX LA SEVA VIDA

OBJECTIUS:

- Treballar l'escolta activa del text i la seva comprensió.
- Comprendre la capacitat de decisió que té l'ésser humà.
- Reconèixer trets de la personalitat i potenciar l'autoestima.

ACTIVITAT:

Fer una lectura del text i fer-ne preguntes per veure si s'ha comprès el què s'hi explica.

L'abella no és lliure: és a la Terra, simplement, per fer mel. El castor no és lliure: es passa la vida construint dics als rius.

És com si els animals nasquessin en un gran teatre on cadascun té assignat un paper ja decidit, un paper que no pot triar. L'abella duu una disfressa divertida, i quan s'alça el teló ha de fer mel. És així, ningú no li demana la seva opinió. Quan es mor, una altra actriu abella la substitueix, i ningú no es recorda de totes les actrius abelles, perquè no hi ha cap diferència entre elles.

Un ésser humà, quan neix, no duu cap disfressa, no té assignat cap paper. És ell qui s'inventarà la seva obra de teatre, les seves disfresses, els seus papers: s'inventarà la seva vida. Quan el teló s'abaixa, al final de l'obra, ens recordem de moltes coses sobre ell, perquè ningú no ha actuat com ell: la seva vida és única, no s'assembla a cap altra vida.

La vida humana no s'assembla a la dels animals, perquè l'ésser humà condueix la seva vida, és ell qui decideix. És lliure d'anar pel camí que vulgui. Cada vida humana és diferent, cada persona escull el seu camí. I l'ésser humà construeix, de mica en mica, al llarg de tota la seva vida, el que anomenem una personalitat.

PENSA-HI: La vida i la mort
Editorial Cruïlla

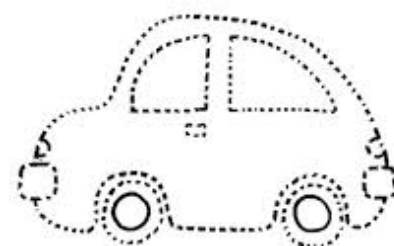
Seguidament i després de parlar del text, demanarem als alumnes que escullin diversos personatges que els agradin, poden ser televisius, de pel·lícula, de la família, de l'escola.

Una vegada cadascú n'hagi escollit 3 o 4, verbalitzarà què els agrada de la personalitat d'ells o del què fan.

En un paper en forma de cotxe, sota el lema condueix la teva vida, hauran d'escriure el què vulguin assolir, sigui una feina, una actitud o un bé material. Una vegada escrit poden pintar i decorar el cotxe per penjar-lo a la seva habitació.

La reflexió final de la sessió hauria de ser que: podem decidir què volem ser, com, quan, en la nostra vida de la mateixa manera que com actuem per arribar-hi.

LA MEVA ÀVIA TÉ ALZ...NO SÉ QUÈ

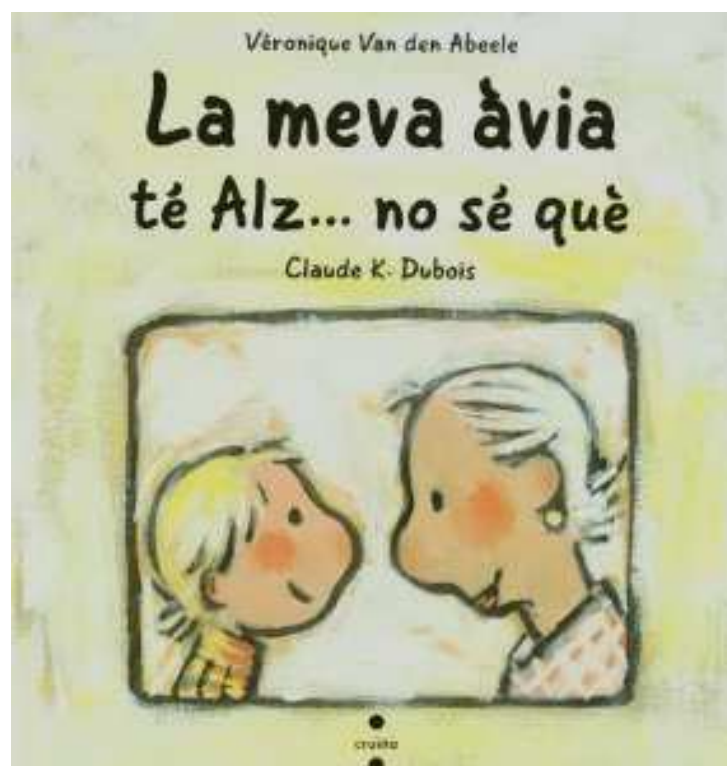
OBJECTIUS:

- Reflexionar sobre com ens afecten les malalties.
- Comprendre una pèrdua de tipus relacional.

ACTIVITAT:

Fer la lectura en veu alta i pausada per part de la mestra. Una vegada acabada, demanar si es té algun dubte o si algú vol aportar alguna experiència.

És una bona ocasió per parlar dels avis dels alumnes i de les malalties que pateixen. Caldrà aprofundir en si els preocupa o els angosta que algun dia els avis puguin morir. Caldrà fer veure que els seus neguits són del més normal perquè els estimen.

LA MEVA ÀVIA TÉ ALZ...NO SÉ QUÈ

Em dic Carlota. Et vull explicar l'estranya història de la meva àvia, perquè la meva àvia s'ha tornat molt rara...

Quan jo era petita moltes vegades anava de vacances a casa seva. L'àvia tenia una casa gran i que feia una olor dolça de confitura. Em rebia sempre amb els braços oberts, i jo estava molt contenta de veure-la. Sabia que passaríem molt bones estones juntes.

El matí començava sempre per un moment molt especial: l'àvia em deixava mirar el seu "tresor". Amb el cap ple de records, obria l'àlbum de fotos i responia totes les meves preguntes: -Aquesta nena ets tu, àvia? Si semblo jo!

Després sortíem a comprar i anàvem al forn i a la carnisseria. M'agradava molt acompanyar-la a aquella carnisseria, perquè era on l'àvia havia treballat quan era més jove. Em costa d'imaginar!

De tornada sempre travessàvem el parc. Au, uns quants bocins de pa per als ànecs! Ens agradava aturar-nos una estoneta a mirar-los. L'àvia els trobava d'allò més bufons.

A la tarda jugàvem a fer de pastisseres per preparar el berenar. M'encantava cuinar amb ella. La nostra especialitat eren...els pastissos de xocolata amb molta crema! Jo em posava el seu davantal i abocava els ingredients. I l'àvia fins i tot em deixava llepar la cullera...Era genial!

A la nit, m'explicava coses que li havien passat quan ella tenia la meva edat. Em parlava de la seva escola i dels seus jocs preferits. A mi m'agradava molt escoltar aquella veu suau i tranquil·la. Les seves històries m'encantaven.

Després venia el meu moment preferit: ens miràvem amb ulls trapelles i ens fèiem "un petonàs ben gros", com deia ella. I rèiem tan fort que les rialles ressonaven per tota la casa. Era un petó tan fantàstic... Que bé que hi estava jo, amb l'àvia!

I, perquè m'adormís, em cantava la seva cançó preferida mentre m'abraçava: "canto la vida, sí.." Encara la sé de memòria.

Però un dia, quan vaig arribar a casa l'àvia, vaig notar que alguna cosa havia canviat. - Hola, Rosa -em va dir. -Però si jo no em dic Rosa!. Àvia t'equivoques, que sóc la Carlota! Em vaig pensar que feia broma... Però no. Per desgràcia, l'àvia començava a confondre els noms de debò. De vegades també deia coses molt estranyes, com ara: -Vine, papa, que anirem a pescar ocells...

Aleshores vaig suposar que l'àvia volia ser pallassa. Però quan vaig veure que cada vegada feia més ximpleries, em vaig adonar que no estava bé del cap: desava les sabates a la nevera, s'equivocava de camí, ja no sabia trobar el seu llit...

Un dia fins i tot va provar de menjar-se el tovalló! Imagina't Se l'havia de vigilar tot el dia. I aleshores ho vaig entendre. L'àvia no volia ser pallassa: estava malalta i era la malaltia que li feia fer tot allò.

El metge ens va explicar que tenia la malaltia d'Alzheimer. -Alz...què? -vaig preguntar. Però el nom era igual; l'àvia necessitava ajuda.

Ara jo no viu a casa seva. Viu en una casa molt gran amb molts altres avis i àvies com ella. Les infermeres la cuiden molt, perquè ja no pot ni menjar sola, ni rentar-se, ni caminar, ni fer pastissos com els que a mi m'agradaven tant.

Estic una mica trista que l'àvia ja no sigui com abans. Però la vaig a veure sovint i ... saps què?

Ara sóc jo qui li porta pastís de xocolata, qui li ensenya fotos...

...qui la passeja pels passadissos i qui li explica històries.

Realment, és veritat que ja no és com abans, però continua sent la meva àvia i jo continuo estimant-me-la molt.

Ara sembla com si ja no m'entengués gens ni mica quan li parlo.

Però tot i això, hi ha una cosa que estic segura que encara entén i que li agrada moltíssim...

El nostre "petonàs ben gros"!

Veronique van den Abeele

Editorial Cruïlla

EL GUERNICA DE PICASSO

OBJECTIUS:

- Reconèixer les emocions que ens expressa una obra d'art
- Conèixer la història que representa el Guernica de P. Picasso
- Valorar la pintura com a un mitjà d'expressió de fets i emocions.

ACTIVITAT:

Mostrar el quadre el *Guernica* de Picasso als alumnes.

Demanar-los que els sembla que hi passa, si hi passen coses bones o dolentes, que deu voler dir el què hi ha pintat. Quins objectes o éssers hi reconeixen, quines emocions els provoca. Deixar expressar els alumnes i quan hagin parlat explicar-los la història del quadre.

Guernica és el nom d'un dels quadres més famosos de Pablo Picasso un pintor que ja és mort i molt reconegut. També és una ciutat del País Basc que va patir un bombardeig molt important i dolorós el 26 d'abril de 1937 durant la Guerra civil Espanyola. El govern del moment, el republicà, va encarregar-lo per una exposició universal que es faria a París aquell mateix any. Picasso el va començar a pintar el dia 10 de maig després del bombardeig que tant el va commoure i que havia deixat la ciutat destrossada i de 62 esbossos.

És un quadre molt gran de gairebé 4 x 8 metres que només fa servir els colors blanc i negre perquè tothom recordi l'emoció que volia transmetre.

Demanarem als alumnes que dibuixin en una làmina alguna cosa trista, dolorosa o desagradable que els hagi passat. També els recordarem que podem fer servir els colors adequats com va fer Picasso. Una vegada acabat qui ho vulgui pot compartir-ho amb els companys.

<http://www.youtube.com/watch?v=a5FSh7SILA>

UN RECORD, UNA PERSONALITAT ...

OBJECTIUS:

- Valorar els records com a una estratègia a la que podem recórrer per sentir-nos millor
- Comprendre que el cos mor però la personalitat perdura en el nostre record.
- Reflexionar i crear opinió sobre el text.

ACTIVITAT:

Fer la lectura del text amb veu alta per part de la mestra. Demanar als alumnes que estiguin molt atents perquè després els farà un qüestionari que aniran responent conjuntament amb veu alta o per escrit segons les capacitats dels alumnes del grup.

Una vegada fet el qüestionari es llegirà la reflexió i se'ls farà el segon qüestionari. Hauran de respondre les preguntes per escrit o oralment segons les seves capacitats.

QÜESTIONARI 1:

Quants anys tenia l'Ernest quan els seus pares es van traslladar?

Què li va semblar aquesta decisió dels pares?

Que trobava a faltar sobretot l'Ernest del lloc on vivia abans?

Qui es en Jan?

Què recorda l'Ernest que feien amb en Jan?

Que fa l'Ernest quan és al llit, al vespre?

Com el fa sentir el què fa al vespre?

Perquè creus que L'Ernest no recorda com era ben bé l'habitació i l'aspecte físic d'en Jan?

QÜESTIONARI 2:

Què creus que és la personalitat?

La personalitat es pot tocar? Es veu? S'olora? S'escolta?

Com diries que és la teva personalitat? Busca paraules per explicar-la

Estàs d'acord en això: quan un ésser humà mor, és el seu cos que es mor, la seva personalitat continua existint.

El temps ens fa oblidar els records?

Perquè l'Ernest només recorda algunes coses de l'habitació i algunes coses que feia amb en Jan?

Recordar coses agradables ens fa sentir bé? Ho fas?

Recorda una cosa agradable en veu alta

Els records són ben nostres i hi podem recórrer sempre que ens facin sentir bé. Per això ens agraden tant les fotografies, perquè captem moments agradables en imatges. És una estratègia que podem comunicar als nostres alumnes.

UN RECORD, UNA PERSONALITAT ...

L'Ernest tenia sis anys quan els seus pares es van traslladar. Estava molt trist perquè havia deixat a seva habitació i els seus amics. Sobretot el Jan, el seu millor amic. Va plorar molt. Ara, l'Ernest té onze anys. Ja no es recorda de la seva habitació: li sembla que la catifa era blava, però no n'està segur, i hi havia un sostre molt alt amb bigues de fusta...o potser no era ben bé així. Però l'habitació li encantava, i se li fa estrany de no recordar-se'n. Això sí, del seu amic Jan, se'n recorda molt bé: les anades amb bici, el cangueli que van tenir el dia que van escrostonar la taula de vidre del saló, com es trencava de riure el Jan quan va donar al ximple de l'Àlex un xuixo de crema farcit de mostassa, l'aranya de plàstic que van deixar caure dins la carpeta de l'Aurora...Quan l'Ernest és al llit, al vespre, li agrada recordar-se de tot això. Totes aquestes històries amb el Jan, són records que li encanta veure passar dins el cap, com una pel·lícula de cinema.

REFLEXIÓ

La personalitat és la part més important d'una vida humana, molt més important que qualsevol part del cos. Més important que les mans, els peus, els cabells, els ulls...

L'Ernest no sabia dir si el Jan té els ulls blaus, verds o marrons, si té els cabells arrissats o els té llisos. Però es recorda de les riallades del Jan, de la por que van passar plegats, del plaer d'inventar-se bromes, de com es burlaven dels altres...També pot dir que el Jan és divertit, esportista, caguetes, simpàtic, bon paio; pot dir si li agrada més llegir o mirar la televisió. Tot això és la personalitat del Jan.

Quan un ésser humà es mor, és el seu cos el que es mor. La seva personalitat, en canvi encara hi és. Continua existint. Viu en el record dels altres, exactament igual com el Jan existeix en el record de l'Ernest.

PENSA-HI: La vida i la mort
Editorial Cruïlla

...UNA PERSONALITAT, UNA PETJA...

OBJECTIUS:

- Valorar els records com a una estratègia a la que podem recórrer per sentir-nos millor
- Comprendre que el cos mor però la personalitat perdura en el nostre record.
- Valorar els trets de personalitat dels companys.

ACTIVITAT:

Fer la lectura amb veu alta per part de la mestra.

Una vegada llegit el text i la reflexió, demanarem als alumnes que pensin en personatges famosos, que tots puguem conèixer, Leo Messi, Els del Club Super3, algun pintor com Dalí que ja és mort, algun músic actual i del passat.

Parlarem de la seva petjada i del què recordarem d'ells si algun dia moren.

Quan hàgim parlat de les petjades dels famosos les parlarem dels alumnes del grup, quin record més significatiu en tenim de cadascun, i s'obrirà un torn de paraules perquè tothom pugui anar dient.

És important reflexionar amb els alumnes sobre que al llarg de la vida, podem deixar coses que hem fet (quadres, música, grans gestes, poemes, llibres, dibuixos, escultures, rècords, etc...) o records que no es poden tocar, en els altres. I això és el que fa que la persona encara que hagi mort, existeixi i no caigui en l'oblit.

! Podem ensenyar, per mitjà de recursos digitals els quadres que explica la Núria de Picasso.

També pot ser un bon moment per introduir el tema del rituals d'acomiadament (Tanatori, cerimònies religioses, enterraments, incineracions, cerimònies civils...)

...UNA PERSONALITAT, UNA PETJA...

La Núria i els seus pares fan cua per entrar al museu ; és el primer dia d'una exposició de quadres de Picasso. La Núria ja n'està farta, als museus sempre s'hi avorreix, t'hi has d'estar dret hores i hores. Mentre rondinava, la cua ha avançat, i ara ja són a la primera sala, amb tot de quadres penjats davant seu.

És increïble! Semblen dibuixos fets per un nen, plens de color, de dones amb el cap de través i el nas sota les orelles, de cares amb un ull a dalt i l'altre a baix!

Són quadres de Picasso, i a Núria els troba molt divertits. Ha valgut la pena, finalment. Demà ho explicarà a les amigues, i segur que els agrada.

REFLEXIÓ

Si un dia té fills, la Núria, potser els portarà a veure les pintures de Picasso. I també hi aniran. D'aquí a mil o dos mil anys, hi haurà cues enormes als museus per veure els seus quadres. La gent encara en parlarà, d'ell. I tanmateix és mort: Picasso ja no té un cos dins el qual pugui existir. Però de tota manera continua viu gràcies als seus dibuixos, als seus quadres. Va deixar al món una petjada seva. Una petjada que conté la seva personalitat.

I totes les persones en deixen una. Una petjada diferent per a cadascú. Perquè la vida de cadascú és diferent.

En els enterraments o cerimònies per acomiadar als morts, es sol parlar d'aquesta petjada, del què va fer el mort i dels records que deixa en els que encara viuen.

PENSA-HI: La vida i la mort
Editorial Cruïlla

RELAXACIÓ

OBJECTIUS:

- Aprendre a relaxar-nos
- Valorar la tècnica de la relaxació com a una estratègia per a sentir-nos millor
- Reconèixer i expressar les pròpies emocions.

ACTIVITAT:

Aquesta activitat consisteix en fer una sessió de relaxació als alumnes perquè aprenguin asserenar el cos, la ment i les emocions i reconèixer els efectes positius que pot tenir per nosaltres.

S'apartaran les taules i cadires deixant un espai al mig de la classe, en cas que es pugui fer en un gimnàs serà molt millor.

Posarem màrfegues pel terra o tovalloles. Es posarà una música suau i es baixaran les finestres perquè l'aula quedi en penombra. Si es pot s'encendrà un encens per tal de crear un clima agradable i diferent de l'habitual de l'aula.

La mestra serà la que guiarà la sessió de relaxació però els explicarà d'avançada el què faran, per tal d'orientar als alumnes. Han d'escoltar, no es pot parlar i hauran d'intentar estar ben quiets, si fan tot això es tranquil·litzaran i es tornaran a aixecar com si haguessin dormit un bon son.

Una vegada acabada la relaxació, es anirem incorporant i ens asseurem en rotllana. Aquest moment és per explicar el què hem sentit, què ens ha costat, què ha estat fàcil, si ens ha agradat, si no ens ha agradat. Què ens passava, com estem i amb què pensàvem quan estàvem al terra, etc.

La mestra haurà d'anar fent preguntes per tal de fer expressar als alumnes.

És important dir-los que per relaxar-nos requerim entrenament i que a vegades no surt a la primera.

Els podem demanar si ho volen tornar a provar un altre dia per tal d'anar assumint aquesta estratègia com a recurs per al dia a dia.

El to amb què es va fent la relaxació és molt important ha de ser molt suau però que el puguin sentir bé, si no ho senten s'angoixaran.

Les pauses han de ser molt presents per a donar temps a sentir i actuar amb la intenció. Cal que la mestra doni seguretat, perquè hi ha alumnes que es posaran neguitosos i els costarà molt fer-ho. És important demanar-los que si no ho volen fer, que no ho facin, que obrin els ulls, però que no molestin als companys.

Important! :

- To de veu
- Pauses
- Tranquil·litat

RELAXACIÓ

Ens estirarem panxa amunt amb les cames una mica obertes i que els braços mirant amunt no ens toquin al cos.

Si ens sentim còmodes tancarem els ulls confiant en que no passarà res dolent.

Som a l'escola, al terra de l'aula, amb la mestra i els nostres companys, tot és conegut i tot està bé... Tanca els ulls suaument...

Nota com estàs estirat, la duresa del terra, el teu cos com toca al terra, et fixes amb el pes dels peus, les cames, les cuixes, els malucs, la part baixa de l'esquena, la part alta de l'esquena, les mans, els colzes, els braços, el coll i el cap com toquen al terra. Pesen, pesen cada vegada mes i estant descansant sobre el terra. No cal que facin cap força perquè el terra els aguanta...deixeu-los anar...

Pensa amb el teu cor i intenta escoltar-lo, sent el batec que fa, si no els sents no passa res, posa-hi el pensament, pensa amb ell i deixa'l anar...

Escolta la teva respiració i mira si és ràpida o lenta, si és forta o suau, de mica en mica i sense adonar-te'n s'anirà calmant... deixa-la anar...

Imagina't que estàs en un camp de gespa estirat sobre l'herba, sens la seva olor...

pots escoltar els ocells cantant als arbres, el soroll de l'aigua del riu i sentir l'escalfor del sol a la teva pell de la cara, dels braços i de les cames.

La llum del sol t'escalfa i entra pel cap i baixa per tota l'esquena, per la columna vertebral i t'omple de llum i d'energia.

El teu cos és tot llum. Sents com l'energia de la terra, sobre la que estàs estirat et dona força i et cura qualsevol mal. El teu cor batega content i tranquil.

Quan en tinguis prou de llum i de força de la terra, deixa-la que surti i torna-la al sol i a la terra.

Torna a sentir totes les parts del teu cos, sent com descansen sobre el terra, el crani, coll, espatlles, esquena, braços, colzes, mans, dits, natges, cuixes, cames i peus. Sent el terra que t'aguanta...

Mica en mica comença a moure'ls a poc a poc. Primer els dits, els braços, mou el coll molt lentament, el cap a un costat i a l'altre, els músculs de la cara, amplia la respiració...i obre els ulls suaument, esperant una estona per aixecar-te

Tens una sensació molt agradable de pau, i et sents bé dins la teva pell.

VISITEM UN CEMENTIRI

OBJECTIUS:

- Conèixer l'espai i característiques d'un cementiri.
- Descobrir les característiques biològiques i simbòliques del xiprer.
- Respectar el cementiri com un espai de reflexió i de comunió amb els nostres morts.

ACTIVITAT:

Tots els pobles i ciutats tenen cementiri/s. És molt probable que alguns dels alumnes no hi hagin estat mai. Potser que alguns els hi faci por, perquè hi tenen associades emocions negatives i d'altres no en tinguin cap concepte.

Aquesta activitat és la visita al cementiri. Serà plantejada com una excursió, talment com si anéssim a veure un museu, una fàbrica de terrissa o un poblat ibèric.

No es concreta durada perquè dependrà de la proximitat d'aquest i la possibilitat d'anar-hi a peu o amb transport.

En la visita al cementiri ens fixarem on està situat del poble, com està construït i quin tipus de decoració té, com per exemple els colors i les plantes i arbres com el xiprer.

El xiprer té un significat (*Cupressus sempervirens*) i el transmetrem. És un arbre de fulla perenne que té full tot l'any i el seu nom en llatí, indica que sempre viu, això vol dir que té una esperança de vida molt llarga. Prové de l'Orient i es planta als cementiris perquè simbolitzen la benvinguda i perquè s'allarguen fins cap el cel.

Donarem una volta per dins del cementiri i demanarem als alumnes si hi tenen algun familiar. Aprofitarem per escoliar el silenci i la calma que hi ha.

Una vegada hàgim passejat una estona, explicarem el sentit dels cementiris. És el de tenir un lloc on els familiars poden anar sempre que vulguin a veure el difunt. Podria ser qualsevol altra, però la gent no es pot enterrar allà on nosaltres vulguem, així que qui vol ser enterrat ha de ser-ho en un cementiri.

Aquesta sortida, pot generar moltes reticències, i es precisament per això que l'hem de fer amb molt tacte. No hem d'aïllar als nens i no ensenyar-los allò que no ens agrada a nosaltres. Els hi hem de plantejar contràriament com un espai de record i de retrobament amb el mort i fer que no hi tinguin cap por. Les pors també són aprenentatges.

La mestra ha de donar molta seguretat i normalitat durant la sortida. Respondre a totes les preguntes que es plantegin i tantes vegades com faci falta. Ha d'evitar qualsevol crit per a organitzar al grup. El que pretenem és que els alumnes treguin tota la part pejorativa que poden tenir associada a un cementiri.

MÉS ENLLÀ DEL BASSAL

OBJECTIUS:

- Comprendre les diferents etapes en la temporització del passat, present i futur.
- Reconèixer els canvis en la pròpia vida i en la dels altres.
- Reflexionar sobre la permanència dels fets.

ACTIVITAT:

Lectura del conte, en veu alta per part de la mestra

MÉS ENLLÀ DEL BASSAL

En el fons d'un tranquil bassal, vivia feliç una colònia de larves aquàtiques. De tant en tant, alguna de les larves pujava per la tija d'un lliri d'aigua. Grimpava lentament fins que les seves amigues no podien veure-la. Se n'anava i mai més no tornava. Les altres larves no entenien per què passava això. Una tarda el cap de la colònia va tenir la idea següent:

-La pròxima larva que grimpi pel lliri i surti, ha de tornar per explicar-nos on ha anat i per què ningú no torna a casa –va dir a tota la colònia.

Les larves van prometre que tornarien a explicar què passava.

Un dia el cap de la colònia de larves va sentir l' impuls urgent de grimpar per la tija del lliri. Sense adonar-se'n va sortir fora del seu món. Atordit i cansat del viatge, es va adormir.

Quan es va despertar, no podia creure el que veia. El seu vell cos s'havia transformat! Tenia quatre ales platejades i una llarga cua. S'havia convertit en una libèl·lula!

Va començar a moure les ales i va volar per l'aire. Se sentia feliç en aquell nou lloc. Es va posar damunt del lliri per descansar després de fer uns quants vols i es va recordar de la promesa que havia fet a les altres larves. Aleshores va voler anar volant cap a l'interior del bassal però, en arribar a l'aigua, va topar-hi i no la pogué creuar. Ara era una libèl·lula i no podia baixar al fons del bassal.

Llavors es va dir: "No puc tornar i, si pogués, ningú no em coneixeria perquè tinc un nou cos. Esperaré fins que totes les meves amigues, les larves, es transformin en libèl·lules i aleshores tornarem a estar juntes".

I...va volar feliç per gaudir d'una festa d'aire i de sol.

Extret de: El nen i la mort.
Montse Esquerda i Anna M. Agustí

QUÈ ENS COMUNIQUEN LES IMATGES?

OBJECTIUS:

- Aprendre a expressar oralment el què ens transmet una imatge.
- Reconèixer les emocions que sentim amb un ímput visual.
- Aprendre a expressar les pròpies emocions.

ACTIVITAT:

Ensenyarem les imatges una per una, en un A4 i amb un fons blanc. Els alumnes hauran de mirar-les i explicar què hi ha, què hi veuen i que els sembla que passa. Després tornaran a mirar la mateixa imatge uns quants segons sense dir res per pensar el què els comuniquen i intentar esbrinar com els fa sentir o què els fa sentir.

Una vegada observada la imatge, obrirem el torn de paraula i farem preguntes per tal d'afavorir la comunicació. I així ho anirem fent amb totes les proposades.

Quan s'hagin acabat totes les imatges, finalitzarem l'activitat donant diferents revistes, diaris i els direm als alumnes que fullegin i escullin una imatge que els comuniqui alguna cosa. S'hauran d'enganxar en una fitxa i escriure el què ens fa sentir.

Si en troben moltes es poden guardar en un caixa "La caixa d'imatges" a la que podem recórrer quan vulguem parlar d'emocions i sentiments.

 Pot ser que hi hagi alumnes que tinguin dificultats tant per expressar-se com per escollir la imatge. La mestra farà de model fent l'activitat posant-ne exemple o ajudant a fer-la a l'alumne que es mostri més insegur.

Es poden variar les imatges, les que hi poso només són un exemple. No hi ha un ordre establert per ensenyar-les.

Tranquil·litat, silenci, vacances..

PER QUÈ ENS MORIM?

OBJECTIUS:

- Reflexionar sobre la mort de persones properes.
- Conèixer els rituals d'acomiadament.
- Comprendre el sentit de la mort dins l'etapa vital.

ACTIVITAT:

Fer la lectura del text per part de la mestra. Una vegada escoltat es demanarà si cal rellegir-lo per entendre'l millor.

Després de la lectura la mestra demanarà si hi ha alguna pregunta, algun dubte o si algú vol explicar quelcom. Convidarà als alumnes a explicar un per un, si saben d'algú de la família que s'hagi mort, algun veí o si no ha mort ningú, si se'ls ha mort alguna mascota.

Per obrir la conversa, la mestra pot explicar alguna mort que hagi viscut ella. Caldrà explicar-ho a poc a poc, sense eufemismes i amb un llenguatge senzill el relat, qui va morir, perquè, quan va ser, què va sentir, com el van acomiadar i els dies posteriors.

S'aprofitarà les aportacions dels alumnes per parlar dels rituals de comiat:

- Enterraments religiosos a l'església
- Incineracions
- Cerimònies civils
- Vetlles en tanatoris

També serà important parlar d'altres maneres d'acomiadar als morts. Escrivint-los una carta, fent-los un dibuix, escrivint-los un diari, posant-los espelmes, recollint, endreçant i donant les seves coses, fent un recull de fotos, etc.

! Els nens no estan acostumats a parlar d'aquest tema amb normalitat. Caldrà doncs fer-ho amb total normalitat per part de la mestra però sense treure la càrrega emocional que comporta. Ja que si li traiem els crearem una imatge poc real del què és un ritual d'acomiadament a la persona difunta. Serà també molt important recalcar-los la importància de deixar sortir els sentiments i les emocions que aflorin, durant la sessió i en el moment de la mort d'algú proper, i dir-los que és totalment normal sentir-nos tristos, dolguts, avorrits, xafats, enrabiats, sols i amb moltes ganes de plorar o d'altres.

PER QUÈ ENS MORIM?

Les persones es moren. Tots ens morirem, un dia: d'això, n'estem segurs. Però per què?

Per què no vivim per sempre més, eternament?

La matèria no mor pas. I, a més, és sempre igual: no hi ha cap diferència entre un roc de fa cent anys i un roc d'avui.

El roc no mor, perquè no canvia. No mor, perquè no viu.

Tot el que canvia, tot el que es fa gran, tot el que creix, mor: tot el que viu, mor. És ben curiós, però ens morim perquè vivim!

Sabem com podem conèixer que una persona és vella: els cabells se li han tornat blancs, o li han caigut tots, no va tan dreta, té la pell plena d'arrugues, no pot córrer, s'ofega de seguida quan puja escales, no hi veu gaire, hi sent molt poc...Podem pensar que és a prop de la mort.

També sabem que ha tingut una vida llarga: va ser un nadó remenut, va créixer, s'ha fet vella. Ha canviat, una miqueta cada dia.

I la mort serà el darrer canvi de la seva vida.

La mort és part de la vida, és una etapa de la vida, la darrera.

PENSA-HI: La vida i la mort
Editorial Cruïlla

BONA NIT, AVI!

OBJECTIUS:

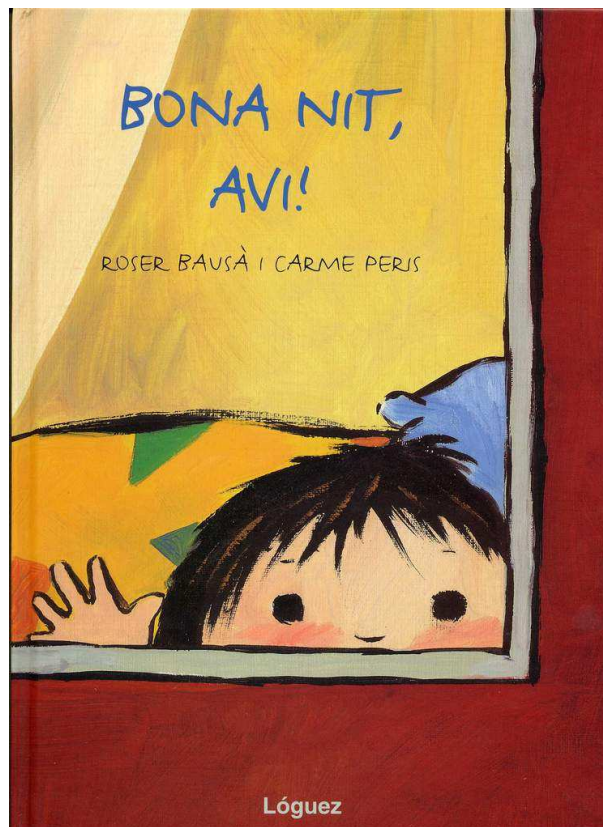
- Reflexionar sobre el què passa després de la mort d'un ésser.

ACTIVITAT:

Fer la lectura del conte per part de la mestra amb veu alta. Demanar als alumnes què els sembla i què en pensen del què s'explica al conte.

Reflexionar sobre si els agrada pensar que l'avi és un estel i que juga amb la nena.

La mestra pot demanar si creuen que és veritat o no i explicar que moltes famílies ho volen creure així perquè els fa sentir millor, però que és molt difícil de comprovar.

BONA NIT, AVI!

Aquell vespre d'estiu, la Marta i la seva mare havien sortit al jardí just abans d'anar-se'n a dormir. La Marta volia contemplar aquell cel espurnejant d'estels. I vet aquí que en va veure un que feia pampallugues, com si li piqués l'ullet.

-Mira mare: aquell estel em fa l'ullet! -Potser és l'avi Pep...

-Potser sí, que és ell.

-Però com és, que és allà dalt?

-Doncs mira: un dia, l'avi Pep va pensar que, com que aquí baix dormia malament i tot li feia mal, potser estaria millor dormint en un matalàs de núvols.

-I va fer la maleta?

-No.. Només es va endur el pijama blau i se'n va anar sense fer soroll per no amoïnar ningú.

-I no el toquen, els avions, quan passen? -No, filla. Ell és molt més enlaire, que per on passen els avions!

-I pot jugar amb la Lluna? -I tant! Hi juga a fet i amagar, com hi jugava amb tu.

-I què hi fa, allà dalt?

-Doncs quan arriba la nit encén els estels que ens il·luminen els somnis, i quan es fa de dia els apaga i així els somnis se'ns fonen... Si t'estires a la gespa i mires al cel i pares bé l'orella, el sentiràs riure, allà dalt, tot encalçant flocs de núvol... I veuràs com et mira i et protegeix perquè la nit no et faci por...

Una mica més tard, quan la mare ja l'havia acotxada, la Marta li va demanar que no li abaixés la persiana: volia veure el cel del llit estant. I, quan es va quedar sola a l'habitació, la Marta es va posar a esperar que li vingués la son parlant amb l'avi.

-Avi, avui la mare m'ha explicat moltes coses de tu: com jugues dalt del cel, com ens mires... i com n'ets, de feliç allà dalt. Per què te'n vas anar, no m'ho ha dit, però jo ja ho sé.

-Estaves al llit i, com que no podies llevar-te ni caminar, vas volar i volar fins arribar als estels, i els vas trobar tan i tan bonics, que t'hi vas quedar.

-Avi, saps què faig quan no recordo el teu somriure? Doncs corro cap a casa i miro la foto del teu aniversari, aquella de quan jo era petita i ficava el dit al pastís... Et miro i et torno a recordar.

-Avi, ja sé què podem fer. A les nits estelades, com que em miraràs des d'aquí com ara, jo t'explicaré coses: tot el que passi a casa.

-Ah!, i cm que ja sóc una mica gran, tot això que m'ha explicat la mare ho explicaré als més petits. I quan ells seran una mica grans, com jo, també t'explicaran coses i tu els faràs l'ullet.

-I ara, a somiar! Bona nit, avi!

Roser Bausà i Carme Peris
Editorial Lóguez

MY GIRL

OBJECTIUS:

- Comprendre el significat de la paraula funerària.
- Observar i reflexionar sobre la mort dels pares.

ACTIVITAT:

Visionat i reflexió sobre el contingut de la pel·lícula “La meva noia (My Girl)”.

La mestra explicarà que miraran una pel·lícula i que cal que estiguin molt atents per què al final hauran de respondre aquestes preguntes:

Què li passa a la Vada per la mort de la seva mare?

Què fa per sentir-se millor?

Qui o què l'ajuda?

Com creus que et sentiries i què faries tu al lloc de la Vada?

Què faries per estar millor?

SINOPSI:

La Vada és una nena d'11 anys que passa per un mal moment. La seva mare ha mort fa poc i el seu pare és el propietari d'una funerària. La nena, Vada Sultenfuss està obsessionada per la mort. A més està enamorada del seu professor d'anglès. S'apunta a uns cursos de poesia a l'estiu per impressionar-lo. El seu millor amic és en Tomas J. i és al·lèrgic a tot. Quan el pare de la Vada, es comença a enamorar de la Shelly, la nova maquilladora de morts del seu negoci, la nena intentarà fer els possibles perquè això no passi. No obstant els diversos esdeveniments faran que sigui l'estiu més feliç de la seva vida.

<http://www.peliculamas.com/comedia/22789/ver/mi-primer-beso-mi-chica-my-girl-1991-dvdrip.html/#>

CARTA D'ACOMIADAMENT

OBJECTIUS:

- Aprendre l'estructura formal de la carta.
- Comprendre la intenció comunicativa del text.
- Aprendre a expressar les emocions de manera escrita.
- Reconèixer l'estratègia d'escriure una carta com a un recurs per asserenar-nos.

ACTIVITAT:

En aquesta sessió es vol que els alumnes aprenguin l'estratègia d'escriure una carta per acomiadar-se, com a un mitjà per acompanyar una pèrdua.

La mestra introduirà el tema explicant l'objectiu de la sessió. Es parlarà de si algú té un avi o familiar mort, un animal de companyia, així com també d'un company que hagi marxat de l'escola. La carta servirà per dir-los tot el què els vulguem explicar, perquè encara que no estiguin amb nosaltres els podem explicar coses si fa sentir-nos bé.

En aquesta activitat és molt important el modelatge de la mestra. A la pissarra farà com si escrigués la seva carta. Hi donarà el caire que vulgui, però explicant coses de la seva vida i expressant els seus sentiments. És important que la carta de la pissarra de la mestra tingui la part formal de la carta, així treballem també una tipologia textual.

Quan arribi l'hora d'enviar-la, com que és algú mort o que no sabem on està, podem decidir, guardar-la, cremar-la o llençar-la a la bústia sense remitent. Hem de fer veure als alumnes que l'important és el què hem fet per nosaltres i queda dit i escrit.

Cada vegada que ens sentim tristos, enfadats o que vulguem parlar amb algú difunt, podem fer servir aquesta estratègia perquè ens asserena i ens fa posar amb contacte amb el record de qui ha mort; és una manera de mantenir-hi el contacte i el record viu.

És una activitat que si es fa a principis de CI hi haurà molt alumnes que tan sols sabran escriure paraules soltes, així que si es pretén que sigui més elaborada caldrà esperar cap a finals de 1r de CI o a 2n.

Una altra estratègia és que els alumnes diguin el què volen dir amb veu alta i un company que en sàpiga més els faci d'escriba o la mateixa mestra.

Podem aprofitar per fer un treball d'escriptura, corregint la redacció i els errors però dependrà de la maduresa del grup i del criteri de la mestra.

“EL CAVALLER DE MILANYS”

OBJECTIUS:

- Representar el conte amb els diversos personatges.
- Reflexionar sobre com s'ha viscut l'experiència.
- Comprendre el significat d'immortalitat.

ACTIVITAT:

L'objectiu de la sessió és introduir el tema de la mort i la immortalitat a l'aula per mitjà d'un comentari sobre el contingut del conte i la posterior reflexió personal.

La mestra llegirà el conte als alumnes. Entre tots n' extraurem i inventarem els personatges. Els alumnes que el vulguin representar ho faran a l'aula, seguint el què la narració de la mestra vagi indicant (narració improvisada del conte).

Si hi ha més alumnes que la vulguin representar, es farà una altra vegada i en acabat es reflexionarà sobre les següents preguntes:

-Per què el cavaller no es volia morir?

-Quines avantatges i inconvenients li va suposar la seva llarga vida?

- Per què finalment ja es volia morir?

És important aprofitar aquest text per parlar sobre la immortalitat, què vol dir, que suposa i que tan sols és un concepte que no és real.

També és rellevant aprofundir amb la darrera voluntat del cavaller i del sentit de la vida en un temps i una durada determinada.

Aquesta sessió es pot allargar en més, si els alumnes hi estan molt motivats i assajar la representació del conte per ensenyar-la a d'altres classes.

És important aclarir el vocabulari que és possible que els alumnes no entenguin abans d'explicar el conte (pidolaire, vida regalada, descendents...) així podran comprendre el text amb la seva totalitat.

“EL CAVALLER DE MILANYS”

El cavaller de Milanys era un senyor ric i poderós, valent i decidit, amb bons sentiments i amb moltes ganes de viure regaladament. Tot li anava bé i estava satisfet de la vida; només li sabia greu que fos tan curta. No parava de repetir que li agradaria molt viure mil anys.

Una nit d'hivern, freda i plujosa, un pobre pidolaire va arribar al seu castell i li va demanar allotjament. El cavaller el va fer passar, li va oferir un lloc al costat del foc en el qual cremaven uns bons troncs, i va manar que li servissin un bon sopar. Es tractava d'un pidolaire que havia recorregut mig món i tenia un munt de coses per explicar. Al cavaller li agradava conversar. Van parlar de tot i de tots, i el cavaller va acabar dient-li que trobava la vida massa curta i que li complauria viure mil anys.

Aleshores el pidolaire, assenyalant un tros de llenya que estava prop del foc, apunt de ser llançat per cremar, li va dir: -La vostra vida durarà tant com aquest tros de llenya.

El cavaller es va sorprendre amb les paraules del pidolaire i li va fer apartar el tros de llenya del foc. Al dia següent el va anar a enterrar en una gran torre que s'aixecava solitària al cim d'una muntanya.

Passaven els anys i el cavaller continuava portant una vida regalada. Però es va anar tornant vell i havia perdut tant les forces que ja no podia moure's. Tots els seus es van anar morint i també els seus descendents. Va arribar un moment que ja ningú sabia qui era i, com havien passat tants anys i la manera de parlar de la gent també havia canviat molt, ja ningú l'entenia.

La casa va canviar de propietaris i els nous amos el van respectar, malgrat no el coneixien. El pobre cavaller, desenganyat ja de la vida i sense poder entendre's amb ningú ni valdre's per ell mateix, volia morir-se.

I així anaven passant els anys, amb gran desesperació del cavaller de Milanys.

Un dia va arribar de visita un savi molt savi que s'havia dedicat a l'estudi de llengües antigues que havia après en vells llibres. Els amos de la casa li van dir que tenien un ancià que parlava d'una manera que ningú entenia. El savi va comentar que li agradaria conèixer-lo i el van acompanyar al racó on sempre estava quiet i silenciós, el vell cavaller. Va començar a parlar amb ell i, efectivament, van poder entendre's.

El vell senyor Milanys li va explicar la seva trista història i li va demanar que anés a desenterrar el tronc que, feia uns mil anys, havia enterrat. Immediatament es van dirigir al lloc indicat i el van trobar. De seguida el van portar a la casa i el van llençar al mateix foc de terra on s'havia d'haver cremat tants anys abans.

Les flames es van anar apoderant del vell tronc i el van anar consumint lentament, a la vegada que la vida del cavaller de Milanys es va anar apagant fins que va morir dolçament, després de tants i tants anys d'angoixa i soledat.

Catequesi d'Infants: “El nen i la mort”.
Jornada Mundial del Malalt, 1993.
Secretariat de Pastoral de la Salut.

L'ENTREVISTA

OBJECTIUS:

- Comprendre i dur a terme el procés d'elaboració d'una entrevista.
- Exposar i reflexionar les respostes obtingudes de l'entrevista.

ACTIVITAT:

Amb aquesta activitat pretenem que els alumnes facin una entrevista a algun membre escollit de la seva família i els preguntin allò que volen saber en relació amb la mort, per tal que en parlin trencant el tabú. Caldrà que anotin les respostes i les exposin al grup classe.

La mestra explicarà el què és una entrevista als alumnes; un seguit de preguntes per saber què pensa l'altra persona. En posarà un exemple fent diverses preguntes als alumnes de la classe.

Entre tots hauran de decidir quines preguntes volen fer i sobretot el més important a qui les volen fer. Hauran d'imaginar-se a la mare, el pare, l'avi, el tiet, etc. i fer-los preguntes sobre el tema que ens ocupa, la mort, després de la mort, els rituals, etc. Amb una pluja d'idees, la mestra anirà escrivint a la pissarra les preguntes que més adients siguin. Han de ser preguntes breus, concretes i no en farem més de cinc; així ens adaptem a la capacitat dels alumnes de CI.

En una fitxa que els haurà donat la mestra hi anotaran les preguntes de l'entrevista i l'hauran de fer a qui hagin decidit i anotar tot allò que els responguin.

Una vegada les entrevistes estiguin elaborades i respostes, es llegiran a la resta de companys.

Nom:.....Data:.....

Com et dius i quants anys tens?.....

Coneixes algú que s'hagi mort?.....

.....

Com va morir?.....

.....

Que vàreu fer per acomiadar-
vos?.....

Què creus que passa després de morir?.....

La mestra podrà fer preguntes sobre com s'han sentit, si ha estat estrany, incòmode, si els ha agradat parlar d'aquest tema amb la família, si ha estat fàcil, com ha reaccionat l'entrevista't, etc.

És important que es pugui explicar tot i que donem el missatge de que tot es pot parlar perquè no hi ha cap tabú.

CANÇÓ EL SOLDADET

OBJECTIUS:

- Experimentar el sentiment de la tristesa per mitjà d'una cançó.
- Comprendre el text de la Cançó el soldadet.
- Usar el dibuix com a una eina d'expressió i recurs per asserenar-nos i sentir-nos millor.

ACTIVITAT:

La mestra explica al grup que hi ha cançons que parlen de la mort a més de amb les paraules també amb la música i ens expliquen històries que són tristes. Un exemple d'aquestes és la Cançó del soldadet de *Manel*.

És important aprendre a sentir la tristesa saben que amb el temps se'n va, a vegades pot durar més estona o a vegades menys, però és una emoció com tantes altres que sentim. Hem d'aprendre a acceptar-la.

La mestra posa la "Cançó del soldadet" als alumnes, amb silenci i els demana que l'escoltin per entendre què explica.

Quan la cançó hagi acabat, la mestra demana si hi ha alguna paraula que no hagin entès i explica el seu significat. Els alumnes explicaran la història de la cançó i també com els fa sentir.

Tornarem a escoltar-la per entendre-la millor i donar oportunitat als que no l'hagin copsat la primera vegada.

Per acabar l'activitat farem un dibuix de la història o bé del soldadet i els penjarem en una paret de la classe, és una metàfora per aprendre a acceptar la tristesa, que a vegades és present en la nostra vida i forma part de l'estar vius.

<http://www.youtube.com/watch?v=u1wWbWWMVNVE>

És probable que hi hagi alumnes que es posin a plorar, perquè la música juntament amb el text els afecta molt més emocionalment i els desperta el plor. Si és així hem de valorar el plor com a manera molt positiva d'expressar-nos, si estem tristos és molt bo plorar, perquè així és com surt la tristesa de dins nostre.

EL SOLDADET

Escolteu la cançó del soldadet,
que a través d'un ull de bou,
veu que volen uns falciots!
I no és que hi entengui molt el soldadet,
però, que volin els falciots, deurà voler dir que la terra és a prop.
I tan a prop deu ser que baixa el capità, i intenta no semblar nerviós,
Mentre acaba la instrucció: "Concentreu-vos, soldadets, sigueu prudents
I arrapeu-vos a la vida Amb les ungles i amb les dents".
Ja a coberta, els homes resen. Ja a coberta, els homes resen.
I fa un amén, poc convençut, el soldadet, i acaricia el seu fusell, Intentant no pensar en res.
Des de proa es van fent grossos els turons,
"soldadet, valor, valor, que depèn de gent com tu la sort del món".
Però "si una bala enemiga creua el vent i em travessa el cervell",
Es planteja el soldadet, "les onades m'arrossegaran i mil peixos de colors
Lluitaran per devorar la meva carn".
I és quan pensa "jo m'amago; quan no mirin, jo m'amago".
Però sempre miren, i el vaixell s'està aturant,
Les comportes s'han obert
I, en un segon, s'inunda el mar
De soldats disparant a l'infinít
Amb un soldadet al mig,
Que carrega mentre insulta a l'enemic.
I entre bomba i bomba tot li va prou bé
Fins que una cau just al costat.
Primer es diu "sort, de què t'ha anat...",
Però després sent a l'esquena un dolor estrany
I en tocar-se-la li queda tot el braç tacat de sang.
Gira el cap a banda i banda. Seu a la sorra i descansa.
I mentre arriba el coi de metge, el soldadet
Es tranquil·litza repetint
Què farà, on anirà, si sobreviu:
"Aniré a ma mare ben vestit i, abans que res, li hauré de dir
Que em perdoni per tractar-la sempre així;
Aniré a la Margarida a fer-li un fill
Per, només veure'l, intuir
Que l'estimo més del que m'estimo a mi".

Manel

10 mil milles per veure una bona armadura

AIXÍ ÉS LA VIDA

OBJECTIUS:

- Aprendre a acceptar el què no ens agrada.
- Reflexionar sobre la nostra actitud davant del què no ens és agradable.

ACTIVITAT:

Fer la lectura del conte "Així és la vida" en veu alta per part de la mestra.

Una vegada hagi acabat demanarà si hi ha algun dubte i si algú vol fer alguna pregunta o aportació.

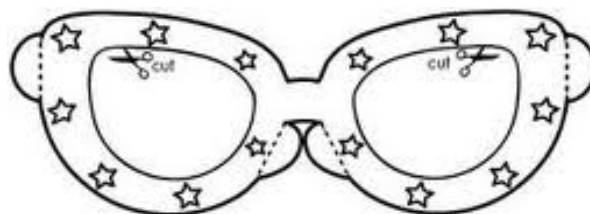
La reflexió d'aquest conte és que hi ha coses que les podem canviar perquè no depenen de nosaltres, però sí que podem canviar com les vivim, perquè com viure les coses sí depèn de nosaltres.

Demanarem als alumnes, repassant el conte què fa la nena cada vegada que li passa alguna cosa que no li agrada i si ells són capaços de fer-ho. Fer això és ser valent perquè et sobreposes al que passa vivint-ho i veient-ho d'una altra manera.

Per recordar aquest aprenentatge, farem una activitat. Elaborarem unes ulleres, per veure les coses d'un altre color.

Cadascú escollirà un model d'ulleres i el color que vol posar com a lents. Ho farem amb cartolina, tisores, pega i paper de cel·lofana de colors. Les pintarem, retallarem, decorarem i enganxarem dos trossets de paper de cel·lofana als forats de les ulleres i per acabar l'activitat sortirem amb les ulleres posades.

Reflexió: malgrat no ens agradi el què passa podem mirar-ho i viure-ho d'una altra manera, depèn de nosaltres. www.manualidadesinfantiles.org

És molt important llegir el conte original i mostrar les il·lustracions als alumnes, ja que aporten molta informació.

AIXÍ ÉS LA VIDA

En la vida, hi ha vegades que desitgem coses...

...i les aconseguim.

Però també hi ha vegades que, per més que perseguim quelcom amb totes les nostres forces o fins i tot ho necessitem moltíssim, no hi ha forma d'aconseguir-ho.

Així és la vida.

A vegades desitgem prendre un bany fabulós jugant en l'aigua, sota el sol de l'estiu i...

Ho aconseguim!

Però unes altres vegades –precisament quan més ens agradaria fer-ho-, agafem un molest refredat que ens obliga a canviar els plans.

Així és la vida.

A vegades, desitgem que ens facin el regal que més il·lusió ens fa i...

Ho aconseguim!

Però unes altres vegades, quan estem més convençuts que el rebrem, ens regalen justament allò que menys ens podria il·lusionar, o ni tan sols això; no res.

Així és la vida.

A vegades desitgem ser la mar de macos, de llestos, de divertits i d'agradables amb la gent i ...

Ho aconseguim!

Però unes altres vegades tenim un mal dia i ens sentim desmanyotats, horribles, estem de mal humor, ens posem desagradables o fiquem la pota.

Així és la vida.

A vegades desitgem que algú ens estimi molt i molt, que s'ocupi de nosaltres, que ens amanyagui i...

Ho aconseguim!

Però unes altres vegades, precisament quan més ho necessitem, no apareix ningú i ens sentim molt i molt sols.

Així és la vida.

A vegades desitgem veure recompensat aquest gran esforç que hem fet i...

Ho aconseguim!

Però unes altres vegades –en l'últim moment del nostre llarg esforç-, passa alguna cosa inesperada i ja res no surt com volíem.

Així és la vida.

A vegades desitjaríem que el més agradable i bell que ens està passant no s'acabés mai. Però tot –allò més bo, allò més dolent i allò regular–, un dia s'acaba i les coses canvien.

Així és la vida.

Sempre desitgem que les persones que estimem no desapareguin mai.

Però sempre s'esdevé que, tard o d'hora tots deixem aquesta vida.

Alguns desapareixen quan ja són molt vellets, d'altres quan són joves i fins i tot uns altres, quan encara són infants.

Així és la vida. (I la mort).

Però si un molest refredat no et permet el bany, potser sigui el moment de descobrir com de bé saps pintar.

I si t'han fet el regal més espantós i inútil del món, potser aconseguïssis posar a prova el teu enginy i convertir en útils els regals més inservibles.

I si un dia et sents desmanegat, horrible, de mal humor, desagradable i ficapotes, potser estiguis en la situació ideal per quedar-te una estoneta sol i aprendre a parlar amb tu mateix.

I si quan més necessites les manyagues i carícies i les atencions d'aquella persona resulta que no apareix, potser puguis escriure-li la millor carta de la teva vida.

I si després d'un esforç enorme s'esdevé l'inesperat; si allò tan agradable i bell surt malament o s'acaba i tot canvia, potser en el canvi et trobis amb coses noves, diferents, però igualment agradables, belles i a més a més per estrenar.

I si et succeeix que una persona que estimes es mor, potser necessitis plorar, sentir dolor, tristesa i fins i tot una ràbia ferotge, però després, tal vegada trobis el lloc més amable on col·locar aquella persona en la teva memòria. I segurament, des d'aquest lloc t'acompanyarà sempre.

Quan, tot i posant-hi les nostres millors intencions, les coses no surten com desitgem, potser hàgim de clavar una puntada de peu amb la ràbia, el dolor i la tristesa a la vida per deixar-la com un trencaclosques desmuntat. Segur que després trobem una altra forma de muntar-lo.

Així és la vida i...

NO ENS LA PODEM PERDRE!

Ana-Luisa Ramírez
Carmen Ramírez
Diàlogo Infantil. Llibres molt il·lustrats

ELS COLORS DE LA MÚSICA

OBJECTIUS:

- Relaxar-nos escoltant una música.
- Gaudir de l'escolta i comprendre que pot ser una estratègia per sentir-nos millor.
- Expressar el que sentim per mitjà de colors.

ACTIVITAT:

L'objectiu d'aquesta sessió, és de fer adonar als alumnes la importància que pot tenir la música en les nostres vides i que ens pot ajudar a riure, a sentir-nos millor, a somiar i a pensar en coses agradables. I a convidar-los a que la facin servir sempre que vulguin i sobretot quan estan nerviosos o se sentin malament.

La mestra explica que al llarg de la sessió s'escoltaran diversos trossets de música. El què s'ha de fer, és escoltar-los amb molt silenci i si pot ser amb el cap recolzat sobre els braços i aquests sobre la taula. Si es pot tancar els ulls millor perquè es veurà el color de la música.

Una vegada s'hagi escoltat la música, s'explicarà si ha agradat o molestat, si ha divertit o fet pot i es pintarà del color que cadascú l'hagi vist o que cregui que té en un paper en forma de cofre del tresor numerat.

Cada vegada és la mateixa seqüència d'activitats:

- * Demanar silenci
- * Escoltar la música sense parlar ni fer sorolls
- * Pintar el color de la música dins del cofre del tresor numerat
- * Explicar amb ordre què ens ha provocat.

Els fragments per escoltar són els següents:

- *The Pink panter* de Henri Mancini (<http://www.youtube.com/watch?v=9OPc7MRm4Y8>)
- *El matí de Peer Gynt* de Eduard Grieg (<http://www.youtube.com/watch?v=N8RUISaiqx0>)
- *Música de pallassos*: <http://www.genteflow.com/mp3/musica-de-payasos-espectaculares-musica-para-divertise-creado-con-spreaker-.html>
- *La vida és bella* de Nicola Piovani (<http://www.youtube.com/watch?v=GTKTgFQWQVE>)
- *Duet còmic dels dos gats* de Giacomo Rossini (<http://www.youtube.com/watch?v=XBBKzpn6TME>)
- *Watermark* d'Enya (<http://www.youtube.com/watch?v=oiFTXckh0zU>)
- *El galop de Guilem Tell* de Giacomo Rossini (<http://www.youtube.com/watch?v=ssTwI99LMtQ>)

Els fragments proposats es poden canviar per d'altres que la mestra conegui i li semblin oportuns.

És molt important el clima de silenci de l'aula perquè l'activitat surti bé.

LA VIDA ÉS BELLA

OBJECTIUS:

- Visionar la pel·lícula íntegrament.
- Reflexionar sobre el seu contingut.

ACTIVITAT:

Mirar la pel·lícula “La vida és bella”.

La vida és bella (La vita è bella) es una pel·lícula de 1997, escrita, dirigida i protagonitzada per Roberto Benigni. Està basada en el llibre *Al final derroté a Hitler*, de Rubino Romeo Salmoni, i en l'experiència real del pare de Benigni, que va estar presoner durant tres anys en el camp de concentració de Bergen-Belsen i va sobreviure. La pel·lícula va ser un gran èxit i va guanyar tres Óscar. La seva durada és de 116 minuts.

L'objectiu d'aquesta sessió és gaudir de la pel·lícula i que una vegada s'hagi acabat els alumnes puguin respondre a la pregunta:

Què t'ha agradat més?

Les imatges i el contingut del film, una vegada vistos ja formaran part dels alumnes.

Reflexió: És important fer el lligam amb la sessió que ens vam construir les ulleres i en la que vam parlar que a vegades passen coses que no ens agraden però depèn de nosaltres com les volem viure.

Amb aquesta reflexió no es pretén jutjar a les emocions i a com actuem, simplement es vol fer veure als alumnes que disposem d'eines per sobreposar-nos quan som capaços i estem preparats per fer-ho.

DESPRÉS DE LA MORT

OBJECTIUS:

- Conèixer el significat de les tombes
- Comprendre la diversitat d'explicacions del més enllà de la mort, com a necessitat de l'ésser humà.

ACTIVITAT:

Fer la lectura en veu alta per part de la mestra.

El tema de les piràmides és un tema que motiva molt als infants de CI. Cal aprofitar el text per introduir el concepte de tomba i els tipus que n'hi ha.

Tombes com les piràmides, el Taj Mahal, les tombes al terra, les tombes verticals com les nostres, els Partenons, els Dolmens, etc. També hem de fer esment a la incineració, hi ha gent que no vol tombes.

Les tombes permeten deixar el cos en un mateix lloc, perquè es pugui anar a visitar, així com també i com feien els egipcis és una entrada o un espai a una altra vida o una altra etapa després de la vida.

És important mostrar als alumnes els diferents tipus de tombes que han construït els humans per tal de treure l'angúnia que ens fa quan en veiem una (*imatges*).

La mestra pot preguntar, on creuen que va l'ànima dels morts i els alumnes ho poden compartir amb els altres. Podem complementar-ho explicant que aquestes creences les tenim perquè ens fan sentir bé i que totes són vàlides perquè no n'hi ha cap que s'hagi pogut comprovar.

Una vegada hagin parlat tots els alumnes llegirem la reflexió.

DESPRÉS DE LA MORT

A Egipte, fa molt i molt de temps, la gent construïa grans tombes, que eren com cases, per posar-hi els cossos dels morts. La família del mort deixava dins la tomba aliments, vestits, plats, gots, diners...

Els egipcis hi posaven tot el que ens cal per viure: per ells, la mort era una altra vida. Creïen que el mort se n'anava a fer una gran viatge cap a una altra vida, a països desconeguts.

Fa també molt de temps, hi havia gent que pensava que l'ànima es passejava mentre dormíem, i pensaven que tornava quan ens despertàvem. I en acabat, quan ens moríem, se n'anava al reialme dels morts. Deien que aquest reialme era sota terra, o bé al cel, amb les estrelles. També pensaven que les estrelles eren ànimes, les ànimes més belles. Perquè eren ànimes de gent que havia tingut una vida molt bella a la Terra.

REFLEXIÓ

Sempre s'han buscat maneres de dir que quan el cos deixa de viure hi ha alguna cosa que continua, que l'ànima continua vivint. Maneres de dir que l'ésser humà no és només un cos. Han intentat sempre posar de manifest que hi ha alguna cosa eterna en l'ésser humà. I això que anomenen ànima, ho imaginem flotant, com l'aire. O cercant un cos nou per instal·lar-s'hi, el cos d'un nadó que està naixent per exemple o un animal o el mateix cos que revisqués.

Uns quants centenars d'anys més tard, quan es van descobrir aquestes tombes, no se n'havia bellugat res. Tot era allà, el mort no havia pas menjat res, ni havia gastat diners. Tampoc no havia emprès cap viatge, el seu cos encara era allà. Però els egipcis, quan preparaven les tombes així, volien dir que no tot s'acabava després de la mort.

A tots els països, des de sempre, l'ésser humà es representa el que hi ha després de la mort i cadascun hi diu la seva.

N'hi ha que creuen que no hi ha res, que la vida s'acaba com una planta.

N'hi ha que creuen en la reencarnació que l'ànima torna sense recordar res en un altre cos.

N'hi ha que creuen en el cel o l'infern.

N'hi ha que creuen en el paradís o nirvana...

PENSA-HI: La vida i la mort

Editorial Cruïlla

JOC DEL CONTACTE

OBJECTIUS:

- Reconèixer el contacte, les carícies i les abraçades com a acte d'afecte.
- Interioritzar el contacte com a un recurs per millorar el nostre benestar.

ACTIVITAT:

Amb aquesta activitat es pretén que els alumnes aprenguin a acceptar el contacte, les carícies i les abraçades com a un acte d'afecte. Com a un recurs al qual sempre podem recórrer quan ens sentim malament.

La mestra comença la sessió demanant als alumnes si els agraden les abraçades? I les carícies i el contacte? (ells respondran lliurement). De ben segur el rol femení ho acceptarà millor i el rol masculí hi posarà entrebancs, però totes les creences es poden canviar.

La mestra explicarà que nosaltres som dins d'una bombolla. La nostra bombolla ocupa el cercle que formem quan tenim els braços estirats en perpendicular.

Aquesta bombolla és el nostre espai de comoditat i només hi deixem entrar aquells que més ens estimen.

Però...què fem quan estem tristos i plorem? Necessitem que ens abracin, oi?

Doncs avui aprendrem a tocar i deixar-nos tocar i això no és dolent, al contrari, és ben bo!

Podem llegir-los el decàleg de l'abraçada. Les 10 coses que milloren amb una abraçada.

Pel final de la sessió els podem regalar un VAL i si ells volen a la propera sessió se'ns podran crear un de nou, com uns VALS d'abraçades pròpies.

! És important tenir present que hi haurà alumnes que els costarà molt aquesta activitat, ja que no toleren el contacte físic. L'adaptarem o els donarem la opció de fer només una part del joc.

JOC DEL CONTACTE

Tots els alumnes s'ha de posar drets i amb els braços estirats i han d'imaginar la seva bombolla.

Es continuarà explicant que fora de la bombolla hi ha tots els que només són coneguts. No els deixem acostar més enllà del límit de la bombolla, si algú es vol apropar ens fem enrere (podem anar a buscar a un alumne d'un altre grup per comprovar-ho). En el límit de la bombolla, en el lloc on acaba la mà hi deixem posar als que ens són coneguts i que ens agraden.

Amb els braços estirats en perpendicular i amb els colzes doblegats i amb les mans tocant a les espatlles és la zona on hi deixem entrar als nostres amics. I amb els braços avall, on l'espai és més proper a nosaltres només hi deixem entrar aquells que són molt especials, com nosaltres mateixos i algun membre de la nostra família o un amic molt amic.

Fem parelles i busquem un amic, ens hi posem davant per davant i fem veure com si ens féssim carícies però sense tocar-nos. Primer l'un i quan digui canvi l'altre. Provem de tancar els ulls sabent que ens estant acariciant sense tocar-nos, estiguem segurs i tranquils i confiem en l'altre.

Quan ja hagi passat una estona estem preparats per agafar-nos de les mans, ens toquem les mans amb els braços estirats.. Toquem el palmell i el dors també dit per dit, apradem fort i ens hi fem pessigolles, tot amb la intenció que estem tocant a un company. Després anem pujant pels braços, encara els tenim estirats i arribem fins a les espatlles.

Com que estem davant per davant, i ja dins de la nostra bombolla potser ens resulta una mica incòmode, el què farem serà girar-nos d'esquena. Ens posem esquena contra esquena i ens la freguem amunt i avall. Baixem i pugem alhora i després primer un i després l'altre.

Com que ja hem trencat el gel en posarem de cara i ens farem carícies i un lleu massatge pel cap i la cara. Hem de tancar els ulls i gaudir del massatge, primer l'un i després l'altre.

Quan tinguem la cara ben relaxada, ens farem pessigolles sense fer-nos mal, pel coll, per la panxa, per les aixelles, per les cuixes, sobre els genolls...

La bombolla ja és ben petita i els nostre company hi és benvingut... tot seguit ens farem una abraçada. Aquesta durarà el què triguem fins a comptar a 5. Ens separarem i ens en farem una altra que durarà a comptar fins a 10. Ens separarem i la propera ja no comptarem. Ens estarem abraçats una bona estona, escoltant el nostre cor i el què sentim. Si estem incòmodes, o tenim calor, o estem a gust i tranquils, si ens sentim estimats pel nostre amic o si l'abraçada ens fa sentir bé.

Per acabar la mestra proposa un joc de consignes. Cada paraula s'ha de fer una consigna el més de pressa possible i canviant cada vegada de company.

Bombolla: posar els braços perpendicularment ben estirats i sense que ningú estigui dins la nostra bombolla.

Esquenes: ens toques d'esquena amb esquena amb algú perquè ens protegeixi.

Abraçada: es tracta d'abraçar al primer company que tinguem sense deixar-lo anar ni fer-li mal.

El joc farà que els alumnes corrin per la classe i que riguin durant una estona.

Superabraçada: ens abraçarem tots junts alumnes i mestra.

Per acabar l'activitat, ens asseurem amb rotllana i explicarem com ens hem sentit, el què ens ha agradat el què no, el què ens ha costat el què no i qualsevol cosa que es vulgui explicar.

ENS FA POR LA MORT?

OBJECTIUS:

- Comprendre la importància que te a l'hora de morir el què s'ha fet al llarg de la vida.

ACTIVITAT:

La mestra farà la lectura del text. Obrirà un torn de preguntes per a respondre dubtes o per qualsevol aportació que vulgui fer un alumne.

És molt important assegurar-nos que entenen totes les paraules i conceptes, en aquest cas caldria explicar, pànic, paralizats, recança, ensinistrar, coratge, lapsus, etc.

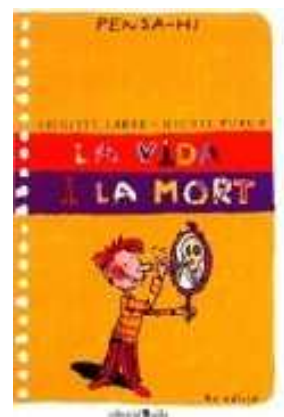
Després es llegirà la reflexió.

Aquest text és molt metafòric, podem intentar aclarir les tres postures davant la mort:

- * Qui està preparat perquè ha gaudit la vida i té clar que la mort algun dia arribarà.
- * Qui no està preparat perquè no s'ha preparat i l'agafa d'imprevist.
- * Qui no ha fet tot allò que volia, sense viure al màxim possible.

Demanarem que ens facin un dibuix del què acabem de llegir i posarem una música ben bonica.

Remarcarem la importància de viure la vida, essent-ne conscients i gaudint del present. Fent el què ens és obligació, com anar a l'escola però fent el què volem fer en el nostre temps lliure, per quan siguem vells i arribi la mort, tenir els deures fets i estar ben preparats.

ENS FA POR LA MORT?

Als bastidors del circ hi ha una gran agitació: la companyia fa avui un espectacle nou de trinca, és l'estrena absoluta. I la funció comença d'aquí a deu minuts. El Dani i la Chantal, els trapezistes, estan contents que ja hagi arribat el gran dia: els agrada el seu nou número, és un número únic que ningú al món no ha fet fins ara. Han assajat els seus salts durant mesos, se senten preparats, els seus vestits cenyits centellegen com mai, ja s'han maquillat i tenen tot el material a punt.

El Dani i la Chantal estan nerviosos, és clar, però saben que, un cop a escena, els nervis desapareixeran. El Kepa, el pallasso, no para de suar. Està fet un sac de nervis: no hi ha manera de trobar la sabata esquerra, i a més li sembla que tindrà lapsus de memòria, i que no ha assajat prou els nous acudits. S'hi ha posat a l'últim moment, perquè havia oblidat completament que la primera representació era aquest vespre. El Kepa voldria fondre's.

El Nil, el domador, està enfadat: es penedeix de no haver preparat cap número amb la seva pantera negra. És cert, costa molt d'ensinistrar. Però s'ho retreu: la pantera és la fera més elegant, i aquest vespre no sortirà a escena. El Nil està trist i furiós. Voldria tornar un mes enrere i tenir més coratge.

REFLEXIÓ

Al moment de la mort, hi ha gent que com el Dani i la Chantal, estan a punt. Gent contenta del que ha fet, éssers humans que han conduït la seva vida lliurement, que en queden satisfets i que han aprofitat i gaudit de tot el què han viscut. Gent que sap que deixen una bona petjada.

Altres, com el Kepa, estan paralyzats pel pànic. El Kepa no ha pensat gens en el gran dia, fins al punt que se n'ha oblidat. Podem oblidar que la mort existeix, i creure que viurem sempre més. Ens deixem conduir, sense escollir nosaltres mateixos la direcció, el sentit de la nostra vida. Quan la mort arriba, apareix el pànic: ens adonem aleshores, simplement, que no ens hem recordat de viure, potser perquè hem oblidat que ens havíem de morir.

N'hi ha d'altres que, com el Nil, estan carregats de recança. El Nil pensa en el què hauria hagut de fer. No ha fet pas ben bé el què volia. Quan la mort arriba, hi ha gent que voldria tornar a començar, fer marxa enrere en el temps, però això és impossible.

PENSA-HI: La vida i la mort
Editorial Cruïlla

COM EM SENTO?

OBJECTIUS:

- Identificar amb paraules les emocions que podem arribar a sentir
- Conèixer diferents emocions.
- Expressar les pròpies emocions en situacions diverses.

ACTIVITAT:

La mestra explicarà el quadre amb les diferents emocions i què vol dir emoció per emoció, pot posar exemples d'ella mateixa.

Es donarà a cada alumne una graella d'emocions. La mestra ensenyarà una caixa plena de papers amb diferents situacions escrites. Cadascun s'aixecarà per agafar la situació i amb un treball individual es marcarà a la graella les emocions que ens fan sentir les diferents situacions.

Una vegada la tasca s'hagi acabat, ho exposarem un per un amb veu alta. Si algun alumne creu que es sentiria diferent, serà bo que ho expliqui, així ens n'adonarem que no tots reaccionem de la mateixa manera i els uns podrem aprendre dels altres.

SITUACIONS:

Una baralla amb un amic a l'estona de pati

Fent el Cagatió

Pel teu aniversari

Quan la mare o el pare et llegeixen un conte abans d'anar a dormir

Un bany a la platja durant l'estiu

Quan estàs castigat a la teva habitació

Entrar en una botiga i empassegar caient de culs a terra

Corrent

Fent una obra de teatre

Jugant un partit de futbol, voleibol o a qualsevol altre joc amb els teus companys

Dormint fora de casa la nit de colònies

Fent deures

Fent plàstica a l'aula

A dins de la consulta del dentista

Quan se'n va el llum de casa i quedem a les fosques

No has guanyat el concurs de dibuix

La mestra dona una laminadura a tothom menys a tu

Menjant un pastís

Passejant pel bosc

Estirat sobre el llit i escoltant un cançó

Un més gran que tu t'ha fet una puntada de peu sense cap motiu

Quan llegeixes un conte amb veu alta a algú altre..

És important explicar la graella perquè se situïn i escriure amb lletra majúscula. Si algun alumne no sap llegir caldrà ajudar-lo.

COM EM SENTO?

SENTIMENTS	EL QUÈ HAS SENTIT	COMENTARIS
IRA		
Empipat		
Rabiós		
POR		
Nerviós		
Espantat		
TRANQUIL·LITAT		
Relaxat		
Feliç		
TRISTESA		
Sol		
Marginat		
Avorrit		
Amb ganes de plorar		
ALEGRIA		
Entretingut		
Ganes de riure		
Content		
VERGONYA		
Avergonyit		
Humiliat		
AMISTAT i AMOR		
Acceptat		
Valorat		
Estimat		
Enyorat		
Enamorat		

EL GLOBUS DE LES PORS

OBJECTIUS:

- Identificar la pròpies pors.
- Expressar les pors.
- Aprendre estratègies per a superar-les.

ACTIVITAT:

Aquesta activitat té per objectiu reflexionar sobre les nostres pors. Tots ens tenim i de ben variades. Les pors costen molt de superar, però reconèixer-les com a part de nosaltres és important. Quan les reconeixem podem trobar estratègies per a superar-les.

Aquesta sessió la mestra proposarà parlar-ne, compartir-ho amb els companys, adonar-nos que són pròpies, ja que a d'altres companys la nostra por no els farà res, i per acabar fer-ne un dibuix.

Fer la lectura del Conte d'en Siset i una vegada acabat demanar als alumnes que pensin què els fa por, molta por. Si no les reconeixen la mestra donarà una graella amb situacions que poden provocar por i hauran de marcar les 3 que els facin més por per després de compartir-les amb el grup.

Una vegada identificades escriurem les pors en un globus, del color que vulgui cadascú i farem la visualització igualment com en el Conte d'en Siset. El globus no volarà però el podem explotar o portar-lo a casa per compartir-ho amb la família.

S'acabarà la sessió amb el visionat del conte "En Pere sense por" d'Una Mà de contes: http://www.super3.cat/unamadecontes/demo/show_video/19

EM FA POR?	x
ELS COLOMS, GALLINES I OCELLS DE PLOMA	
CAURE DE DALT D'UN CASTELL MOLT ALT	
LES ARANYES	
DORMIR AMB EL LLUM TANCAT	
PERDREM EN UN LLOC AMB MOLTA GENT	
ESTAR SOL EN UNA HABITACIÓ	
LES SERPS	
MORIR-ME	
ELS CRITS	
UN TEMPESTA AMB LLAMPS I TRONS	
ELS LLADRES	
QUE EM PIQUIN I EM FACIN MAL	

 És important fer veure als alumnes que tots tenim por a alguna cosa i que és necessària per a seguir vivint. La por forma part de l'ésser humà. Hem de distingir les pors que ens ajuden a viure de les que ens immobilitzen i no són reals sinó imaginades.

"Els infants neixen només amb la por a caure en el vuit i als sorolls molt forts. Totes les altres pors són apreses" Elisabeth Kübler-Ross (1999).

CONTE D'EN Siset

En Siset és un nen que té 6 anys. És molt simpàtic, té molta imaginació i molt estimat per tots els seus companys de l'escola. És molt feliç però a vegades queda ben parat per la por. Quan veu depèn de què, la seva imaginació comença a volar i sempre pensa que li passaran coses dolentes i no sap com fer-ho per deixar la por ben arraconada i no fer-li cas, perquè se li posa al mig del pit, a la panxa, al cap i per tot el cos i no el deixa estar tranquil.

Una vegada assegut jugant al sorral, ben a prop hi havia un niu de formigues, com que havia menjat un caramel i tenia sucre als dits se li van començar a enfilars un munt de formigues per les cames i pels braços fins que va quedar-ne ben ple...aquelles petites formigues li van fer molta por, es va espantar tant que l'únic que va poder fer va ser posar-se a cridar.

Una altra vegada, havia anat d'excursió a visitar un castell, el del Montgrí, s'havien enfilat amb tota la classe a d'alt de tot del castell. Quan en Siset va mirar a baix, amb els peus posats ben arran del precipici, li va venir tanta por de caure, d'allà tant amunt, que la por se li va posar a les cames i no el va deixar moure, i només va poder plorar i plorar de l'espant que tenia.

Una altra vegada, va poder sentir que a casa la Rita, la veïna, hi havien entrat uns lladres a robar de nit i li va agafar tanta por que anessin a casa seva, que la por no el deixava dormir tranquil. Es passava les nits amb un ull mig obert per si venien els lladres, quin cansament que portava en Siset.

Una altra vegada, de nit i a la seva habitació, va marxar el llum perquè hi havia tempesta, se sentien els trons més forts que hagués pogut sentir mai i de tant en tant, s'il·luminava l'habitació amb unes ràfegues de llum pels llamps, quina por que tenia, la seva imaginació, el va començar a atemorir i pensava que cauria la casa, no va poder fer res més que amagar-se i tremolar.

En Siset era un manat de pors, no dormia per por dels lladres, tremolava per por de la foscor i les tempestes, no jugava al sorral per por de les formigues i ja no anava d'excursió per por de les alçades i semblava que cada vegada arribaven més pors dins del cap d'en Siset, quan el deixarien tranquil?

La seva imaginació, juntament amb les pors, el feien mal viure, el privaven de moltes coses, va ser llavors quan es va posar a pensar que hi podia fer. Aquesta vegada, la imaginació el va ajudar i li va donar la idea de pensar amb un globus, d'aquests que s'inflen, però dels grossos. El va escollir de color verd, i va posar-hi a dins, cada por que tenia, una rere l'altre, de mica en mica, se les treia totes de sobre i les posava dins del globus. Això li va portar la seva estona, perquè se les havia de treure ben tretes de sobre, i quan ja ho va tenir fet...quan el globus va estar ben inflat i ple de pors, va dinar anar el fil i va volar ben amunt, amunt, amunt. Tot això ho va fer amb els ulls tancats, així li va dir la imaginació que ho havia de fer. En Siset, havia decidit, que ja en tenia prou de pors i que volia viure tranquil i fer el que ell volgués, no el que li deixessin fer les seves pors.

A partir d'aquell moment, quan veia formigues, pensava que la por a les formigues havia marxat amb el globus i podia jugar tranquil sense que li passés res dolent. Quan sentia una tempesta, pensava que la por als llamps, a la foscor i als trons, no li feia cap mal perquè havia marxat amb el globus...i estava tranquil esperant que passés la tempesta...Quan s'enfilava als arbres o pujava d'alt d'un lloc ben alt, recordava que la por a les alçades havia marxat amb el globus i que ell ja no tenia por i gaudia com un esquiol o un ocell observant les vistes des de les alçades...Quan li venia el record dels lladres de ca la Rita, pensava amb el globus verd i es deia que no podia tenir por d'una cosa que no sabia si passaria, així que valia la pena dormir, era molt millor estar descansat...

En Siset va deixar marxar les pors i les va superar totes, una per una. Això sí, sempre tenia a punt un globus de color verd a l'habitació per si calia posar-n'hi alguna de nova!

Inventat

LA JÚLIA TÉ UN ESTEL

OBJECTIUS:

- Reflexionar sobre la mort dels éssers estimats.

ACTIVITAT:

La mestra fa la lectura pausada i en veu alta al grup classe.

Una vegada s'hagi acabat de llegir el conte, demanarà als alumnes si tenen algun dubte, si l'han entès o si algú vol fer alguna aportació.

La mestra farà unes preguntes perquè els alumnes donin la opinió sobre el text del conte.

- * *Què li ha passat a la Paula, la mare de la Júlia?*
- * *Què li explica la Paula a la Júlia?*
- * *L'avi de la Júlia diu que és petita i que no s'adona de res, hi estàs d'acord?*
- * *Estàs d'acord amb la història que li explica la mare a la Júlia?*
- * *Per què creus que la Paula, mare de la Júlia, li explica això?*
- * *Què farà el pare quan la Júlia tingui sis anys i mig?*
- * *Perquè serveix l'estel de la Júlia?*

Una vegada s'hagi respost a les preguntes de la mestra i si és possible s'hagi construït un debat la mestra farà visionar als alumnes una recreació fantàstica del conte amb música, paraules, gest i imatges.

www.youtube.com/watch?v=eZ55gPvGQM

LA JÚLIA TÉ UN ESTEL

La Júlia té cinc anys i els seus millors amics són la Cristina i el Pau que, a més, també van a la seva classe.

La Cristina s'estima molt la Lluna, la seva gosseta, que té les cames molt curtes, i les orelles tan llargues que gairebé les arrossega per terra.

Diu la Cristina que quan la Lluna sigui gran empaitarà conills per la muntanya.

La cosa que més s'estima en Pau és, una harmònica que li va regalar el seu oncle el dia del seu aniversari.

Ara està aprenent a tocar-la i ja quasi li surt un trosset de l'himne del Barça. I és que en Pau és del Barça.

La Júlia no té ni una gosseta ni una harmònica, però té una cosa millor: la Júlia té un estel. I no us penseu que és un estel de joguina, ni d'aquells dibuixats en un paper que surten en els llibres de geografia. No l'estel de la Júlia és de veritat, dels que hi ha al cel i es veuen de nit.

El que passa és que la Júlia no ho pot dir a ningú, que té un estel. Va prometre a la seva mare que seria un secret entre totes dues.

Temps enrere, ja fa uns quants mesos, la mare de la Júlia, que es diu Paula, no es trobava gaire bé. S'estava sempre al llit i tenia un carona blanca, molt blanca. Un dia, quan la Júlia tornava del col·legi, la va fer apropar al llit. –Júlia, t'he de dir una cosa- li va dir.

–Mira, m'han trucat per telèfon per donar-me una feina. La Júlia es va quedar bocabadada. – Però si estàs malalta! – Això no vol dir res. Justament, si faig aquesta feina em trobaré força millor. He d'anar a treballar a un estel.

Ara sí que la Júlia no entenia res. Anar a treballar a un estel? Quina cosa més estranya!

La Paula, però seguia parlant: No ho pot saber ningú més. És clar que això de la meva feina haurà de ser un secret entre totes dues. –va dir la mare.

–És que...jo no he sentit mai a dir que es pugui anar a treballar a un estel, –insistia la Júlia.

–Només en casos molt especials. Jo he tingut molta sort.

–I quan tornaràs? –va preguntar la Júlia.

–No ho sé ben bé, però tu no t'amoïnis. Cada nit obres la finestra de la teva habitació, mires cap al cel, a l'esquerra veuràs un estel que llueix més que els altres. Allà és on jo m'estaré. I et faré un senyal perquè em reconegis.

La Júlia volia preguntar-li moltes coses, a la mare: ...si havia llogat un coet per viatjar fins l'estel,...si la podria acompanyar,...si no podria trobar una altra feina més a prop,...si la podria anar a veure alguna vegada,...però amb tot aquella enrenou només se li va acudir preguntar-li:

-I dius que ha de ser un secret, mare?

-I al pare tampoc no l'hi puc dir?

-Ell ja ho sap. Però mira, el dia que facis sis anys i mig, l'hi dius i ell ja t'acabarà d'explicar el que calgui.

Recorda l'estel que més llueix de l'esquerra.

La Júlia va obrir la boca per dir alguna altra cosa, però la mare ja s'havia quedat mig adormida.

I així va passar.

Uns dies després es van endur la Paula i abans d'anar-se'n la Júlia li va fer un petó i la mare va aprofitar per dir-li a cau d'orella:

-L'estel no te'n oblidis...

I tot va anar tan ràpid que la Júlia no va tenir temps de pensar-hi més.

De seguida van començar a anar a casa seva els avis, els oncles, tota la família que la Júlia gairebé no veia mai.

Tots ploraven i l'abraçaven, i fins i tot l'avi Pere va dir al pare de la Júlia: -És tan petita que no s'adona de res!

Ella, la Júlia l'únic que volia era que es fes de nit i que la deixessin anar a la seva habitació. I a la fi, ho va aconseguir.

Es va quedar davant de la finestra tancada i de sobte va tenir una mica de por i si la mare l'havia enganyat? No, la mare no ho havia fet mai, això.

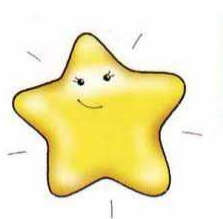
Va obrir la finestra de bat a bat, va mirar cap al retall fosc del cel, una mica a l'esquerra i...era allí! L'estel de la seva mare.

I era veritat: lluia més que els altres. I de sobte, a la Júlia li va semblar que fins i tot feia com unes pampallugues, com si li piqués l'ullet.

La Júlia té un estel. És seu, només, i és la cosa que més s'estima en aquest món. És clar que, alguns dies, els núvols no l'hi deixen veure i ella es queda una mica trista, però sap que el dia següent, quan se'n vagin els núvols, l'estel -la seva mare- li picarà l'ullet abans que es fiqui al llit.

Això sí, la Júlia està nerviosa i ja voldria tenir sis anys i mig per poder parlar d'aquest secret amb el seu pare. Aleshores, tal vegada el pugui convèncer per mirar junts l'estel de la mare.

Cada nit, per la finestra de l'habitació.

REFLEXIONS

*“Para enseñar a los demás, primero has de hacer tú algo muy duro:
has de enderezarte a ti mismo”*
Buda

8.CONCLUSIONS

Els alfabetes del segle XXI no seran els que no puguin llegir i escriure, sinó els que no puguin aprendre, desaprendre i tornar a aprendre”

Alvin Toffler

El meu treball ha sorgit d'una necessitat de la pràctica del mestre i d'un fet que puntualment es viu a les escoles; acompanyar als infants en una pèrdua. Neix de la inquietud personal i del sentiment de fer-hi quelcom com a mestra, abans que els moments de duresa arribin. També hi ha la intenció de començar a trencar el tabú del tema de la mort amb els nostres infants, per tal que quan arribi, puguin entomar-la amb estratègies treballades anteriorment.

La feina de mestra, fa que tinguis un contacte diari i molt proper amb les famílies. Treballem amb els nostres alumnes que són els seus fills i tots tenim el mateix objectiu: preparar-los de la millor manera possible per les diverses etapes de la seva vida. Precisament per aquest objectiu comú, les famílies comparteixen les seves vivències amb l'escola, amb el tutor i sobretot quan pateixen una mort significativa. Demanen consell a l'escola, recursos, ajuda i suport per l'infant. L'escola és una gran part del seu món que es manté estable i li segueix donant confiança, quan l'altra part trontolla.

Essent l'escola un espai d'aprenentatge, un lloc tan important per als alumnes, s'ha d'aprofitar per a treballar el què és la mort i el dol.

Són les famílies les que em van fer pensar en un treball com aquest, on pogués donar estratègies i ajudar a entendre la mort als infants. Simplement parlant-ne, escoltant-los, donant-los respostes, calmar angoixes i treballar l'educació emocional per a conèixer les pròpies emocions.

Un cop acabat i analitzat el treball penso que he assolit els meus objectius:

1. Recollir i analitzar informació sobre el concepte de la mort i el procés del dol en adults i en infants.

Des d'un primer moment tenia clar que per contextualitzar el treball era necessari fer una recerca del què s'entén per a mort i per a dol, així com els factors que intervenen, l'evolució dels conceptes al llarg de la història en les diferents cultures perquè socioculturalment han variat i això condiciona la nostra percepció i vivència del fet, sense obviar-ne les característiques, símptomes i fases; per acabar concretant en el final de cada apartat, com ho perceben els infants (subjectes del treball que proposo). Era però necessari, parlar primerament de la mort i del dol a un nivell genèric, saber què en diuen els experts per després focalitzar l'atenció en els més petits, ja que és cert que va dirigit als alumnes de CI d'Educació primària (5-

8 anys), però el mestre ha de ser coneixedor de la mort i el dol més enllà de les vivències pròpies dels infants. Ell també ha de fer un treball interior i de reflexió si en vol ser l'aplicador.

2. Oferir orientacions pedagògiques al mestre per abordar la idea de la mort que té l'infant, en el desenvolupament de les seves responsabilitats, especialment com a tutor.

Per contrastar tota la informació teòrica vaig voler aportar la meva experiència pràctica, tant des de l'observació a l'aula, reunions i assessoraments, com de les vivències de tot un curs en relació al treball de la mort i el dol que vam dur a terme des de l'escola Carme Guasch i Darné. Aquestes, crec que m'han servit per elaborar el material i sobretot les orientacions pel mestre, concretament en l'apartat del *Què podem treballar?*

La consecució d'aquest objectiu ha estat molt gratificant perquè a més d'exposar i reflexionar sobre la pràctica a l'escola, a l'entorn del tema central del treball, fa que sigui necessari organitzar la informació, seqüenciar-la, extreure'n el més important i ressaltar el què és imprescindible.

Les orientacions pedagògiques són els eixos, sobre els que crec que s'ha de fonamentar la proposta pràctica i el resum metodològic per aplicar-lo així doncs la seva lectura és imprescindible per a qui el vulgui dur a terme.

Al meu parer és un punt d'aprenentatge molt important, en el que per mitjà del que fas n'esdevé aprenentatge, on hi queda reflectit l'aprendre a aprendre.

3. Localitzar recursos didàctics que facin referència al tema de la vida i de la mort.

Entrant amb el tema i fent cerques es troben gran quantitat de materials i recursos que ens seran molt útils a les aules. Aquests són alguns dels que he fet servir per elaborar les activitats per a treballar a l'aula.

En podrien ser molts més, però la meva intenció no és fer una programació densa i feixuga, ans al contrari, el què pretenc és que sigui un material que em pugui servir a mi mateixa per aplicar-ho a l'aula de CI i a d'altres mestres que tinguin interès per treballar el tema. No és gens tecnificat ni l'estructura és complexa. Ho he fet així perquè qualsevol que hi tingui interès, li sigui el més fàcil possible treballar les activitats. També pot ser útil a famílies que vulguin trencar amb aquest tabú o que estiguin vivint un procés de dol, tot i que l'acompanyament al dol en els infants no és un objectiu del meu treball, però sí que pot ser útil per abordar el tema de la mort a casa i ajudar en processos d'elaboració del dol.

Així doncs, he trobat un seguit de recursos, que s'inclouen i en faig servei proposant-los com a activitats d'aprenentatge per a l'aula de CI.

4. Proposar activitats d'ensenyament aprenentatge per al CI de l'etapa d'Educació Primària, per a treballar la mort i el dol.

Aquest és el punt central del treball i l'eix tant de la fonamentació teòrica com a l'anàlisi de la pràctica. Ha estat la part més complexa de dur a terme, juntament amb la reflexió personal que comporta tot el treball, però també la més enriquidora i engrescadora, ja que amb les activitats, té una sortida útil i pràctica per assolir el meu principal objectiu, treballar la mort amb els infants només per a preparar-los per afrontar-la i donar-los estratègies.

Per mitjà de la recerca de material divers i de diversos autors, coneixent les capacitats i motivacions dels infants de CI i amb creativitat, he procurat crear un material que fos fàcil d'usar i útil. És difícil perquè no tots els alumnes són iguals, sinó que ben diferents, no tots els coneixements previs són els mateixos, ni les famílies tracten el tema de la mateixa manera ni donen les mateixes consignes. Cadascú està en un punt diferent quan parlem de la mort i no tots estem preparats per a parlar-ne, per això ha estat tant complex. El resultat han estat 37 activitats de diferents durades i amb una seqüenciació i programació totalment adaptable per part del mestre que l'hagi de dur a terme.

La proposta d'activitats intenta transmetre el treball de la mort d'una manera inductiva, a fi que els alumnes puguin anar aprenent a mesura que van vivint les diferents activitats.

Aquest material no és un projecte molt ambiciós ni pretén resoldre grans conflictes en els nostres alumnes, curar-los del dolor o fer-los més savis pel simple fet d'haver-lo treballat a l'aula. Cal partir de la idea que tothom, grans i nens, fem el nostre procés i vivim el que ens passa de la millor manera que sabem i podem.

La proposta d'activitats no és cap remei miraculós, només una excusa per parlar d'un tema que ens toca i ens tocarà viure'l a tots. Una excusa per deixar fluir les emocions que ens provoca, escoltar-les i acceptar-les per a donar-los-hi el millor tractament. Aprenent aquestes estratègies, és com un entrenament previ en la marató per aguantar la cursa, per a no rendir-nos i trencar-nos al córrer i arribar a la fi amb l'esperit més enfortit encara. Contents d'haver superat un tràngol i d'haver-nos superat.

5. Enriquir-me personal i professionalment amb l'elaboració d'aquest treball.

Penso que aquest darrer objectiu ha estat assolit per complet.

Professionalment m'he enriquit com a mestra, penso que ara puc fer servir aquests nous coneixements per orientar i ajudar tant als meus alumnes com a les famílies que m'ho demanin. Però sobretot m'ha enriquit com a pedagoga, he après a assimilar més globalment, a buscar les causes i a proposar solucions als problemes, a cercar activitats imaginatives, a escoltar i a saber llegir entre línies i molt més enllà del 17% de la comunicació verbal.

Aquest treball m'ha proporcionat també un creixement personal molt important; ha estat molt intens i m'ha fet plorar més d'una i dues vegades. Quan et trobes del tot immers en lectures no tant tècniques de la mort, quan rellegeixes com explicar la mort d'un pare a un fill, experiències de pèrdues que tots els autors exposen, quan estàs tant capficat en la reflexió i l'escriptura, que l'empatia de lo escrit et fa reviure i imaginar morts i dols dels que t'estimes, és quan tot escrivint entre llàgrimes intueixes el processos d'acompanyament al dol i t'ensenyen més enllà del que vaig poder viure juntament amb el claustre de l'Escola Carme Guasch i Darné. He pogut entendre, analitzar i integrar el perquè i el com vam viure les diverses pèrdues. No per haver après com es pot treballar la mort a l'aula o com es pot acompanyar un dol, puc dir que estic vacunada o preparada per enfrontar una pèrdua significativa; per això mai s'està prou preparat. Però sí que estic preparada per treballar aquest material amb els alumnes, perquè he dut a terme un treball de reflexió personal molt important i sí puc transmetre el què jo he après als meus companys.

Per altra banda, també m'agradaria comentar que les làmines que he elaborat en el treball no s'han dut a la pràctica, si més no, com a material en sí. Fet que m'ha impedit de veure'n els resultats i promoure canvis de millora que de ben segur n'hi hauran.

A més, penso que és un material amb certa caducitat, ja que l'evolució de la societat de les famílies i dels infants va a un ritme trepidant i el que avui és vàlid ja no serveix pel demà i potser que d'aquí a algunes dècades estigui completament desfasat.

El meu missatge amb aquest treball és d'ànims per a tothom que ha viscut, viu o viurà una pèrdua perquè amb temps és possible superar una mort i restablir la nostra vida. Donem doncs, les eines als nostres infants i aprofitem la seva capacitat d'acceptació i adaptació perquè pel seu millor bé, ho puguin fer possible.

9.EL PAPER DEL PEDAGOG

*“L’educació que deixa empremta no és la que es fa de cap a cap, sinó de cor a cor”
Howard G. Hendricks*

Quan vaig començar, el segon cicle de pedagogia situava l’actuació del pedagog en l’àmbit de l’educació formal, concretament en l’àmbit escolar, però a mesura que vaig anar fent assignatures vaig descobrir que són molts els àmbits on un pedagog pot intervenir i que per fer una bona intervenció, sigui l’àmbit que sigui, la formació inicial que es dóna a la universitat no és suficient i cal una formació permanent i continuada que ens permeti adaptar-nos al canvi vertiginós d’aquesta societat. L’adaptació i la formació és imprescindible per anar donant resposta a les diverses problemàtiques.

Les diverses assignatures treballades al segon cicle de pedagogia, m’han aportat formació teòrica, però el meu parer hi ha mancat un gran part de pràctica. Una de les assignatures que em va donar molts recursos per treballar i intervenir com a pedagoga va ser la *d’àmbits d’intervenció pedagògica*. Ha estat una assignatura que m’ha fet reflexionar molt sobre la meva tasca docent i la importància de l’actuació del pedagog, independentment de l’àmbit en què treballi. Crec que totes les actuacions del pedagog estan destinades a tractar persones a les quals devem un grau de respecte màxim, siguin adults o nens. A vegades els professionals de l’educació ens costa escoltar als alumnes, valorar els seus raonaments, les seves aportacions, donar-los respostes o treballar-hi temes de molta complexitat, perquè generen por, angoixes i dubtes, com la mort.

Penso que en aquest treball la figura del pedagog hi té un pes molt important. De fet en totes les feines podria haver-hi un pedagog que aportant la seva visió de ben segur es funcionaria millor, perquè la figura del pedagog és la d’orientador, la seva etimologia prové de paidos (nen) i gogo (conduir) o sigui el guia de l’infant.

El treball que proposo és dins de l’educació formal, l’escola i és per aquest motiu que la funció del pedagog pot ser confusa i desdibuixar-se amb la tasca de mestre. Si el meu treball hagués estat una altra temàtica, fora l’escola, en qualsevol altre àmbit o institució no quedaria gens desdibuixat. Concretaré doncs que la funció del pedagog en el treball del dol a l’aula, és la d’orientar, recollir totes les pautes i fonamentacions teòriques per elaborar-ne una proposta pràctica. Aquest tasca pot ser elaborada també per a una mestra? sí, és per això que com a mestra i pedagoga que sóc, faig una proposta pràctica amb l’assessorament que aporta la visió pedagògica. Molt més enllà del què és l’educació formal i l’escola.

El meu treball l’he contextualitzat a l’escola, perquè sóc mestra en actiu i d’aquesta professió em sorgeix la necessitat de treballar la mort i també és en aquesta que vull fer quelcom significatiu, útil i pràctic; és a dir que em pugui servir a l’escola. Però és un treball que pedagògicament pot tenir la seva utilitat en hospitals infantils, en el sí de les famílies,

per a treballar l'educació emocional en centres psicològics, en CRAE's²¹ o en qualsevol altre espai educatiu on hi hagin infants de 5 a 8 anys.

És clar que estem en un moment de canvi important a tots nivells, crisi econòmica, crisi social, crisi política i crisi de valors. És per això que els pedagogs, som més necessaris que mai per orientar, per redefinir les actuacions en els moments de crisi.

La tasca pedagògica és molt extensa i té un ventall molt ampli d'aplicacions. Algunes s'exposen al llarg de les assignatures de la carrera, però d'altres no. Lògicament és impossible treballar-ho tot i tractar tots els àmbits, però potser un que ens és comú i ens afecta absolutament a tots, el tema del treball, hi podria tenir cabuda com a Pedagogia de la mort. Comentant-ho amb una professora de la UdG coincideix amb el meu parer, Margarita Falgàs, em comentava que des d'Infermeria s'està treballant la mort (en un aspecte més fisiològic) perquè la viuen molt properament en els seus pacients, però aquest és un cas concret perquè des d'ensenyament i en concret des de pedagogia, la universitat encara té un llarg recorregut per fer amb la pedagogia de la mort.

Cadascuna de les assignatures m'ha servit en algun moment i n'he estat conscient quan he hagut de recórrer als meus apunts de la carrera per contrastar allò que recordava que algun dia ens havien explicat a classe. Potser, el que més recordo i que m'ha estat més útil, ha estat, el que es repetia en totes les classes, *la formació al llarg de la vida com a un element per avançar*, era i és un lema del pedagog. Em recorda a l'aprendre a aprendre que impregna les aules. Aquest treball vol ser l'aplicació pràctica d'aquesta premissa, perquè a la carrera no vam treballar res de la mort, ni estratègies per al dol, però sí a formar-nos, a aprendre i com a pedagogs a recollir teoria i pràctica per a barrejar-ho en una recepta que ha de promoure l'aprenentatge.

Algunes de les frases i aprenentatges que recordo en les diverses assignatures de la carrera que aplicaria a la tasca pedagògica, sobretot en el context del meu treball i que vull recollir aquí són:

- * Els pedagogs hem de facilitar que l'aprenentatge sigui en l'àmbit que sigui.
- * Una carícia de més no fa mal, una de menys sí.
- * Els pedagogs hem d'intentar que la persona que tinguem al davant ens pugui comunicar la seva experiència.
- * Els pedagogs hem de suspendre el judici.
- * Si com ha pedagog has d'ajudar a algú i no t'ho creus, deixar-ho estar.
- * En la intervenció pedagògica hi ha un perill: la pressa.
- * *"Cal ser transparent"* (Ramon Casadevall)

Per anar acabant aquest darrer punt vull exposar la tasca que hauria de dur a terme el pedagog, per a treballar la mort a l'escola i preparar als nens per a viure morts properes.

²¹ Centre Residencials d'Acció Educativa

No serà doncs, l'execució de les activitats sinó tota la planificació i orientació prèvia, durant i després d'iniciar el treball de la mort i el dol a l'escola o a l'aula de CI.

- * Fent conscient al professorat de la realitat de la vida.
- * Elaborar/Planificar l'execució de les activitats de treball.
- * Treballar els valors introduint el tema de la mort en tot aquest procés.
- * Comprendre que el sentit de la vida està determinat pel sentit que s'atribueix a la mort i traspasar-ho.
- * Treballar conjuntament amb família i escola, especialment en moment difícils per al nen.
- * Saber que l'infant mira, veu i capta totes les reaccions dels adults per integrar-les a la seva vida i actuar amb conseqüència.
- * Preparant als infants per poder afrontar fracassos sense donar-li-ho tot solucionat.
- * Donant a conèixer el concepte de pèrdua i de mort ja des de ben petits i abans que es vegi emocionalment vinculat a una situació de dol. Fer-ho inherent en tot aprenentatge.
- * Educar per la contingència i l'eventualitat.
- * Treballar les petites pèrdues que es van produint al llarg de la vida dels infants i compartir aquest treball amb la família.

Voldria acabar el treball, amb una aportació que diverses vegades hem debatut amb companyes de carrera i que ens embranquen en una tertúlia ben intensa. L'actuació pedagògica no és una disciplina com la física o la química, no es formula amb operacions matemàtiques, ni una recepta de cuina amb ingredients, quantitats, temps i resultats.

La bellesa, incertesa i grandesa de la tasca pedagògica radica en què sempre és variable, perquè l'acció va dirigida a persones, extremadament senzilles i complexes a la vegada. La comunicació i el fet d'haver d'orientar i reorientar, analitzar, proposar, valorar i rectificar fan d'aquesta una feina fascinant, amb molta riquesa, totalment viva i en constant evolució.

“Acosteu-vos a l'abisme, els digué.

Tenim por, li respongueren.

Acosteu-vos a l'abisme, insistí.

I s'hi acostaren.

Ell els empentà... i sortiren volant.”

Guillaume Apollinaire

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

*“Los libros sólo tienen valor cuando conducen a la vida y le son útiles”
Hermann Hesse*

Llibres I REVISTES

- * Arnaiz V., (2003). El tabú de la mort, parlem-ne. *Guix Infantil* num. 12, Ed. Graó Barcelona .
- * Bausà, R. (2004). *Bona nit, avi!*. Salamanca: Lóguez Ediciones.
- * Bley, A. (2009). *Què ve després de mil?* Barcelona: Virus Editorial.
- * Bowlby, J. (1997). *El apego y la pérdida*. Barcelona: Paidós.
- * Bowlby, John. (1984). *La pérdida afectiva. Tristeza y depresión*. Barcelona: Paidós.
- * Bucay, J (2006). *Déjame que te cuente...* .Barcelona: RBA Libros.
- * Bucay, J. (2003). *Cuéntos para pensar*. Barcelona: RBA Integral.
- * Cardús, S. (2000). *El desconcert de l'educació*. Barcelona: Edicions La Campana.
- * Díaz, I. (2004). *I ara, on és? Com ajudar els nens i els adolescents a entendre la mort*. Barcelona: Oxigen Viena Edicions.
- * Díez de Ulzurrun, A., Masegosa, A. (1996). *La dinàmica de grups en l'acció tutorial: activitats per fer a l'aula*. Barcelona: Editorial Graó.
- * Enciclopedia Catalana. Diccionari Català
- * Escardíbul, C., López, M., Otero, M. (2006). *Viure la vida, aprendre de la pèrdua*. Barcelona: Editorial Claret.
- * Esquerda, M. Agustí A.M. (2009). *El nen i la mort. Acompanyar els infants i els adolescents en la pèrdua d'una persona estimada*. Lleida: Pagès Editors.
- * Estivill, E. Domènech, M. (2006). *Contes per créixer. Històries màgiques per educar amb valors*. Barcelona: Editorial Planeta.
- * Font, Núria.(2002). *La mort d'en Tim*. Barcelona: Editorial Cruïlla.
- * Gea, A. (2006). *Acompanyant en la pèrdua*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- * Generalitat de Catalunya (2009). *Educació, currículum: educació primària*. Gràfiques Cusó S.A.
- * Hennezel, M., Leloup, J.Y. (1998). *L'art de morir. Tradicions religioses i espiritualitat humanista davant la mort*. Barcelona: Editorial Helios.
- * José, E. (2006). *La Júlia té un estel*. Barcelona: La Galera.
- * Kaplan, H.I. (1996). *Sinopsis de psiquiatria*. Madrid: Editorial Médica Panamericana.

- * Kroen, W.C. (2002). *Como ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido*. Barcelona: Ediciones Paidós.
- * Kübler-Ross, E. (1999). *Los niños y la muerte*. Barcelona: Luciérnaga.
- * Kübler-Ross, E. (2000). *Tras los pasos de Elisabeth Küber-Ross. Una nueva visión del duelo*. Barcelona: Luciérnaga.
- * Kübler-Ross, E. (2003). *La mort: una aurora*. Barcelona: Editorial Luciérnaga.
- * Kübler-Ross, E. (2006). *Sobre el dol i el dolor*. Barcelona: Edicions 62.
- * Labbé, B., Puech, M. (2001). Barcelona: Editorial Cruïlla.
- * Labbé, B., Puech, M. (2001). *Pensa-hi. La vida i la mort*. Barcelona: Editorial Cruïlla.
- * Larrull, C. (2004/2005). *Antropologia de la mort i el dol*. (Llicència retribuïda, modalitat B3 del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya) Recuperat: <http://www.xtec.cat/sgfp/llicencies/200405/memories/932m.pdf>
- * Neimeyer, R.A. (2002). *Aprender de la pérdida. Una guía para afrontar el duelo*. Barcelona: Paidós.
- * Nolla, A. (2000). *Pedagogia de la vida i de la mort: Eines d'acció tutorial i propostes didàctiques per a l'Educació Primària* (Llicència retribuïda, modalitat B3 del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya) Recuperat: <http://www.xtec.cat/sgfp/llicencies/199900/resums/anolla.html>.
- * Nomen, L. (2007). *El duelo y la muerte. El tratamiento de la pérdida*. Madrid: Ediciones Pirámide.
- * O'Connor, J. Seymour, J. (1992): *Introducción a la PNL*. Barcelona: Urano
- * Pangrazzi, A. (1993). *La pérdida de un ser querido*. Madrid: Paulinas.
- * Poch, C. (2006). *De la vida i de la mort. Recursos per a la família i l'escola*. Barcelona: Edicions Claret.
- * Poch, C., Herrero, O. (2003). *La muerte y el duelo en el contexto educativo: Reflexiones, testimonios y actividades*. Barcelona: Paidós.
- * Ramírez A., Ramírez, C. (2005). *La vida és així*. Barcelona: Ediltilde S.L.
- * Rojas, S. (2008). *El manejo del duelo. Una propuesta para un nuevo comienzo*. Barcelona: Edigrabel.
- * Rovira A. (2003). *La brúixola interior*. Barcelona: Ediciones Urano
- * Saint Exupéry de, A. (1946). *El petit príncep*. Barcelona: L'Odissea.
- * Serrano, Sebastià. (2006). *Els secrets de la felicitat*. Badalona: Ara llibres
- * Tizón, J.L. (2004). *Pérdida, pena, duelo. Vivencias, investigación y asistencia*. Barcelona: Paidós– Fundación Vidal i Barraquer.

- * Torralba, F. (1995). *El sofriment un nou tabú?*. Barcelona: Claret.
- * Van den Abeele, V. (2007). *La meva àvia té Alz... no sé què*. Barcelona: Editorial Cruïlla.
- * Vilà, Elisenda. (2007, gener/febrer). El conte. *Guix d'infantil*, 35, 14-17.
- * Wolfelt, A. (2003). *Consejos para niños ante el significado de la muerte*. Barcelona: Editorial Diagonal del Grup 62.
- * Wolfelt, A. (2003). *Consejos para niños ante el significado de la muerte*. Barcelona: Editorial Diagonal del Grup 62.
- * Worden, J.W. (1997). *El tratamiento del duelo. Asesoramiento psicológico y terapia*. Barcelona. Paidós.

PÀGINES WEB

www.actosdeamor.com/cuento.htm

www.elduelo.org

www.grupdolestel.org/

www.guiainfantil.com

www.tanatologia.org

www.terapiadelduelo.com

www.vivirlaperdida.com

www.xtec.es/recursos/cultura/contes/arreu

www.xtec.cat/crp.badalona/recursos/dol/llicencies/mortllicencia.pdf

<http://www.xtec.cat/sgfp/llicencies/199900/memories/anolla.pdf>

http://ateneu.xtec.cat/wikiform/wikiexport/cursos/curriculum/eso_btx/d209/ppartida

http://cosesdelallengua.blogspot.com.es/2011_09_01_archive.html

[http://mercaba.org/FICHAS/e-cristians/tabu de morirse.htm](http://mercaba.org/FICHAS/e-cristians/tabu_de_morirse.htm)

<http://www.escuelatranspersonal.com/tesis/duelo-y-muerte/la-muerte-en-diferentes-culturas.pdf>

ANNEXES

Quan calli la meva boca per la mort, la meva cançó et seguirà parlant amb el seu cor.
R. Tagore

1. Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

No havia tractat mai el tema de la mort amb els nens/es. És un tema que costa molt de treballar a l'escola, ja que nosaltres el tenim com un tema tabú. Realment, després de l'experiència, crec que el treballaré cada any amb els alumnes, ja que aporta moltes coses i treballes moltes emocions que durant l'any no goses tocar.

2. Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric ?

La pèrdua de l'Èric va ser molt dura per mi. Jo coneixia a l'Èric des de P3, quan li van diagnosticar el càncer. Vaig viure de força aprop la seva malaltia i tots els passos que anàven donant. De tan en tan, ens venia a visitar a l'escola i era com una anel.lada d'aire fresc, ja que el veiem somriure i jugar amb els seus companys/es.

Mica en mica, et vas preparant pel que pot passar, però el dia que et diuen que "és mort", el cor em va fer un salt i va ser molt dur afrontar-ho. Penses amb els seus pares, amb els seus companys/es i tot allò que puguis fer per ells.

Anar-lo a veure al tanatori, per mi va ser una decisió difícil, però necessitava veure que era allà i està aprop dels seus pares per donar suport.

La classe que vam fer el dilluns amb els nens/es va ser la classe més dura que mai he donat.

3. Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

Com he dit, va ser una classe molt dura per mi.

Els vaig reunir a la catifa a tots, en forma de rotllana, i els hi vaig dir que tenia ganes d'explicar un conte. Vaig llegir un conte relacionat amb la mort. No vaig poder acabar, ja que a les últimes dues pàgines em vaig posar a plorar. Vaig tancar el conte i vaig explicar als nens/es que l'Èric havia mort aquell cap de setmana i que per mi havia sigut un cop dur, ja que el coneixia des de que feiem p3. Tots estaven escoltant al màxim el que jo els hi deia. La majoria sabien el que havia passat amb l'Èric perquè havien parlat amb les famílies.

Els hi vaig explicar que no passa res per plorar, ja que volia dir que ens estimàvem a l'Èric i que el trobàvem a faltar. Alguns, al veurem a mi plorar, es van acostar per donar-me suport i se'ls hi notava el neguit a la cara. Altres els hi començava a caure alguna llagrima,...

Veure els nens/es així, em va commoure molt i encara em va posar més trista. Tot i així, vaig voler aprofitar-ho per parlar de la mort amb ells i exposar experiències que mai no havíem parlat. Tots volien dir la seva i ho feien de forma ordenada i escoltant i respectant els seus companys. Hi havia molta empatia i es donaven suport uns als altres.

4. Què es va fer a nivell d'escola?

Quan es va saber la mort de l'Èric, l'equip directiu de seguida ens va informar i ens va convocar a les 8 del matí del dilluns per fer una reunió extraordinària. A la reunió hi erem tots els mestres i l'EAP. S'ens va donar unes pautes per treballar amb els alumnes. Havíem d'explicar als nens/es que l'Èric havia mort a través d'un conte, que donava peu a parlar de la mort. Posteriorment, s'ens va dir que cada nen/a fés un dibuix o una carta per despedir-se de l'Èric i que reuniríem totes les cartes en un cistell per donar als pares de l'Èric. Es va donar pautes per treballar a la classe de l'Èric i a la classe del germà de l'Èric, en David.

Es va dir que aquest treball el fariem totes les classe de l'escola, ja que tots els nens coneixien a l'Èric i que donariem per tancat el tema amb el pati. Després de pati, havíem de fer classe normal. L'EAP, va estar en tot moment a l'escola. Va estar donant suport a la classe de l'Èric i a la classe d'en David. Després, va passar per totes les classe per veure com havia anat el treball fet i si hi havia hagut algun problema.

5. Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort.

Com que això va passar durant un cap de setmana, molts havien parlat amb els seus pares i sabien la notícia.

Al explicar el conte relacionat amb la mort, va donar peu a parlar d'experiències viscudes pels nens (mort d'avis, tius, gossos,...). Tots volien explicar com s'havien sentit amb les seves experiències i molts van començar a plorar, explicant els seus sentiments i emocions. Els que escoltaven ho feien amb molta empatia i donaven suport als seus companys amb abraçades i agafant-se de les mans.

Hi va haver un moment, que vaig haver de tallar les intervencions, ja que molts alumnes estaven molt afectats. Els hi vaig fer tancar els ulls i amb les mans agafades amb els companys del costat, vam recordar a l'Èric com reia, l'Èric com jugava al pati, l'Èric feliç,... Se sentien plors de fons i això em commovia. Després, vam obrir els ulls i vam decidir que cada nen/a escriuria una carta per despedir-se de l'Èric, una carta d'esperança per ell i la seva família. Volíem recordar-lo feliç i content.

Durant l'escriptura de cartes de despedida vaig posar música tranquil·la per fer més fàcil la tornada a la calma. Hi va haver-hi silenci absolut quan els nens i nenes feien la seva carta de despedida, tothom estava concentrat amb la seva particular despedida, i vaig aprofitar per escriure jo també una carta. Em va servir per despedir-me jo també. Rellegint les cartes dels nens, puc assegurar que van sortir unes cartes molt boniques, recordant a l'Èric en els seus millors moments.

Estic molt contenta del treball que van fer aquets nens i nenes per treballar la mort i la despedida de l'Èric. Va ser un dia on tots vam aprendre moltes coses.

6. Va haver-hi algun treball previ per preparar els alumnes davant del fet? En que sigui que sí, quin?

No es va fer cap treball per preparar als alumnes. En cap moment es va plantejar la necessitat de fer-ho.

7. Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als alumnes a integrar la seva mort?

Per descomptat, no en tinc cap dubte.

Quan es va exposar el cas, els alumnes de seguida es va bolcar a parlar dels seus sentiments. Són nens i nenes que estan molt habituats a parlar de sentiments i emocions, ja que ho han treballat des de P3. Saben com expressar allò que senten i saben posar-se al lloc dels altres.

8. Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels infants al llarg del procés?

Els nens/es van reaccionar explicant les seves experiències i donant suport als seus companys/es.

9. Creus que els alumnes van elaborar un procés de dol correcte?

Crec que sí que van fer un procés de dol correcte, ja que en tot moment es van poder expressar com es sentien i plorar quan els hi sortia.

10. Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per a reflexionar sobre la mort, el dol?

Des d'aquell dia, penso que es super important treballar la mort amb els nens. Penso que no hem d'arribar al límit de trobar-nos en situacions com la pèrdua de l'Èric, per parlar de la mort. N'hem de parlar sense tabús, de forma natural.

1. Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

Personalment, amb el tema de la mort mai havia tingut una experiència tan directe, ja que no és un tema que programes ni que tinguis planejat treballar amb els i les alumnes d'infantil. Cal dir que al llarg del curs sempre sol sortir el tema amb algun avi/a o animal de companyia que es mort, quan això passa és un tema que es passa molt per sobre i no s'aprofundeix massa.

2. Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric?

Davant la pèrdua de l'Èric el primer que vaig sentir va ser molta pena i impotència. Tot seguit vaig pensar amb el dilluns, amb els meus alumnes i com ho faria per donar-los una notícia tant dura i trista però real. Realment, era una situació molt dura i no tenia ni idea de la recció dels meus nenes i nenes de 5 anys. Professionalment em vaig sentir una mica perduda.

5. Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

Cal dir que els nenes i les nenes de P5 no coneixien massa a l'Èric, ja que no venia massa a l'escola. I fins que no vaig treure el tema no en van començar a parlar (alguns ni ho sabien). Per tal d'explicar el tema de la mort vaig seguir les indicacions i el material que ens havien facilitat a nivell d'escola.

4. Què es va fer a nivell d'escola?

A nivell d'escola penso que es va actuar molt adequadament, ja que ens van convocar abans per tal de donar-nos orientacions sobre com tractar el tema amb els i les alumnes. Ens van dir que aquest tema s'havia d'explicar de manera molt realista, és a dir, que la gent es mor i que nosaltres ens morirem, tant es poden morir grans, joves, nens... i que després de la mort no sabem què passa (ni si anem al cel, ni si tornem a néixer...). Per tal d'introduir el tema es va explicar un conte que parlava sobre la vida i tot seguit es va parlar del tema amb els i les alumnes i finalment cada alumne/a va fer un dibuix per l'Erik.

5. Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort?

El meu grup d'alumnes no estaven massa afectats van parlar d'experiències directes que havien tingut amb la mort, com avis/es, animals de companyia... i del sentiment de tristesa que despertava la mort. Algun nen tenia molt clar que s'anava al cel, que et converties amb una estrella... davant d'aquestes explicacions com a mestra els vaig dir que realment no sabíem què passava després de la mort. Després del pati vam poder seguir les classes amb tota normalitat.

La classe de l'Erik, si no recordo malament crec que van recollir les seves coses i les van donar a la família. Els mateixos alumnes van demanar a la mestra si els podia fer una còpia de la foto de l'Èric per tal de recordar-lo sempre. (Crec que l'Elisabet i la Laura Merino t'ho poden explicar molt millor perquè elles ho van viure en primera persona).

6. Va haver-hi algun treball previ per preparar els i les alumnes davant del fet? En el cas que sigui que sí, quin?

En el curs de P5 no es va fer cap tipus de treball previ.

7. Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als i les alumnes a integrar la seva mort? Per què?

Penso que el fet de treballar l'educació emocional ajuda als i les alumnes a identificar i expressar els sentiments que ens desperta la mort i també a ser empàtic amb aquells qui la viuen directament.

El tema de la mort a educació infantil està més centrat en els sentiments i les emocions, els quals són bàsics per tal d'afrontar diverses situacions de la vida.

8. Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels i les alumnes al llarg del procés?

Personalment la reacció dels nens i les nenes amb va sorprendre molt, davant d'un tema tant dur com és la mort. Amb els i les alumnes de P5 vam dialogar sobre el tema amb total naturalitat i tots van anar explicant situacions personals. També cal dir que algun nen estava més afectat per la por que desperta el tema de la mort.

Algunes intervencions que recordo: Perquè s'ha mort l'Èric, si és un nen?, es convertirà amb una estrella, anirà al cel...

9. Creus que els alumnes van elaborar un procés del dol correcte?

Els i les alumnes de P5 no estaven massa afectats, en aquesta sessió es va fer un treball de la mort, en el qual van explicar experiències personals.

10. Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per reflexionar sobre la mort, el dol?

A nivell d'infantil, penso que aquest tema s'ha de parlar de manera significativa, és a dir, quan surt el tema de manera espontània o perquè algun alumne/a l'afecta directament. El que crec que és més important és la formació del mestra sobre com treballar el tema de la mort i el dol en el moment que sorgeix, cal estar preparat i saber com reaccionar.

Personalment, crec que és un contingut per treballar més a primària, ja que els alumnes són més grans i el tema també els pot despertar més pors i poden haver tingut més experiències personals, també estan més madurs per parlar sobre el tema.

Qüestionari MORT I DOL

Nom: Yolanda García Blanco

Grup: 3r

1. Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

Cap

2. Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric

La meva experiència va ser llarga, vaig viure força de prop l'enfermetat i vaig fer un treball preparatori dos o tres mesos abans, quan ja es va complicar del tot. En el moment de la notícia no em va agafar desprevinguda però la tristesa i la realitat em va donar una gir al cor. Com a mestra, em vaig sentir preparada per a tractar-ho amb els alumnes.

3. Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

Les activitats bàsiques varen ser pactades a claustre. El grup, els de quart, em van ajudar molt a poguer treballar la mort.

4. Què es va fer a nivell d'escola?

Es va dedicar una estona de treball a cada aula i es varen fer uns dibuixos indivi
Uals per a donar-los a la família. Es va fer un ram de flors per a l'Èric i tres mestres de l'escola vam anar a l'enterrament. Des del meu punt de vista, el recolzament a la família ha estat des del primer moment, molt correcte.

5. Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort.

No ho he viscut directament. Jo vaig ser tutora d'aquest grup durant dos anys i vaig viure la ja, absència de l'Èric durant el mig curs de P3 i tot el P4. Per als nens i nenes ja començava a ser una mica més "absència" i possiblement la notícia a alguns alumnes no els va afectar tant com a altres, depenent de la relació regular, o no, fóra de l'escola.

6. Va haver-hi algun treball previ per preparar els alumnes davant del fet? En que sigui que sí, quin?

Jo diria que no. Inclús les famílies, no sabien com treballar al tema. Crec que es va tractar l'enfermetat amb molta esperança i possiblement s'hauria d'haver treballat comptant el possible desenllaç.

7. Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als alumnes a integrar la seva mort?

Jo crec que sí. Rotundament sí!...

Perquè?

Els dona eines per afrontar canvis, per expressar emocions en qualsevol moment, bones, dolentes...

La importància del PARLAR, EXPRESSAR de qualsevol manera(paraules, gestos, dibuixos,...) Alleugera sentiments que poden dificultar l'acceptació se situacions complicades. En el cas de quart va ser molt significatiu. Aquell qui està desenvolupant més l'empatia... es va sentir més afectat.

8. Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels infants al llarg del procés?

La veritat és que no en van fer gaires els del meu grup. Crec que el procés de l'enfermetat de l'Èric no el tenien tant present com anys enrera.

9. Creus que els alumnes van elaborar un procés de dol correcte?

Crec que sí.

10. Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per a reflexionar sobre la mort, el dol?

Tot i que personalment , hauria de fer un aprenentatge, crec que SI.

Qüestionari MORT I DOL

Nom: MARIBEL MARTIN

Grup: -

Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

No m'havia trobat mai amb haver de treballar la mort o el dol amb els nens i nenes.

Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric

Molt trista, i a nivell professional, desconcertada de com s'havia d'explicar als alumnes.

Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

No tinc grup classe però vam donar pautes als mestres amb l'assessorament de l'EAP. Es va explicar que com que estava molt malalt s'havia mort i que no tornaria més. L'EAP ens va insistir molt en que s'havia d'utilitzar la paraula "mort" i que havia de quedar clar que l'Èric no tornaria. També era important que expliquéssim als nens que ara estàvem tristos i que no passava res per plorar però que a poc a poc aquesta tristor aniria sent més petita. També es va explicar algun conte.

Què es va fer a nivell d'escola?

Tots els mestres ho van explicar al seu grup i cada nen li va fer un dibuix de comiat. Els més grans també li van escriure unes paraules. Després, els dibuixos es van recargolar i es van lligar amb una cinta i es van posar en un cistell de ratlles blau marí i blanc (fet a mà per una mestra) i es va entregar a la família.

Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort.

Molt ja ho s'havien perquè els pares els hi havia explicat. Quan van arribar a la fila s'ho deien d'amagat però al veure que els mestres ho parlaven obertament es van deixar anar i van expressar-se obertament. Alguns, quan ja feia una estona que es parlava del que havia passat van manifestar les seves ganes de tornar amb l'activitat normal: " Va, parlem del carnaval?"

Va haver-hi algun treball previ per preparar els alumnes davant del fet? En que sigui que sí, quin?

La malaltia havia estat molt llarga i les darreres setmanes algun alumne va demanar per ell i se li havia explicat que estava molt malalt.

Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als alumnes a integrar la seva mort?

Perquè? Sí, perquè moltes vegades hem treballat la tristesa i s'ha ensenyat als nens a demostrar els seus sentiments i a expressar allò que senten.

Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels infants al llarg del procés?

Alguns nens a casa se'ls hi havia explicat que l'Èric havia marxat al cel i molt van dibuixar un coet per anar-lo a veure.

Creus que els alumnes van elaborar un procés de dol correcte?

Sí, molt millor que els adults.

Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per a reflexionar sobre la mort, el dol?

Amb els petits crec que no. A més, ells han acceptat millor que els adults la mort de l'Èric.

Qüestionari MORT I DOL

Nom: Julieta

Grup: USEE

1. Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

Ho sento, cap.

2. Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric.

No era tutora de l'Èric i l'havia viscut poc, però era un nen que veia al pati abans que els seus pares el vinguessin a buscar. Els alumnes de la nostra escola, són de tothom; ho vivim així, per això la pèrdua de l'Èric, tot i ser esperada, em va entristir molt. Crec que l'empatia que podia sentir per la família és el que més em va fer sentir la seva mort. Sóc mare i podia entendre el dolor que devien sentir. La mort d'un nen em resulta incomprendible i inexplicable, però a més l'Èric havia patit molt dolor. Se m'acumularen un munt d'emocions entorn a la seva pèrdua.

3. Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

No ho vaig haver de fer. Els nens que vénen a la USEE van estar informats per la tutora de la seva aula ordinària.

4. Què es va fer a nivell d'escola?

L'EAP ens va assessorar que seria bo explicar un conte – que la psicopedagoga ens va facilitar – per explicar la pèrdua d'un ésser estimat. A més, cada nen va fer un dibuix amb la intenció de fer-los arribar a la família.

5. Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort.

La veritat és que la majoria de nens ho sabien, però tot i així, vam consensuar que s'explicaria als nens que l'Èric havia mort. Alguns van plorar i d'altres van explicar que ells també havien passat per la mort d'un ésser estimat – avi/a-.

6. Va haver-hi algun treball previ per preparar els alumnes davant del fet? En que sigui que sí, quin?

La mort de l'Èric va ser sobtada, malgrat la malaltia que feia anys que patia. No vam fer un treball previ.

7. Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als alumnes a integrar la seva mort?

No.

Perquè? Treballar l'educació emocional és fantàstic per identificar i integrar les emocions bàsiques, però la mort és més difícil d'explicar i no es treballa des de l'escola. Després d'escoltar l'assessorament fet des de l'EAP, m'adono que no es permet fer volar la imaginació. No es permet que el nen integri la mort des d'elements com que ara el nen que ha mort és un estel, o un àngel o un ocell. Al menys des de l'escola no se'ns permet. Els tècnics ens demanen que siguem més neutres, més objectius i que simplement sapiguem transmetre que el que marxa perquè ha mort, no tornarà. Bé, a mi això em sembla fred i

mancat de contingut, que no aporta cap consol i et deixa sol davant la gran pregunta: "on és ara?".

8. Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels infants al llarg del procés?

Sí, es va demanar a cada alumne de l'escola que fes un dibuix per regalar a la família. Tanmateix es va haver de fer una selecció perquè molts nens/es dibuixaven tombes i creus, camins al cementiri i esglésies; alguns dibuixaven molts núvols i l'Èric a sobre o àngels que l'acompanyaven. La veritat és que em va impressionar. Imagino que aquests dibuixos només són la manifestació clara que necessiten ubicar a l'Èric un cop ja no hi és.

9. Creus que els alumnes van elaborar un procés de dol correcte?

Crec que els nens i nenes, en general, entenen la mort d'una manera molt més sana i conformista que els adults. Ploren, sí; pregunten, també; però en parlen obertament, sense victimismes.

Es va tenir cura de fer un comiat curt per por de no ferir-los, però van ser ells mateixos que el varen fer curt. No és que no el recordin, però han integrat l'absència de l'Èric amb normalitat. Entre tots van treure les coses del nen i es va canviar l'organització de l'aula perquè no quedés una cadira buida.

Com he dit, molts ja ho sabien perquè els pares els ho havien dit. Molts havien fet el dol amb les seves famílies.

10. Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per a reflexionar sobre la mort, el dol?

Crec que sí. Sé que és un tema delicat i que s'ha de tractar des del coneixement d'aquest tema, tanmateix, penso que no se'ns prepara per a la mort. Se'ns prepara per a tot menys per a això.

Seria fantàstic que els nens i nenes no se l'haguessin de trobar fins que fossin adults, però la realitat no és aquesta, i malgrat la capacitat de recuperació que tenen els infants, seria molt beneficiós pel seu estat emocional si es pogués treballar la mort des de la paraula. Parlar de la mort és enfrontar-nos a ella, i deixar de tenir-li por. La por! Aquest gran mal tan extens en l'ésser humà i que mina la seva llibertat.

1. Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

L'any passat varem tenir una xerrada d'una persona sobre aquest tema, en la qual ella parlava de tractar el tema com una cosa natural, sense tabús... Deia que calia dir la veritat als infants, no amagar-los les coses i no explicar històries inventades que no sabem si són reals (ha anat a viure en aquella estrella...). No ens hem de posar nerviosos i no ens ha de fer cosa parlar-ne. A la classe, alguna vegada havia sorgit el tema, per la mort d'un avi o àvia, un animal de companyia... Es parlava, es comentava i cada infant aleshores deia alguna experiència que ell relacionava.

2. Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric

Per desgràcia no vaig tenir el plaer de compartir cap classe o estona amb l'Èric personalment. Solament, havíem compartit alguna paraula, una mirada, un diàleg... al pati de l'escola. Tot i així, sóc una persona força sentimental i de plor fàcil. Aleshores, la mort de l'Èric, tot i que ja feia temps que tenia la malaltia, fa mal. Comences a pensar que només era un infant, que li quedaven moltes coses per viure, per gaudir, per aprendre, per equivocar-se... i realment, ell no podria fer-ho. Penses amb el patiment dels pares durant tots aquests anys, del germà... Una situació molt difícil i forta en la qual han passat. Per tant, la mort de l'Èric em va fer plorar, posar trista i pensar en aquella família, en el nen... Però la vida, cada dia t'ensenya que "Així és la vida", tal com diu el conte. Hem d'estar preparats, hem de fer front als obstacles i hem d'acceptar. Aquests fets ens enforteixen i si els parlem amb els alumnes i entre les mestres és un regal preciós.

3. Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

Primerament, els hi vaig explicar que a l'escola havia mort un infant de la classe de P5, el qual quasi ningú el coneixia, excepte alguns alumnes que tenien el germà a la seva classe. Molts d'ells van començar a dir que els pares els hi havia explicat. Alguns van explicar que se'ls hi havia mort algun avi o àvia i algun animal. Tots explicaven les històries que els hi havien explicat els pares (que eren estrelles, que havien anat al cel...) i aleshores, uns deien no és així... Com a mestra els vaig explicar que no ho sabem on van, que ningú ho ha vist. I s'acabava la discussió. Una alumne va posar-se trista i a punt de plorar, ja que va explicar que la seva cosina havia mort, la vaig abraçar i consolar un moment. Seguidament, vaig explicar el conte "Així és la vida", però no el vaig llegir tal com estava escrit, ja que no era fàcil per entendre per uns infants de P3. El vaig adaptar una mica. Vam acabar el conte i els hi vaig dir si volien dir adéu a l'Èric i fer-li un regal ben bonic, un dibuix. I així va ser com tots els infants van fer un dibuix.

4. Què es va fer a nivell d'escola?

A nivell d'escola, els mestres i especialistes ens vam reunir a les 8 del matí a l'escola per orientar-nos de què calia fer, com, etc. Ens van entregar el conte "Així és la vida" i ens van dir que havíem de fer un dibuix, com una manera per acomiadar-se de l'Èric i com a símbol per entregar a la família. Però que després del pati, es tornava a la normalitat, que no calia allargar més el tema i fèiem classe normal.

5. Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort.

Pel que van explicar, es veu que alguns van plorar i el diàleg que va sorgir va ser molt ric i profitós.

6. Va haver-hi algun treball previ per preparar els alumnes davant del fet? En que sigui que sí, quin?

No, abans no havíem parlat del tema de la mort. No havia sorgit cap cosa relacionada (la mort d'un animal de l'escola, d'una planta, d'un familiar per tractar...). Sempre que sorgeixen ho intento treballar o quan algun pare o mare m'explica la mort d'alguna mascota o familiar.

7. Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als alumnes a integrar la seva mort? Perquè?

Crec que sí, perquè per exemple, quan nosaltres vam treballar la tristesa vam pensar coses que ens posaven tristos i va sortir el tema. A més, crec que a vegades, el tenim massa oblidat, no es treballa i cal tenir-lo present per preparar-los per la vida. Qualsevol situació de classe, amb un animal o planta, pot fer-te sorgir el tema.

8. Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels infants al llarg del procés?

Sobretot em preguntaven si era veritat que estaven al cel o a les estrelles, perquè tots creien que la versió que els havien donat els pares era la correcta i volien que jo els hi corroborés. Com que em vaig mantenir al marge i els vaig dir la veritat, que ningú ho sabia, que no ho sabem. Tots van callar i no van tornar a sorgir disputes.

La reacció del germà de l'Èric, si que em va sorprendre perquè m'ho va explicar la meua companya, la tutora de l'infant. El germà com que no el solia veure sovint, no acceptava que s'havia mort i li deia a la mestra que un dia l'aniria a veure a l'hospital. Sé que van treballar molt el diàleg amb ell i es va fer un treball.

I de la meua classe, la nena que us he explicat anteriorment que va patir la mort d'una cosina seva per la mateixa causa. Va plorar i va explicar la seva anècdota. Tots la van escoltar i la vam consolar. Vam parlar del tema.

9. Creus que els alumnes van elaborar un procés de dol correcte?

Sí, ja que tots van poder dir el seu parer i explicar el que desitjaven. Entre tots van veure que no eren els únics que els passava, que són coses que es troben i s'hi trobaran en aquest món. També van veure les diferents reaccions. Crec que és una cosa molt positiva pel grup i per els infants individualment.

10. Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per a reflexionar sobre la mort, el dol?

Sí, crec que si tots en parléssim més, ja no seria tant tabú i prepararíem millor als infants davant d'aquests incidents. A més, els ajudaríem a superar millor la mort i a parlar-ne, a compartir els sentiments i emocions que ens sorgeixen...

Qüestionari MORT I DOL

Nom: Elisabet Llorente Bernadas

Grup: 1er Fúcsia

1. Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

No tenia cap experiència

2. Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric

Tot i ser una notícia anticipada, molt trista, és antinatural. Sí que has sentit casos però és molt dur quan afecte al teu grup i concretament a un dels teus alumnes. Ha estat l'experiència més durà que he viscut d'ençà que sóc mestra.

Tenia la incertesa i la por de si ho sabia explicar i treballar bé amb el grup, emocionalment estàs afectada i alhora per manca de formació (tot i que des de l'escola i l'EAP ens van donar directrius a seguir)

3. Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

La vam explicar mitjançant un conte

4. Què es va fer a nivell d'escola?

El treball que es va fer era similar per tots els grups:

- Se'ls dona la notícia
- Se'ls explica un conte
- Es genera una conversa (abans o després del conte, en funció del grup)
- Es fa un dibuix per donar a la família

5. Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort.

Tots/es ja sabien el que havia succeït. En general, al principi, em va sobtar molt la seva reacció, si que es van mostrar tristos i amb sentiment d'enyorança, però amb molta normalitat. Va ser durant l'explicació del conte, en veurem que no podia aguantar-me les llàgrimes, que se'ls va veure més tristos i alguns també mig plorosos.

Un dels pocs alumnes que no sabia la notícia, en conèixer-la se li van omplir els ulls de llàgrimes.

6. Va haver-hi algun treball previ per preparar els alumnes davant del fet? En que sigui que sí, quin?

Si

Dies abans, vam aprofitar la mort d'un conill del coniller per treballar el cicle de la vida en les plantes, animals i persones i així donar la "màxima naturalitat" al tema de la mort. Entre tots/es i juntament amb el grup del germà de l'Èric, vam anar a enterrar el conill al pati de l'escola.

7. Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als alumnes a integrar la seva mort?

Sí, n'estic segura.

Perquè?

Per tots els valors adquirits i alhora, la manera d'expressar amb normalitat els seus sentiments en moments com aquest.

8. Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels infants al llarg del procés?

Reaccions:

- Els primers dies, hi havia algun alumne que tot i saber que l'Èric era mort i el que significava la seva pèrdua, expressava: "quan el veurem" o "quan vindrà" (alguna expressió similar). Algun dels seus company/es se'l miràvem tots estranyats i altres li explicaven (moltes vegades no calia que jo digues res).
- El mateix dia que els hi vam donar la notícia, vam recollir entre tots/es les coses que teníem de l'Èric per donar-ho a la seva família. Doncs, per iniciativa pròpia i de forma unànime, van voler quedar-se a la classe la fotografia de l'Èric que hi havia amb la resta de fotografies dels alumnes amb les seves famílies.
- L'Èric només venia escola els divendres a l'hora d'assemblea d'aula i tots/es ho sabien, per tant quan passàvem llista no deïem el seu nom. Doncs, a partir d'aquell dia, l'encarregat que passava llista deïa el nom de l'Èric (no pas cada dia, però va succeir varies vegades).
- El mateix va succeir amb les fitxes, a la que sobrava una fitxa feien el comentari: "sobre la fitxa de l'Èric o és la fitxa de l'Èric". Abans no deïen res i la deixaven a sobre la taula de la mestra.
- L'Èric tenia un lloc assignat a l'aula, doncs vam haver de que canviar la distribució de l'aula perquè constantment ho comentaven, tot i treure el seu nom.

Un cop vam canviar la distribució d'aula, la llista del bon dia i que també van passar alguns dies, no sorgia el seu nom de forma reiterada. Tot i això, sempre que ells ho han manifestat s'ha parlat de l'Èric obertament.

- A final de curs, les famílies ens van regalar una tassa amb el nom de tots els nens/es. La nostra sorpresa va ser que es van posar supercontents en veure que també hi havia el nom de l'Èric.

9. Creus que els alumnes van elaborar un procés de dol correcte?

Crec que sí

10. Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per a reflexionar sobre la mort, el dol? Si

Qüestionari MORT I DOL

Nom: **Gemma Feliu**

Grup: **P5 Lila**

1. Quina experiència tenies amb el treball de la mort o el procés de dol?

Diferents morts properes. La meva àvia (malaltia), el meu pare (malaltia). El tio Josep, la Pilar, l'Emili (accidents), la Lluïsa (vellesa)...

2. Com et vas sentir com a mestra amb la pèrdua de l'Èric

Vaig viure la mort de l'Èric en segon terme, però vaig sentir molta tristesa i vaig pensar que tot s'havia acabat, ja que portaven molts anys lluitant. Des de l'escola havíem viscut tot el procés de P3 a 1r ; tothom havia sentit a parlar de la seva malaltia i havia ajudat en el tractament d'aquesta en l'escola i col·laborant amb una festa per a recollir diners. L'Èric sempre hi era present.

3. Com vas explicar la mort de l'Èric al teu grup classe?

No el vaig viure directament, perquè tot i que mantenia una relació molt intensa amb el centre, estava treballant en una altra escola.

Una de les característiques de l'escola és l'espai de conversa que deixem als alumnes per a fer xerrades. Des d'aquests espais, els escoltem, ens pregunten, els responem segons el què creiem oportú. El grup col·labora i dona la seva opinió. Un altre espai de presa de decisions, de diàleg i debat és l'assemblea d'escola. I les hores d'educació emocional on es van desenvolupant activitats socioemocionals més dirigides.

4. Què es va fer a nivell d'escola?

Es va acompanyar a la família en tot moment. Se'ls va escoltar i es les seves necessitats per donar-hi resposta.

5. Com van reaccionar el grup d'alumnes companys de l'Èric davant la notícia de la seva mort.

Vaig poder viure la prèvia. Moltes mestres de l'equip ens trucaven i ens vam trobar per anar a donar el pèsam a la família al tanatori.

6. Va haver-hi algun treball previ per preparar els alumnes davant del fet? En que sigui que sí, quin?

7. Creus que el fet de treballar l'educació emocional des de P3 va ajudar als alumnes a integrar la seva mort?

Sens dubte. Aquest treball ajuda a que els alumnes madurin a nivell emocional i per tant tinguin més estratègies, recursos, creativitat per afrontar i viure el tema de la mort. Els

nostres alumnes són molt competents i madurs en temes emocionals, perquè sempre s'ha treballat les emocions des de P3 i s'ha fet amb responsabilitat.

8. Recordes preguntes, dubtes o reaccions dels infants al llarg del procés?

No, però vaig acompanyar el dol de la Sophia per la mort del seu pare, com a mestra tutora. Vaig ser la seva mestra durant 3 anys de P3 a P5. Va morir en Beto el seu pare de malaltia i molt ràpidament. L'anava observant com reaccionava i parlava amb la Myrna, la seva mare, per com anava treballant i elaborant el procés de dol. Vaig pensar i sentir que seria bo tenir un conversa amb ella i un dia a l'hora del menjador la vaig convidar a seure amb mi. Vam anar en un espai agradable, conegut, la vaig convidar a seure sobre la meua falta i li vaig preguntar com estava. Em va dir que bé i hi va donar poca importància, ja que s'ho guardava tot per ella ben endins. La vaig escoltar i li vaig explicar la meua història personal i sobretot la mort del meu pare i des de l'empatia ens vam abraçar. Li vaig dir que si necessitava alguna cosa, ja sabia que estava allà i que faria el què ella necessités. La vaig anar observant des de la distància. Li vaig fer un regal, una caixeta amb unes nines que es diuen penitas. Quan les penes i tristeses pesen molt i cansen massa, per una estona les podem deixar amb les penitas guardades dins d'una caixa. Amb les penitas es comparteix la pena i ajuden a portar-la.

9. Creus que els alumnes van elaborar un procés de dol correcte?

Crec que si

10. Creus interessant treballar a priori a l'aula, activitats per a reflexionar sobre la mort, el dol? Si

Penso que s'han de viure els temes inherents al grup sense falsejar. Tenir mascotes ajuda perquè aquest procés a un altre nivell l'han viscut i treballat. Hi ha molt altres motius de pèrdua i cal aprofitar-los tots per aprendre a viure-les.

Al llarg del temps he anat aprenent a conviure amb les diferents pèrdues i intento anar-les ordenant.

El tema de la mort continua essent el tema més tabú en la nostra societat . Ni a les famílies, ni als alumnes, ni a l'escola en parlem. I quan esdevé una mort, a part de totes les emocions que ens afloren, no sabem ni com viure-la ni com ajudar a viure-la per elaborar un procés de dol correcte.

Aquí trobareu una exposició teòrica del concepte de la mort i del dol que té la societat actual, així com un breu repàs al llarg de la història i les cultures. S'hi exposa com perceben la mort els infants i les característiques dels processos de dol que elaboren en les diferents etapes, fent especial esment a l'edat de 5 a 8 anys, etapa del C1 de l'Educació Primària a l'escola. També hi podeu trobar l'eix central del treball, una proposta d'activitats per a treballar i reflexionar sobre la mort a l'aula de C1, que pretén ajudar a preparar als infants per afrontar les pèrdues i trencar el concepte de mort com a tabú.

The subject of the death continues being the subject more taboo in our society . Neither to the families, neither to the students, neither to the school speak . And when it becomes a death, apart from all the emotions that us emerge, do not know neither like living it neither like helping to live it and to elaborate an in mourning correct process. Here you will find a theoretical exhibition of the concept of the death and of the deceit that has the current society, as well as a brief along the history and the cultures. It exposes how perceive the death the children and the characteristic of the processes in mourning that they elaborate in the different stages, doing special quotation to the age of 5 to 8 years, stage of the First Cycle of the Primary Education to the school. Also you can find the central axis of the work, a proposal of activities to work and reflecting on the death to the classroom of First Cycle, that pretend to help to prepare to the children to face the losses and break the concept of death as a taboo.

PARAULES CLAU

- * Dol
- * Educació
- * Mort
- * Escola
- * Pèrdua
- * Educació emocional

KEY WORDS

Grieg
Education
Death
School
Loss
Emotional education